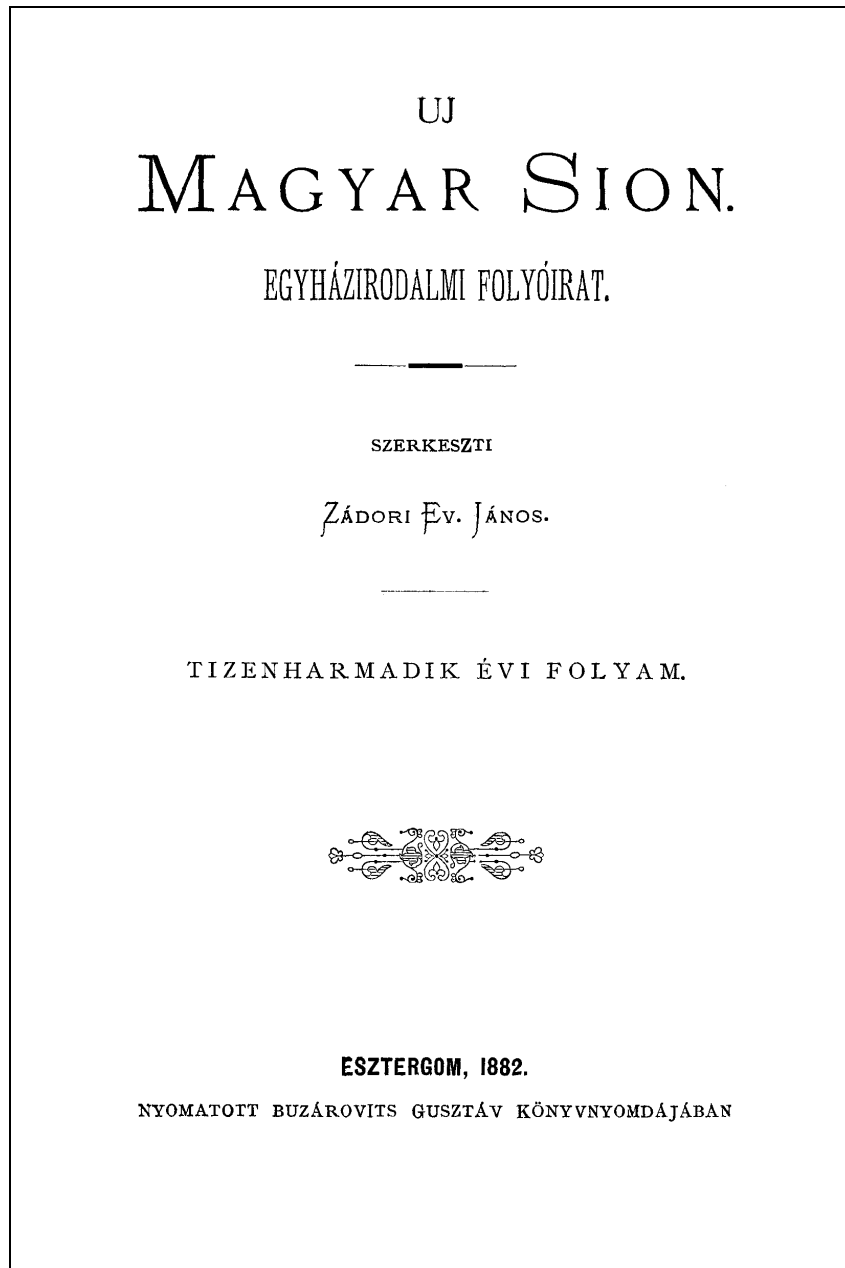

Prohászka Ottokár publikációi a Magyar Sionban, melyek kimaradtak az „Összegyűjtött Munkái”-ból

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

**Prohászka Ottokár publikációi a Magyar Sionban,
melyek kimaradtak az „Összegyűjtött Munkái”-ból**

A könyv elektronikus változata

Az eredeti szövegen néhány helyen változtattunk a mai helyesírásnak megfelelően (ez főleg a hosszú magán- és mássalhangzók írását érintette).

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezetés	4
A Collegium Romanum háromszázados évfordulójára	6
A Luther-ünnepélyhez	9
A műveltség történet tövisei	20
Lehet-e két órákor délután a matutinumot és laudest anticipálni?	30
A theologiai tanulmányok reformjáról szemináriumainkban	36
Magyar hittani újdonság	51
Nendtwich Károly úrnak	54
Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai	59
Tájékoztató az elkeresztelési ügyben	69
Új katolikus napilap?	88
Nemzetgazdaság és coelibatus	90
Kell-e mégis csak a coelibatus?	105
A XX. század szociális irányzata II. rész	113
Függelék	123
XIII. Leo – X. Pius	123

Bevezetés

Az alábbi táblázatban közölt tanulmányokat Schütz Antal, a szerkesztő, nem vette föl *Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkáinak* köteteibe, vagy igen jelentős átalakításokon mentek keresztül. Az oszlopok magyarázata:

- (1): A publikálás éve.
- (2): A publikáció címe.
- (3): A publikáció aláírása.
- (4): A publikáció azonosítója *A Magyar Sion és az Új Magyar Sion (1863–1904) repertórium*a (összeállította: Saliga Irén) című mű szerint.
- (5): A publikáció első oldala.
- (6): A publikáció utolsó oldala.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1883	A Collegium Romanum háromszázados évfordulójára	Petheő Rudolf	3768	32	37
1883	A Luther-ünnepélyhez	Dr. Petheő	3931	814	836
1884	A művelődéstörténet tövisei. I. rész	Dr. Petheő	4142	840	850
1884	A művelődéstörténet tövisei. II. rész	Dr. Petheő	4161	912	923
1886	Lehet e két órakor délután a matutinumot és laudest anticipálni?	Dr. Petheő	4529	801	814
1887	A teológiai tanulmányok reformjáról szemináriumainkban I. rész	Dr. Pethő	4562	11	24
1887	A teológiai tanulmányok reformjáról szemináriumainkban II. rész	Dr. Pethő	4584	81	100
1888	Magyar hittani ujdonság	Dr. Pethő	4851	442	447
1889	Nendtwich Károly úrnak	Pethő R.	5078	739	748
1891	Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai I. rész	Dr. Pethő	5459	761	770
1891	Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai II. rész	Dr. Pethő	5481	855	864
1892	Tájékoztató az elkeresztelési ügyben	Dr. Pannonius	5567	241	283
1894	Új katolikus napilap?	Dr. Pethő	6199	773	775
1895	Nemzetgazdaság és coelibatus	Dr. Pethő	6304	270	299
1895	Kell-e mégis csak a coelibatus?	Dr. Pethő	6318	345	360
1899	A XX. század szocziális irányzata II. rész	Pethő dr.	7256	901	921

Nem tudjuk, Schütz Antal miért hagyta ki ezeket az írásokat. Tévedésből (hisz két év megerőltető munkájával adta ki a 25 kötetet), vagy valamilyen, számunkra ismeretlen okokból? Csak találgatni tudunk. Íme egy-két gondolat erről a kérdéstről.

A Collegium Romanum háromszázados évfordulójára

Rövid írás a háromszázados évfordulóra. Később írt egy csodálatos tanulmányt *A Collegium Germanico–Hungaricum*ban címen, melyet 1887–1887-ben, tíz részben publikált. Talán annak előnyére hagyta el ezt Schütz.

A művelődéstörténet tövisei

Prohászka az angol antropológus, Edward Tylor *Einleitung in das studium der anthropologie und civilisation* című 1883-ban publikált könyvével kapcsolatban értekeznek itt (a könyv eredeti címe *Anthropology: an introduction to the study of man and civilization*). A könyv a civilizáció evolúciójáról szól, felteszi, hogy a tökéletlenből ered, az állatvilágból, és nem tesz különbséget természet és szellem között. Prohászka a civilizáció gyökereit a természetfölöttiben látja. Talán Schütz könyvismertetésnek vette, és azért hagyta ki.

Magyar hittani újdonság

Prohászka Kubányi Béla *A halhatatlanság hite történelmi, bölcséleti s bibliai alapon* című eretnek könyvével vitázik. Talán a könyvismertetések fajtájába sorolta Schütz, és azért hagyta ki.

Nendtwich Károly úrnak

Hasonló írást tartalmaz az ÖM *Hogyan lett a világ?* címmel.¹ Schütz Antal ahhoz tartozó jegyzete: „Megjelent a *«Katholikus Szemle»* 1890-i évfolyamában 114. kk. ll. – Nendtwich Károly, aki ellen ez a dolgozat irányul, a műgyetemen a kémia tanára volt és meghalt 1892-ben. Cikke megjelent a *«Budapesti Szemle»* 59. kötetében (1889) 321. kk. ll. ezzel a címmel: *«Hogyan lett a világ»*. A szerző már előbb a *«Magyar Sion»* 1889-i évfolyamában 739. kk. ll. valamivel élesebb hangon visszautasította Nendtwich okoskodásait.”² Tehát Schütz tudott erről az írásról, és a két változat közül a másikat választotta az ÖM-be.

Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai

Edward Gibbonnak, az angol szabadkőműves történész *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* című, száz évvel korábban megjelent könyvével polemizál Prohászka. A könyv szerint a kereszténység, az evangélium csodálatos, gyors elterjedésének természetes okai voltak. Ez azután ahhoz vezet, hogy az evangélium isteni eredetét is tagadni fogják. Prohászka ezt a nézetet cáfolja. Talán ezt is a könyvismertetések kategóriájába sorolta Schütz, és azért hagyta el.

Tájékoztató az elkeresztelési ügyben

Ez az egyedüli írás (tanulmány vagy recenzió) a Magyar Sionban, melynek aláírása „Dr. Pannonius”. Munkánk alapja a Repertórium, amely ezt az írást Prohászka-hoz rendeli. Schütz bizonyára „Dr. Pannonius” mögött nem Prohászka-t látta. Szerintünk is kétséges Prohászka szerzősége, amit részletes tartalmi-, nyelvi- és stíluselmélettel talán el lehet dönteni.³

A XX. század szociális irányzata II. rész

Ennek a cikksorozatnak az első része – mely az 1899-es évfolyam 843–863. oldalain jelent meg (repertórium száma: 7244) – bizonyos átalakításokkal Prohászka *A diadalmas világnézet* című könyvének XX. fejezete lett. A cikksorozat eme második tagjából is fel lehet fedezni részeket *A diadalmas világnézet*-ben, ám olyan erős változtatásokkal és kihagyásokkal, ami miatt úgy döntöttünk, hogy ez az írás nincs az ÖM-ben.

¹ ÖM 14, 120–131.

² ÖM 14, 309.

³ Lásd Felsővályi Ákos: *Prohászka Ottokár és a Magyar Sion* in *Prohászka-tanulmányok*, 2012–2015, Székesfehérvár, 2015, 47–69. o.

A Collegium Romanum háromszázados évfordulójára

A római collegium folyó január hóban fennállása negyedik századába lép. Háromszáz éve annak, hogy XIII. Gergely nagy áldozatokkal járó vállalatai, melyek az egyház terjedését keleten célba vették, nem sikerültek, s Európára fordult ismét az egyház terjesztését tervező pápa figyelme. Letette a fegyvert, mellyel csatatereken kívánta az egyház veszteségeit kárpótolni, és hallgatott azok szavára, kik élesen fölismerték a kor igényeit, és a győzelmet csakis az igények kielégítése által tartották lehetségesnek. Keleten a török ellen karddal kellett vívni, de nyugaton a tévely ellen a kard keveset használt s a tévelygőket az üldözésben sokszor az igazság vértanúivá avatta. XIII. Gergely azért a már megindult szellemi harcoknak támogatására akarta erejét és tehetségét fordítani, s a harcokban megfordult s a helyzetet jól ismerő Canisius Péter és Truchsess bíbornok hathatósan működtek közre, hogy a fölvelt irányban lehető legcélszerűbben alkalmaztassék a pápa áldozatkészége. Hogy a pápa a szellemi mozgalomban biztos utat kövessen, nem kellett mást tennie, mint Loyolai sz. Ignác és a kevés évet látott, de óriási eredményeket kivívott társaság nyomaiban haladnia, s ez ébredő és győztesen előnyomuló egyházi szellem fejlesztésére és óvására védfalakat emelnie. A pápa Collegiumok és Semináriumok alapítása és segélyezéséhez fogott, melyek száma körülbelül 23-ra rúg, és egyéb intézetek és tanulók iránt oly bőkezű volt, hogy e részbeni adakozásai az akkori időben és körülmények közt óriási összeget, 2.000.000 római scudit meghaladják.

A pápa legnagyobb műve azonban Jézus társasága római collegiuma, amely falai nagysága és kiterjedésével is hirdesse a foganatba vett mű szellemi kihatását. Midőn épülőfélben volt, a pápa megtekintette, de kicsinynek látszott előtte, lerontatta és nagyobb mérvekben parancsolá építtetni. Hozzátehetjük, hogy most sem érte el tervezett nagyságát, mert eredetileg a Corsóig kellett terjeszkednie. A pápa szándéka volt a collegium romanumban a legnagyobb nemzetközi intézetet fölállítani, ahol minden már keresztény népekből a berontó eretnenség megfékezésére hithű római katolikus papok képeztessenek.

Miután ugyanis Rómában a különféle nemzetek számára több collegiumot állított, a nemzetek papjainak a világegyház egységes szelleméhez illő kiképzést akart nyújtani, úgy hogy egy a csalhatatlan tanító felügyelete alatt álló tanszék köré csoportosodva egy nyelv és szellem által összetartva képezzék kicsinyben a római széktől tanuló egyházak képviselőit. A collegium romanum Jézus társasága vezetése alatt a leginternationalisabb, de egyszersmind legtarkább és lehangzatosabb iskola. Midőn XIII. Gergely megnyitotta, 25 nyelven ünnepelték a napnak fontosságát. – Nem is volt az intézet a városnak, hanem a világnak szánva. Az egész világból vannak tanulói, s egész Európából voltak s vannak tanárai is. A pápa által kitüntetett rend meg akart felelni nagy feladatának, s ha nem akarok bocsátkozni a tanrend ismertetésébe és a tudományok terén kivívott s közelismerésnek örvendő siker elemzésébe, azt azért teszem, mert már a működő tanárok pusztá névsorában vélem a siker biztosítékát fölismerni. A colleg. romanumban tanítottak Jézus társaságának legnagyobb tudósai nemcsak a theologia, hanem a philosophia, a számtan és a természettudományok terén mint: Toletus, Suarez, Vasquez, de Lugo, Bellarmin, Kircher, Corneliusa, Lapide, kiknek utódaiul méltán számláljuk a közelmúlt évek tanárait: Perrone, Franczellin, Secchi, Palmieri, Boskowich, Caraffa, Pianciani, Ballerini, Patrizit stb. Internationalis a tanári kar, még internationalisabb a hallgatóság, nyelv és ruha egyaránt hirdeti a változatosságot, a padok vörös, fehér, barna, viola s más színekkel vannak tarkázva s a latin beszéden a sok idegen nyelv sajátos kimondását érezni.

A collegium Romanum azonban nem örvendhetett mindig Jézustársasága vezetésének, a rend eltörlése után világi papok váltották föl a társaságot. Ötvennégy évig volt idegen kézben, míg XII. Leo pápa azt a társaságnak visszaadta és 12000 scudit szabott ki évi jövedelméül. Az 1848-ki zavarok rövid ideig tartottak, s azóta 1872. az intézet szép virágzásnak örvendett. Az egységes Itália azonban nem nézhette jó szemmel a nagyhírű iskolákat, hol papok a tudomány lelkes művelőinek bizonyultak, hisz Bonghi cultusminiszter a világosság fia, midőn őt P. Sechi a csillagdában körülvezette s meggyőződhetett, hogy a collegium romanumban Olaszország első intézetét bírja, más kifogást nem talált szegény, mint, hogy minek barátoknak mindezen tudomány. A collegium romanum iskoláit, múzeumát, csillagdját, könyvtárát a kormány lefoglalta, s jóllehet a garancia törvény 13. §. szerint, Olaszország a külnemzetek collegiumai föntartását biztosítja, iskoláikat mégis elvette, s ezáltal fenállásukat is kérdésessé tette, mert minek a collegium, hol iskola nincs. Talán nem is érhetne volna meg föntállása háromszázados évfordulóját, ha a collegium germanicum nem bocsáthatott volna a társaság rendelkezésére néhány termet, hol bár szerényen a hely szűke miatt, de egyenlő buzgalommal folynak az előadások, és a heves disputák. A tiltakozások a külföldi collegiumok részéről semmiféle eredménnyel sem bírtak, a romanum rectora jegyzékváltást kezdett a kormányközvegekkel, hogy a collegium jogait világításba helyezze, de minden eredmény nélkül, a levelezést, mely a collegium rectora és a praefectus közt folyt kiadták, hogy a törvényhatóság igazságos ítélete hiányában minden egyes olvasó elítélje az erőszakoskodást. – A csillagda Secchy kezében maradt, nehogy ily világhírű tanár elutasítása fényesen bizonyítsa, hogy a kormány mindezen fosztogatásai korántsem a tudomány és közművelődés javát célozzák, hanem csak egy hamis elveken épülő törvényhozásnak ellenmondásokban dúsz kifolyásai. – De mihelyt a nagy csillagász behunyta szemeit, a kormány ugyanazon jogalapon a csillagdját is lefoglalta, s a soká tartó pör a törvényszékek befolyásoltatása következtében a társaság kárával végződött. Mindenéből kifosztva pillantja meg a római collegium a hasadó negyedik század hajnalát, nem tudjuk, valjon elmúlt-e már az éj avagy csak most borul-e ránk.

IX. Pius az anyagi károkat pótolni akarván, külön három évre terjedő egyházjogtanfolyamot csatolt az archi-gymnasiumhoz, mely eszerint a theologia, philosophia s a canoni jogból oszthatja a tudori címet. S talán jó lesz fölemlíteni, hogy a collegium Germanicumban őriztetik II. Ferdinánd császár 1628. év szept. 14-ről keltezett okirata, mely szerint: „alumni ibidem promoti gaudere debeant iisdem privilegiis, quibus ii, qui in aliqua Italiae vel Germaniae universitate gradus susceperunt et ad omnes dignitates ecclesiasticas in Germania possint promoveri.”

Ha ezen az egész világra nézve központi intézet történetét akarnók csak körvonalaiában is előadni, ki kellene terjeszkednünk azon kiható és elágazó működésre, melyben az intézet növendékeit szerepelni látjuk. Csak ami közelebről érdekel legyen megemlítve. A collegium romanum iskoláiban első helyet foglal el a collegium germanicum et hungaricum, mely ha nem is volna oly kitűnő, legalább föltűnő világos vörös ruházata miatt. Ezen collegium története hű fogalmat nyújthat az egyes collegiumok s az azokat összefoglaló collegium romanicum jelentőségéről. Míg sokat ígérő s már munkába fogott története megjelenik, addig csak a számok adhatnak némi fölvilágosítást.

A legújabb kimutatás szerint 1573–1879-ig a collegium germanicum 5488 alumnust nevelt, kik közül 1580–1798-ig 588 magyar volt. 1844-től 1879-ig pedig 52 magyar vétetett föl. Az 1798–1844-ig terjedő közre nézve a catalogus zárjelben megjegyzi: quippe ante annum 1844. Hungari lege civili ab Urbe studiorum ergo petenda prohibebantur. Hogy mit tettek mindezek a veszélyeztetett hitért, azt az Úr Isten könyvei fogják kimutatni, a catalogus csak a külső érdemet és méltóságot közli; eszerint a collegium germanicumából kikerült 5 vértanú, köztük az esztergomi kanonok Marcus Crisinus; 1 pápa XV. Gergely, 27 római bíbornok, 46 érsek, 280 püspök, az érsekek közül 6 választófejedelem, 21 primás. Hasonlót

kell mondanunk aránylag a többi collegiumról, melyek híre és dicséretében a collegium romanum osztozik.

Ha a collegium romanumban dívott volna, hogy a nemes családok sarjai emlékül címereiket aggatták volna a falakra, akkor ugyan számtalanszor meg-megállna a magyar látogató csodálkozva, hogy ez meg ez is itt volt. Így a magyar érsekek közül, mint a collegium germanicum növendékei látogatták a római collegium iskoláit: Lippay, Losy, Szelepcsényi, Kolonich László és Zsigmond, Esterházy Imre, Gubasóczy, két Patachich, Szécsényi Pál, Püski, Klobusiczky, Csáky Imre és Miklós, Barkóczy, Borkowich, akikhez a püspökök egész sora csatlakozik.

E három századon át az Isten áldása lebegett a hitért lelkesülő Gergely pápa művén. Ott a homlokzat közepén olvasható kőbevésvé neve, a kapu felett azonban tarka olasz címer függ, reméljük, hogy előbb mossa le a zápor az élénk színeket, mint a három századot hirdető név kemény vonásait. De ha soká nem fogna is szolgálhatni rendeltetésének, nagy emléke marad mindig a pápa lelkesülése és fejedelmi bőkezűségének, s intőjel a következő időkre nézve, mely korunkban akkor ígér az egyháznak győzelmet, ha a felkelő észet a tudomány hatalmával megalázza vagy a hitre foganatossá teszi.

(Megjelent: Magyar Sion, 1883, 32–37. oldal, [3768])

A Luther-ünnepélyhez

Lass sehen, wie sie bestehen vor den Worten des hl. Geistes im lutherischen Katechismus.

A Gusztáv Adolf egyesület gyűlésén tartott beszédből.

Egy jeles protestáns szónok mondja, hogy nemcsak nagy korok nevelnek nagy férfiakat, hanem nagy emlékek is, melyekhez pihenni szállunk, hogy ott újult erővel nemes célok után járni és törni tanuljunk.

A protestánsok sietnek Luther Márton emlékéhez. Van-e emléke? van; maga alkotta; s a mű dicséri mesterét. A reformatiót a vallási téren Luther eszközölte, ez szellemének emléke, ez műve. Ha ez emléket négyszáz év múlva szemügyre vesszük, legméltányosabban emlékezünk meg Luther Mártonról.

Előrebocsátunk egy racionalistikus elvet, melynek helyes alkalmazásáért kezeskedünk. A vallást, s annak esélyeit, a felekezetek bomlását és új hitközségek keletkezését a tudomány számba veszi a népek pszichológiájának tanulmányozásánál: ugyanis a vallási elvek és nézetek fejlődését az eseményekből fejtegeti, s viszont sok eseményen és történeti fordulaton a vallási nézetek befolyását tünteti föl. Ezen állítással, melynek határozatlanságán nagyon is megérzik a racionalismus, az új tudomány összeconstruál bármely vallást. A merész constructióknál azonban átengedjük neki a föltalálás és szeniális leleményesség dicsőségét; mindent nem lehet egy kaptafára húzni; különbség van a kereszténység és mormonismus, a zsidó vallás és az anabaptisták genealógiája közt.

Föltéve azonban, hogy valamely felekezetről van szó, melynek eredete csakis a korszellem fordulatához van kötve; akkor a hitfelekezet alakulását és a vallási nézetek fejlődését alkalmasan lehet a korszellem befolyásának tulajdonítani; s az ily tanulmány megvilágítja a felekezet története – tehát tények által a vallási elv életképességét, erejét, irányát és végét.

Így például, ki a reformatio eszméjét minél jobban felismerni kívánná, ki az elv következményeit, ki a 16. századbeli reformatiori föllépés kihatásait átérteni törekednék, annak ezen eszmék jelen kifejlődését s a reformatiori elvek által életbeléptetett felekezet jelen helyzetét jó lesz szemügyre venni, hogy abból a 16-ik század szellemére következtessen; a megfordított mütetet, a reformatiori elvből a protestantismus végkifejlésére következtetni azt megtette már Bellarmin, de nem hittek neki. A Luther-ünnepély jó alkalmat szolgáltat a megfigyelés mütetének végrehajtására, mert a lappangó és ország- s világszerte szétszört elemeket, elveket és nézeteket alkalmasan csoportosítja s az ünnepi öröm és a lelkesülés hevében oly élesen megvilágítja, hogy nagy szellemi erőlködés nélkül s mellőzve minden elvont elv feszegetést ki-ki meggyőződhetik az ügyek állásáról, concrete látja a kifejlett elvek gyümölcseit, s csalhatlanul kiveszi a belső szellem áramlatait. Az elvet tehát gondolom mindenki megengedi, hogy t. i. a reformatio eszméje, s a reformatiori föllépés sokkal behatóbban ismertetnek meg, ha mind az eszme fejlődésének előrehaladt stádiumában mind a föllépés sokszoros s már századokra terjedő kihatásában vétetik szemügyre. Négyszáz év elég volt a reformatio elvei fejlődésére, kiáraszthatta áldásait, kifejthette az általa képviselt eszmét, tért szerezhetett ezen eszme befolyásának a népek vallási fölfogásában, érvényesíthette ezen eszme erejét magának a hitfelekezetnek megalakításában, szilárdításában, egyesítésében, szóval ideje volt magát bemutatni.

A Luther-ünnepély alkalmával legördül a függöny; az ünnepelt férfiú tiszteletére a felekezeti metamorphosisok színpadán összeáll és találkozik mindaz, ami keletkezését a tett és jellemerős reformátor lendítésének köszöni. Íme előttünk Luther eszméjének

megtestesülése, előttünk négyszáz éven át fejlődő műve, melyet lelke sugalt s rohamos vágya s kíméletlen szenvedélyessége egész hevével fölkarolt. Nem kell egyébre figyelni, mint a jelen helyzet válságára, melyet a Logika nem esetleges körülményeknek, hanem az elvnek, az iránytadó eszméknek ró fel, s mely csalhatlanul fölfedi előttünk magának a protestáns elvnek lényegét, jó vagy rossz kihatását, s ezáltal jogosultságát.

I.

Mi tehát tényekből akarjuk megismerni, micsoda tulajdonképpen Luther műve? Erre nézve magának a vallásfelekezetnek, az evangélikusnak nevezett egyháznak kell előtérbe lépnie. Min ismerjük meg ezen evangélikus egyházat?

Tudjuk, hogy Luther és a reformatio soha sem volt képes felekezetéről mint intézményről, annak szervezetéről számot adni, nemcsak másnak, hanem még magának sem. Beszélünk evangélikus egyházzal, s ha kérdezzük mi az, nincs felelet rá; vagy jobban, a felelet a kérdés suppositumának tagadása. Mi az evangélikus egyház? felelet: Nincs itt szó egyházzal. Hogy ez úgy van, bizonyítja maga Dr. Luther Márton, bizonyítja utána a változások, metamorphosisok zűrzavaros láncolata. Először Dr. Luther Márton; egy helyen azt mondja: „mi nem látjuk az egyházat, mi hiszünk egy egyházat, nemde az apostoli hitvallás is mondja: hiszek egy egyházat.” Mi tehát az evangélikus egyház? láthatlan valami.

Más helyen ezt mondja: „Kérdezed, mily jelen ismerem meg az egyházat? mert kell valami külső jelnek lenni s van is, t. i. a keresztség, az áldozás és főleg az evangélium; mert Krisztus akarta, hogy ezen három jegyben mindnyájan egyetértsünk: egy úr, egy hit, egy keresztség. Hol egy az evangélium, ott csak egy a hit...”⁴

Ezen szavak után ítélve pedig van evangélikus egyház, mely a többtől különálló, fölismerhető; van egyház, mert török, tatár nincs az evangélikus egyházban.

És mindenesetre szükséges az egyháznak, mint látható társulatnak ha még oly tökéletlen fogalma, s azért a protestáns egyház felekezetiességet, valaminemű szervezetet soha sem tagadott. De különben is egy tekintet a protestantismusra mindenben a szervezkedés nyomait mutatja; ha nem is vesszük figyelembe Stahl és más conservatív elemek törekvését formális tanítói és papi tekintély megalapítására.

A reformatio hinni akar, a reformatio kezdettől fogva kiadta hitvallását, a reformatio fölállította a kath. egyháztól különálló, s különállónak elismert felekezeteket, ezen felekezetek közt történtek egyesületek többi közt az 1817-ki unió, ezen felekezetekben szó van egyházzal, jobb szervezkedési aspiratiokról, kilépés, sőt kiközösítésről, tehát mi a reformatióban nemcsak szétzüledt elvállással, nemcsak minden egyesítő erő nélkülözni akaró elemekkel állunk szemközt, hanem felekezettel. Luther szemei előtt dacára a kapkodásnak a felekezet eszméje lebegett követelőleg, aki ez iránt kételyt támasztana az nem olvasott semmit azon fűszerezett, magvas dictiókból, melyekkel a kisebb nagyobb reformátorokat megtisztelte, kik szinte a hivatás fensőbb érzetétől duzzadoztak, és új tanokat, és új követőket állították Luther ellenében, vagyis felekezetet felekezet ellen.

A reformátorok után minden felekezet nemcsak elvet állított fel, mely szerint mindenki hitét és ágazatait kiszemelje és rendezze, hanem fölállított hitvallást, melyet híveire rótt. Ezen hitvallásra esküsznek a protestáns pásztorok, s ha valaki e hitvallást sérti, azt bűnvádi kereset állítja a consistorium elé. Azért minden lutheránus, kinél e szó alatt még valami objectiv értelem lappang, elfogadja, hogy evangélikus lutheránus felekezet a confessio augustana nélkül nem képzelhető. Tehát az evangélikus egyház, hogy az egyháznak alapvonását, melyet Luther is „a szellem egységében” ismert föl megőrizze, a „szabad kutatás” elve mellé

⁴ Kreuzzeitung. Lutherworte. Uj M. Sion XIV. kötet. XI. füzet.

párhuzamosan a hitvallást helyezte, hogy csak az legyen lutheránus, aki nemcsak „szabadon” kutat, hanem aki az elfogadott hitvallást vallja és hirdeti. Hogy ezen szervezet az evangélikus lutheránus egyházban megőriztetett, hogy ezen egyesítő és egységesítő elemet kezeiből kiragadtatni nem engedé a nélkül, hogy minden támadást ez irányban az egyházi szervezet veszélyesztésével egyenértékűnek ne tartott volna, kitűnik a legújabb eseményekből. Hamburgban néhány protestáns pásztor azon szerencsétlen gondolattal lépett föl, hogy a protestáns öntudatot a katolikus egyház piszkolása által ébressze. Megengedjük, hogy az öntudat ébresztése a felfogott irányban legjobban sikerül, hogy miért, azt később mondjuk meg; de e vállalatban az volt a baj, hogy az egyik Dr. Hanne tagadta Jézus istenségét és a szent Háromságot, s azért a consistorium elé idéztetett, hogy tisztázza magát; tehát van hitvallás, melyet tagadni nem szabad. Éppen így két év előtt a consistorium Lühr prédikátort hivatalától megfosztotta, mert a holsteini egyház híveihez intézett iratában Jézus Krisztusról tanokat hirdetett, melyek a vádirat szerint nemcsak a sz. írással, hanem az augsburgi hitvallással is ellentétben állanak. A protestáns felekezet tehát erősen ragaszkodik hitvallásokhoz. Ezen hitvallások képezik a pozitív elemet, melyek a felekezetet jellemzik, melyek keresztény jellegét őrzik. „Azért az evangélikus egyház hívő tagjai, akár egészen Luther hitvallásához szegődnek, akár csak annyiban fogadják el a mester tanait, amennyiben azok a sz. írásban föltalálhatók s így legalább az apostoli hitvallást vallják, többé kevésbé a kath. egyházhoz közelednek, a kath. egyház jellemző alapvonását utánozzák: a tanítói tekintélyt. Előttük az egyház nem a község; nem az csinálja a tant; nem; a tan Jézus Krisztus által tétellett le az egyházba, mely az üdvösség intézménye.” Azért a prot. egyházban is constalálunk egy áramlatot, mely a rationalistikus, az egyház fogalmát teljesen elvető irányokkal homlokegyenest ellenkezik, melyet igazán hívő reactionnak hívhatunk; de e hívő orthodox reactio lábát éppen a felekezeti symbolumra vetette, ennek érvényt szerezni minden módon törekedett. S ezen hívő reactio, mely a „prot. egyházat,” annak akarja fenntartani, aminek a két szó értelme szerint lennie kell, napjainkban ugyanazon alapra: a symbolum alapjára, áll. Látni ezt a porosz Cultusminister határozatából, melyet ekkép támogat: „Igaz ugyan, hogy a lelkésztől épp oly kevésbé vonható el a sz. írás, mint más hívőtől, sőt ellenkezőleg kötelessége a sz. írásban való kutatás által az egyházi hit és ismeret terén mind nagyobb világosságra és igazságra jutni. De nincs joga subjectiv hittani fölfogását, mely az általános egyházi tantól eltér, ugyanezen tan alapvető tételei helyébe állítani és ezáltal az általános tan iránt a hívekben kételyeket kelteni.”

Már most ezen evangélikus állásponton helyt foglaló egyházat kell-e mondanunk Luther művének? vagy pedig másban keressük Luther eszméinek és elveinek 400 százados kifejlődését? Feleletünk: Az evangélikus lutheránus egyház, és a hitvallásokhoz ragaszkodó német államegyházak tökéletlenül képviselik a reformatio elvét, mert fejlődésükben ezen elv hatása fölfüggesztetett, s főnnállásuk és jogaik védelmezése csak a logika megtagadásával történhetik; azért a jelenévi Luther-ünnepély alakulása, melyben a protestantismus minden árnyalatai s a hihetlen újkor minden elvei hódolatra összejöttek, vindikálja az elejtett reformatori elvet, teljes kifejezést ad az elvnek, s egyszersmind világosan utal az irányra és célra, melyet követ s el fog érni a változások útján.

Fölvesszük tehát a pontot, hogy a protestáns államegyházak tökéletlenül képviselik a reformatio elvét s főnnállásukat is ez elvetésével födőzik. Mindenesetre Luther föltámadt az egyház egysége ellen saját élettapasztalatai és a subjectiv kutatás alapján; s a szabad kutatás lett a reformatio elve. A tan nincs az egyházban, s következőleg nincs egyház; az egyház szervezete nem a drága edény, melyet Isten alkotott, hogy beléje öntse a romlatlan kenetet, mely szét nem árad, mely el nem vész, csak illata tölti be a földet; hanem minden egyes ember maga meríti a tant a sz. írásból mindenki tehetsége, belátása szerint, s így nem is a sz. írás, hanem a belátás, mely e sz. írást megvilágítja, egy egészen vagy legalább is, eltekintve az akarat és ferde irányra terelt képzés és műveltség befolyásától, egy nagyon

subjectiv zsinórmérték. Mit ér ily elv mellett, hitvallásokat fölállítani? nem a külső hitvallás a protestáns ember hitének normája, következésképpen nincs irányában lekötve, nincs erkölcsi kényszer ily hitvallás elfogadására. Mit ér ily hitvallásra esküdni? a hitvallás, mely a priori kimondja, hogy a szabadkutatás a reformatio elve, nem követel maga számára csálhatatlan tekintélyt; következésképpen nemcsak nincs kötelezettség a hívek részéről e hitvallásnak hódolni, hanem az erkölcsstan szempontjából kétséges egy hitvallásra esküdni, mint hitvallásra, mint csálhatatlan, megdönthetetlen normára, mely maga mondja, hogy nem csálhatatlan, hogy nem megdönthetetlen. „Szabadkutatás” vagy csálhatatlan tanítói tekintély közt kell választaniuk – tertium non datur; felekezeti hitvallások csak alkalmat adnak a nagy következetlenségnek föltüntetésére, ha esetleg a hívő gyökeres protestáns kíván maradni. Az ily nagy baj elkerülésére tudjuk, hogy a protestantismusnak korán kellett bizonyos distinctiókhoz folyamodni: „Ismeretes különösen az ellentét a quia és quatenus közt. Az eskü kötelez, mert a hitvallások a sz. írással egyetértenek, mint ezt az orth. hívők állították; és az eskü kötelez amennyiben a hitvallás a sz. írással egyetért. Messzire kellene kitérnünk, ha ezen harcok phasisait csak a nagyobb protestáns egyházakban előadni akarnók. Ha az ellentétek eddig döntő elhatározásokhoz nem vezettek, azt sok tényező összejátszásának kell tulajdonítunk. Mindenekelőtt a szokás erejének, mely oly, az Isten egyházához mindenesetre nem illő viszonyokkal megbarátkozott; azután a katolikus egyházzal való ellenkezésnek, mely a protestáns elemeket híven összetartá, és szemökre vetette „a római hitkényszert” és másrészt „a tiszta Isten igéjétől” való elpártolást; végre s mindenekelőtt az összetartás alkalmas eszközéül szolgált az állammal való szoros összeköttetés. – Észak-Amerikában, hol az utolsó tényező hiányzik, már 200-ra rúg a felekezetek száma, s ha ezek közül néhány, igaz hogy szüntelen viták közt, millió és millió hívőt számlál, ez csak úgy lehetséges, hogy e secták Európa különös viszonyai közt fejlődtek ki és Amerikába átvitték a traditiókat s most is még szellemi irányukban Európa által befolyásoltatnak.” (Germania.)

Minél zavarosabb időket élünk, minél több alkalmat szolgáltat a hitetlenség nemcsak a kath. egyháznak, hanem minden keresztény egyesületnek az elvi kérdések tisztázására; annál nagyobb zavarba fog hozatni a protestáns orthodox felekezet, mely szabadon akar kutatni, de másrészt jóllehet tagad egy csálhatatlan tekintélyt, korlátokat szab a kutató köröknek. Azért a National Zeitung, mely a liberális és radicalis protestantismus közlönye, midőn úgy érvel, mint akár Bellarmin, az orthodox hitfelekezet teljes tehetetlenségére s menthetetlenségére utal, s eljárását megfeneklésnek mondja, mely útját vágja épp úgy a haladásnak, mint a visszatérésnek.

S utóvégre is mi marad a szabad kutatásból, a reformatio Achilles sarkából, ha azt egy nem csálhatatlan symbolumnak vettetik alá? úgy látszik, hogy az idővel a protestantismus elvi föladásával egyenértékű leendő; „ettől a józanabbak a római egyházzal szemben visszajednek, mely, ha a föltét igaz, hogy alá kell magunkat vetni a hit dolgaiban a tekintélynek, összehasonlíthatlanul többet nyújt az emberiségnek, mint egy református consistorium. De ha az orthodox-párt e vészterhes úton előrehaladni nem akar, másrészt nem is hátrálhat a symbolum elvetéséhez. S akkor ily két lehetetlenségből eredmény gyanánt egy harmadik félszogséget nyerünk, mely leginkább árulja el az ügyek tarthatlanságát; az eredmény ekkép hangzik: az egyházi tan kifejtése a szabad kutatás által megengedett dolog a porosz egyházban, épp úgy, mint minden más protestáns községben, de az egyesek, kik jogokkal élve a közös felfogástól eltérnek, büntetés alá esnek ... Ily körülmények közt az evangélikus egyház életkérdése mindig égetőbbé válik, s az egyházat kormányzó párt (az orthodox) mindinkább képtelenebbnek bizonyul ez életkérdés megoldására.” Tagadhatlan, hogy a logika az orthodox pártot ostromló elemek részén van, másodsor: tagadhatlan az is, hogy a szabad kutatás joga csak az elméletben virul s nyeri elismerését; hogy tehát a reformatio sarkalatos elve, ha más időkben sem volt képes egyházat, nem volt képes szellemi egységet teremteni, annál kevésbé mérközhetik most a romboló elemekkel, midőn az elvek

nemcsak megvitattatnak, hanem alkalmazásuk is követeltetik a protestáns egyéni szabadság által. Mint veszi ki magát ily körülmények közt Luther szava: „egy úr, egy hit, egy keresztség. Ahol egy evangélium van, ott egy hit, remény és szeretet, ott egy szellem honol; igen ott minden ügyben egység és egyenlőség találtatik. Ez a szellem egysége.”

Csak hogy a szellem ezen egységét eddig megválósulva nem láttuk, s a foltozás nem létesíti azt. Ez irányban a törekvés mindmegannyi hajótörés!

A hívő protestantizmus, hogy az egyházi közösség, mely a tan valaminemű egységében áll, köréből végleg ki ne pusztuljon, s hogy másrészt a szabad kutatásnak az egyéni belátásnak jogait csorbítani ne látszassék, azt híreszteli, hogy föltalálta a középút az „önkény” és a „merev dogmák” közt. Ha a protestáns egyház ily föltalálásra törekszik, az nem az ő érdeme; az csak menekülési kísérlet a kifejlődött s jogaikat követelő elvek dilemmájából; a protestáns egyház ily rationalisnak látszó kibékítés által csak elismeri, hogy szükséges rendbe hozni, szükséges megegyeztetni a reformatio által emancipált egyéni szabadságot, egy szervezettel, mely legalább az egyházi intézmény látszatával bírjon. Szabadságot is, de dogmát is! s mi fogja szolgálatni a dogmát? Luther Katechismusa, az augsburgi hitvallás, és a smalkaldi fejezetek. Íme mily sikerült összeköttetése a szabadságnak és tanítói tekintélynek; az „önkény” is a „merev dogma” is ki van zárva. De hát a reformatio imént említett symbolikus iratai nem merevek-e? s ha merevek, hol van a középút a szabadság és a dogma közt? avagy lehet-e a dogma nem merev is? ha nem merev és alakot változtat az „önkénynek” lesz prédája; pedig a protestáns egyház „önkényt” nem akar. Eddig tehát tagadnunk kell a föltalálás sikerét, az evangélikus egyház nem halad a scylla és charybdis közt, hanem majd az egyikben, majd a másikban küzködik sok jóakarattal, de tarthatlan alapokon.

Míg ekkép a hívő protestantizmus minden áron egyházat akar, s ezen egyházba a Luther által hirdetett, de meg nem alapított „szellem egységét” oltani kívánja; addig másrészt a protestantizmus tágas körei teljes tagadásban vesznek el. A legújabb események, melyek Luther ünnepét sokkal jobban jellemzik, mint a beszédek vagy titkon táplált jámbor vágyak, újra megerősítenek a meggyőződésben, hogy a reformatio csakis tagadáson alapszik, s hogy nemcsak nem képes egyházat alkotni, hanem a keresztyénység teljes tagadásához vezet. A Luther ünnepély előtérbe állítja először is a vitát a reformatio elvének kifejlődött és kifejletlen, következetes és következtelen képviselője közt, másodsor a kifejlődött és következetes eszméknek győzelmét jeleli az orthodox párt fölött, harmadszor világosan kimondja, hogy a reformatio elv nem keresztyén, hanem egyenértékű az emberi haladás elvével, mely egyidőben a keresztyénységre szorul s azt fölhasználja, de nincs hozzá kötve, s azért ha érdeke kívánja, túl ad rajta.

A reformatio elvének kifejletlen és következtelen képviselőjét az orthodox protestáns egyház fölfogásában és törekvéseiben mutattuk be. Lássuk most ez elvet teljes kifejléttségében, melyre a keresztyénységnek a reformatio által leszakított egyik élő ága már eljutott, s a többi is maga után fogja vonni.

Nem lehet elgondolni, hogy az annyira heves és erőszakos reformatio elv az orthodox-párt által vallott kezdeményezések mellett megálljon; az egyéni szabadság és a szabad kutatás nem tagadta meg természetét, s épp azért folyton ellenkezésben áll a protestantizmussal amennyiben az, evangélikus egyház lenni akar. Halljuk a radicalis protestantizmus szóvivőit: „Luther Márton a német sz. Pál. Ereinek lüktetése, lehelete szabadság volt. A német szabadság testvére a hűségnek, Lutherben is. A hit, melyet Luther magával hozott, a szabadság lehelete volt.”⁵ S ugyan mily hitet lehelt ez a szabadság? feleletet ad a liberális protestantizmus: „mi elvetünk néhány régi elavult hitcikkelyt, melyek korunkban értékkel

⁵ Dr. Baur.

nem bírnak; mert e kor érzékkel és értelemmel nem bír irántuk; mert meg nem állnak az elfogulatlan tudományos kutatás fényében”, s melyek azon kikopott hitcikkelyek? titkolni nem kell, sőt a jó siker ajánlatával említetnek föl, a liberális törekvések elismerő méltánylása gyanánt: „Új Katechismus hozatott be (a rajnai Pfalzban) s tizenkét év óta használatnak örvend, mely az orthodox evangélikusok által leginkább védett tanokat a sz. Háromságról, Jézus istensége és helyettesítő elégtételéről, az eredendő bűnről hallgatagon mellőzi. – Ezt követte az új biblia, melynek függelékéből kitörülték a liberális protestantizmusra mért anathemat. Határozottatott új „Agenda” szerzése, mely mindkét iránynak eleget akar tenni, van benne oly keresztény formula is, melyből az apostoli hitvallásra való kötelezés kimaradt.”

A katekizmusban kimaradt hitcikkelyek különben nemcsak egyes buzgóbb haladó lelkek protestantizmusának áldozatai, hanem nemsokára közmegegyezés üdvözlí ez úttörő lépést a szabadgondolkodó, elvhű táborban. Dogmák általában nem kellene, mintha bizony dogmák nélkül nem hathatnának a népre nemesítőleg: „Mi ismerjük az Istent”, „ismerünk örök bölcsességet és szeretetet”, „ismerünk világrendet”, „ismerünk megváltást”, mely ugyan nem „a végtelen Istennek megtestesülése, nem titokteljes jogi eljárás, mely szerint a bűntelen a bűnös büntetését magára veszi, nem külső csodás események láncolata, melyek a megváltás művét képezik, hanem az emberi szív újjászületése Istenről való erősbödött öntudatból, s megtisztult lelkiismeretből. Mi ismerjük a megváltót is, ki a megváltást véghez vitte nem véres halálának mágikus hatása, hanem szellemének ereje által, ki az igazság begyőző erejével, s törhetlen bizalommal a lelket megragadja s az emberiségnek önmagából új életet teremt új erkölcsi és vallási alapokon.”

Mindenesetre a protestantizmus ezen stádiuma már a kereszténységen kívül esik, ahol nincs hit, ott nem lehet reformatió a hitben, ahol nincs Krisztusban mint Istenben és Megváltóban való hit, ott nincs kereszténység. A protestánsok ugyan keresztények akartak maradni, abban mindig megegyeztek, „hogy a keresztény hit emberi vélekedéstől nem függ”, s másodsor, hogy ez a hit a sz. írásban foglaltatik, s a sz. írásból merítendő. Hanem a tanok föl kutatása, meghatározása, bizonyítása, jóllehet legfontosabb ügyük volt és mindnyájuk megegyezését követelte, semminemű egységre nem volt képes vezetni a kezdettől fogva egyenetlenkedő pártokat; úgy, hogy a szabadvélekedés végkifejlesztését a hitetlenségben, az előbb felsorolt, vagy még tarkább eszmékben kell keresnünk. Tehát maga a reformatió elve a pandora-szelence, melyből az egységre nézve legkárhuzatosabb baj, az egyenetlenség árad, s már eljöttünk azon pontra, midőn a tunica inconsutilis, ha ugyan az evangélikus egyház annak v. i. igaznak tartja magát, foszlányokra tépetik. Csak ily jövőt jósolhatni a protestáns felekezethez, melyben a pártok vitája nem is annyira a felekezet sajátos, jelleges hitvallása körül, mint éppen már az apostoli hitvallás körül forog; – korunkban már az apostoli hitvallás elé állították a nagy kérdőjelet, amely kérdezi, ha időszerű-e még ez az apostoli hitvallás vagy nem, amely kérdés egyenértékű a másikkal, vajon létezik-e még protestáns felekezet vagy nem? Ezen kérdés lázas izgatottságba hozza különösen a porosz államegyházat, s a mérvadó körök hitehagyott hangulata, mely az államegyházba boldog, boldogtalant, hívőt, hitetlent befogadni kész, újabb szakításra kényszeríti a kereszténységhez ragaszkodó pártot.

S ha az ember ily rövid ismertetés után végig néz az úgynevezett protestantizmuson: az orthodox hívő párton, mely jogtalanul egyháztanítói tekintély után kapkod, s a többi szabadabb irányokon, a pozitív vallás számtalan fokain, a hit keresztény voltának árnyalatain – eltekintve az amerikai 200 sectától – akkor fogja csak föl a lehetetlenséget, melyen mindenkinek törekvése megtörik, ki a protestáns egyházat definiálni akarná. Mindenek előtt „egyházról” szó sem lehet, s a protestantizmus, amennyiben elv nem egyéb, mint: „eine absolute Glaubens-, Gewissens-, und Bekenntnis-freiheit, mag Luther darüber gedacht haben,

wie er will.”⁶ Hogy pedig ezen abszolút szabadság igazán odavezetett, ahová Luther soha sem gondolt volna, azt már 1872-ben kimondta más szintén pártot képviselő nyilatkozat: „In dem Sinne wie Strauss verlangt, dass wir nämlich buchstäblich an die Glaubenssätze und Dogmen des Christenthums glauben, die Wunder der Evangelien als Wunder betrachten, die Moralsätze buchstäblich erfüllen sollen, sind wir längst keine Christen mehr.”⁷

II.

A Luther ünnepélyt kezükbe vették az orthodox hívők. Első tekintetre méltányosnak látszik a kísérlet, hogy az orthodox evangélikus egyház magának vindikálja az ünnepet, mint maguknak vindikálnák a mohamedánok Mohamed jubilaumának megülését, s nem túrnék a zsidók vagy hinduk tolakodását. Az evangélikus egyház tehát jogával él, ha alapítója napját megüli, ha hirdeti, hogy az ünnep készül a „hiterős reformátornak,” az „egyházitan visszaállítójának,” s mi közük a hit és tanhoz a protestantizmus szabad irányainak, melyek menten minden természetfölötti gondolat vagy elvtől Krisztusban csak egyszerű vallásalapítóra, Lutherben pedig az elfogult keresztény gondolat lendítőjére ismernek.

De a tények határozottan megcáfolták a hívő protestantizmus fölfogását, kiragadták kezéből magát az ünnepet, egyenjogúságot követeltek a szabadabb irányoknak; ők is Luther Mártonéi, nemcsak a hívő felekezetek. A reformátor sírjára minden párt, bár mennyire törülte is le homlokáról a hit jellegét, koszorút tett, és óvást emelt a protestáns felekezetek ellen, melyek a reformáció elvét, „a szabadságot,” szűkkeblű emberi határozatok által törpítik s midőn a reformátor híveinek vallják magukat, leghevesebb ellenségeinek bizonyulnak. Általános a panasz a liberális protestantizmus részéről, hogy az orthodox párt rosszul fogja föl a reformáció elvét; s hogy midőn az elvet Lutherrel összetéveszti, s a kezdetet a fejlődés és haladás helyébe állítja, ugyanazon irányba tereli a protestantizmust, melyben a pápaság rabszolga népe vonja igáját, Legyen tehát a 400 évforduló Luther szellemének ébredése!

A „szabadelvű pártok” ily mozgalmával szemben, melynek elnyomására a hívő résznek sem ereje, sem joga nem volt, nem lehetett mást tenni, mint panaszkodni: „Félünk, hogy a szabadelvűek részvétele által a Luther-ünnepélyből egyházunkra hárulható áldás igen megfogyatkozik: mert az egyházra a hitetlenségből üdv soha sem származik. Csak akkor nem marad el az áldás, ha a Luther-ünnepély a hitnek készsége, szabad bevállása lesz, nem pedig ha a hit és hitetlenség barátkozásának bizonyul.”⁸ Már pedig annak bizonyult! s a látszat szerint a koronaherceg beszéde Wittenbergben éppen valami soha nem látott unió malmára hajtá a vizet, amely unió már nem a hívő részek egyesítését célozta, hanem az egyéni szabadság tág és széles elvén álló protestantizmus minden árnyalatát egy kalap alá szorítja. Ez a beszéd egységet óhajt, de az egységnek cégéréül a protestáns lelkiismereti szabadságot tűzi ki, melyen a bomlás jelszava olvasható. Mit mond a koronaherceg, az államegyház jövője!

E szavak a protestáns hitvallást hangoztatják, s mégis lelkesedéssel fogadtattak a szabadelvűek által, keresztény igazságra való törekvést hirdetnek, s mégis a reformáció programjának ismertetnek el a hitetlenek által. Miért? mert kifejezést nyert bennük a protestáns elv, mely följogosít a szabad vélekedésre, s nem ismeri a hit külső normáját a szabad vélekedés féke, határolója gyanánt. Így történt, hogy a wittenbergi napok háttérbe szorították a reformáció hívő képviselőit, azt hiányosnak, egyoldalúnak nyilvánították és álláspontját a protestantizmus elvi föladásának mondták. „Programunk a koronaherceg aranyzávaiban van letéve ... Lelkiismeret szabadság és türelem mellett semminemű

⁶ Volks-Zeitung.

⁷ National-Zeitung.

⁸ Reichsbote.

hitvallásban nem tatálunk békót és féket, hanem csak általános zsinórmértéket; s nem is lehet másképp, miután bármely egyházi hitvallás, csak emberektől származó határozat, mely változásnak van alávetve ... A protestantismus ereje és szelleme megveti a betűt és a merev formát mindenkorra és olyannyira, hogy maga a reformatió éppen az által létesülhetett, s az által vívhatta ki magának nagy történelmi jelentőségét, hogy az individualismusnak visszaadta teljes szabadságát.⁹ Íme a protestáns elv a maga valóságában! Mindent az egyedre visszavinni, mindent az egyediség szűk korlátába zárni, belőle kifejteni, általa meghatározni, legyen bár szó váztozhatlan tételekről, örök és felfoghatatlan igazságokról, megmásíthatlan kötelességekről – tudományokról éppúgy, mint vallásról! Mindennel szemben a bírói szék az egyed foglalja el. Ezen elvekből oly természetes a protestantismusnak mint felekezetnek tarthatatlansága, hogy ellenkezőleg csodálkozunk kell, hogy csak az ötödik század hajnala világítja meg ily élesen az ellentéteket és kíméletlenül követeli az elv teljes érvényét. „Hiszen a tizenkilencedik századnak épp úgy van joga a kereszténység forrásához és eredetéhez fölhágni, mint a tizenhatodiknak. Ami nagy marad, amit Lutherben dicsérőleg kiemelünk, az maga a szellem, melyből a mű eredett, s nem maga a mű; mert minden további javításra és változtatásra följogosít éppen a mű szelleme. Korunkban a reformatió vészterhes művének szellemét „a szabadságban” ismerjük föl.”¹⁰ A „szabadság” Luther által kereszténynek proclamáltatott, de mert a „szabadság” egyházi tan és megtörhetlen hittételek nélkül elveszti keresztény jellegét, azért a keresztény szabadság teljes szabadossággá vált; s mint ilyen hódol szülőjének 400 éves fejlődése után a wittenbergi ünnepélyen. Örvend a hitetlen tudomány, örvend a liberális, örvend a rationalistikus világfölfogás és gyászol a hit. Talált-e vigaszt is? Ha megelégszik avval, melyet a francia akadémikus Pressensé nyújt neki, ha nem látja, hogy inkább gúny rejlik a vigasztaló és békéltető szóban, elfogadhatja.

„A tizenkilencedik század szabadelvű fia jogosan cselekszik, ha elismeri, hogy Luther éppen az által, hogy az egyház egységét a szabadság javára megtörte, fölszabadította a tudományt és annak gondolatait a türelmetlenség igája alól; de átlépné a jog határát, ha Lutherben a pozitív erős hitnek bajnokát félreismerné ... Épp úgy az evangélikus kereszténynek joga van kiemelni az áldást, melyben Luther a vallást részesíté; de nem szabad neki elfojtani a szabadság kiáltását, melyet a reformátor mint a keresztény nép hatalmas tribunja hangoztatott.

Az úgynevezett ó-lutheránusokról csak melleleg szólunk, mint kik a régi betű alá fojtják Luther szabad szellemét, s amellet állítani merik, hogy azt a régi hitvallás szövegében zárva tartják, mint sást a kalitkában. Múmiát csináltak belőle...”¹¹

A hívő protestantismus eszerint múmia lett, kiveszett belőle Luther szelleme, és amint látszik, lélekvándorlásra indult; mert most azokat szállta meg, kik az evangélikus hitvallást elvetve, az apostolit takarítják el, és a keresztény alapvető dogmák megvetésével az újkor rationalistáinak csaptak föl; ezek a reformatio elvének képviselői.

Ezek után ítélnünk a végkifejletről is, mely felé a protestantismus rohan: tagadó elv tagadásba vezet, tagadó elv nem épít, tagadó elv időfolytával elveti mind azt, amit esetleg sok mindenféle körülmény összeszögelése folytán a pozitív tanból magán megőrzött. A tagadó elv nem lehet a felekezetek alapja, hanem csak alkalmul szolgálhat a felekezetek képzésére vagyis az elpártolásra, amennyiben pedig a felek consolidálódnak, annyiban kizárják szervezetükből az elvet, melynek eredetüket köszönik; – mihelyt az elv újra föllép és tért foglal, azonnal kezdetét veszi és folytatódik a bomlás; – midőn pedig teljes érvényre jut, akkor hordozóit a vallás terén a radikális tagadásba, a nihilismusba dönti.

Ez a thesis, melyet a Luther-ünnepélyből, annak sajnálatos kórtüneteiből vonunk.

⁹ Magdeburger-Zeitung.

¹⁰ Pressensé.

¹¹ Pressensé.

A protestantizmus 400 év alatt tehetetlen és erőtlenné lett az „egyházi kereszténységet” képviselni, s azért egyáltalában szétfolyt kezei közt a kereszténység, mert a kereszténység nincs az egyedhez, hanem az egyházhoz kötve, vele azonosítva.

És ez-e a hitbenerős reformátor műve, mely őt dicsőítse?

Mit jelentsen tehát a hangzatos szó, mely Luther sírjánál a reformatio áldásait emlegeti? Ha a reformatiót a hit és egyház terén vesszük figyelembe, akkor az áldás egy jelentményű a szakadással, a bomlással s végre a keresztény eszmének az egyedbe való szorításával, hol alkalmasan rationalismussá válhatik; ut figura docet. Vallási téren lehetetlen más vívmányokat emlegetnie, mint: a német Istentiszteletet, a sz. írás terjesztését és számos egyházi ének szerkesztését; kísértse meg bárki e vívmányokat – a kipótolhatlan veszteséggel párhuzamba állítani.

Társadalmi téren követte a forradalom; művészet terén a kép- és templomrombolás.

S miután mindenütt az eseményeknek vagy a reformatio gyermekeinek engedték át a szót, csak hogy hihetőbbek legyenek a sajnálatos jelenség és a belőle vont következtetések, itt is övék legyen a tanúskodás szabadsága.

A nagy áldásokat, melyek a protestantizmus szárujából a társadalmi életre özönlöttek Böhmer fogja helyettünk jellemezni, ki 1824-ben s a későbbi években protestáns létére a reformatióban a német nemzet betegségét, és hanyatlásának nem utolsó tényezőjét látja.¹²

Kemény és lelketlen a kéz, mely ily áldást hint, de vak és elfogult az ész, mely a bajban áldást lát; föltéve, hogy nem emelkedik a keresztény erény magaslatára, mely a büntetésben a szenvedő üdvét látja. *Multiplicatae sunt infirmitates eorum, postea acceleraverunt.* Akkor azonban hátra van, hogy az igaz útra térjenek; az irányt az igazsághoz megmutatja a reformatio története.

Ekkép a reformatio által vallott tagadó elv, mely az egyedi szabadságot állította az egyház tekintélyével szembe, mely fölbontotta az egyházi egységet, mely a kereszténységet elválasztotta Istentől rendelt hordozójától, az egyháztól, s azt az egyedre átvitte, mely szóval az egyház fogalmát és megvalósulását elvetette, s tőle kitelhetőleg megsemmisítette: nem hozott soha más egységet hívei közé, (nem is hozhat, mert pozitív egységre ki nem terjeszkedik,) mint az elszakadásban, az elpártolásban vallott egyetértést. Abban, hogy az egyháztól elváltak, hogy igájától fölszabadultak, lelkesült, öntudatos egyetértés uralkodik, de miután a fölszabadulás az egyedre a kötelékből kiemelte, ott hagyja elszigetelten és egymagát, kezébe nyomja a bibliát, s elhitei vele, benned van a kereszténység, légy keresztény és higgy amit akarsz. A római igát vagyis a keresztény egységet törő reformatori elv azután, ha valaki egységet akarna hozni a „keresztény hívők” közé, természeténél fogva, nem fog másban egyesítő közérdeket találni, mint az ellentétben a római egyház ellen; azért minden egyesítési törekvés, mint ezt a hamburgi prédikátorok, a protestáns lapok, a buzogó röpiratok, a Gusztáv Adolf egyesület szónokai, sőt a conservatív Stöcker is bizonyítják, minden egyesítési törekvés mondom fűjja a tárogatót a római egyház ellen: „Die römische Kirche bleibt was sie gewesen ist, eine Feindin des Evangeliums, und raubt dem Herrn Jesu Christo Ehre und Verdienst. Das Pabstthum ist und bleibt auf Unwahrheit

¹² „Von der Reformation an wurde das deutsche Volk innerlich krank und seine Lebenskräfte sonderten sich in zwei sich einander bekämpfende Theile.” (Böhmer’s Leben, Bd. 1, 131.) „Von der Kirchentrennung (írja egyik levelében 1846) datirt all unser Unglück. Wie beklagenswerth, dass das Herzvolk Europas durch die Streitigkeiten mit der Kirche vom positiven Berufe abgegangen, in seiner Kraftentwicklung unterbrochen, von der Säure der Leidenschaft und der Negation im Innern zersetzt, zu dem kranklichen Zustande gekommen ist, in dem es bald von Fieberhitze durcheinander geworfen wird, bald in Mattigkeit verfault.” (Bd. 2, 461.) „Alles, was bei uns im Innern gährt und sich in revolutionären Ausbrüchen bald entladen wird, unsere politische Machtlosigkeit (Böhmer ezeket 1846-ban írta) und Versunkenheit, ja fast alle unsere Streitigkeiten in den letzt vergangenen Jahrhunderten, wie heute, haben ihren eigentlichen Grund in der Kirchentrennung, die uns auseinanderriss.”

begründet und steht im Widerspruch mit der heiligen Schrift.”¹³ „Mit Recht beklagt man die Verbreitung des Materialismus. Aber wo ist der verderblichste Materialismus. Der ist in Rom... Der scheinheilige Materialismus ist viel gefährlicher, als der negative Materialismus von Karl Vogt und Ludwig Büchner.”¹⁴ et caetera ejusdem furfuris. A hősies támadás és lelkesült áldozatkészség, a szívet eltompító undor a római elnyomás és rabsággal szemben, a boszúra tüzelő borzalmas fölhívás, a reformatio áldásainak elkeseredett védelme, a pápai zsarnokság vérfagyraló elátkozása, melyek az ünneplők és nem ünneplők szónoki rhapsodiáiban dühöngnek és dübörögnek; és a hallgatóság leheletét elakasztva, homlokukra a rémület verejtékét harmatozzák; a retorika terén úgy látszik Don Quijote spanyol vitéz szellemét törekszenek elég ügyesen és tagadhatlan sikerrel reproducálni.

Az igaz, hogy a reformatio nem tehet másképp, – de éppen ezen tagadó alapon és elven épülő egység eszközli azt is, hogy a protestantizmusnak úgynevezett szabadabb irányai, melyek az apostoli hitvallást is elvetették, melyek minden hitvallást emberi találmánynak mondanak, hogy azon nézetek és tanok, melyekben protestantizmus és hitetlenség elmosódva egyesül, az orthodox evangélikus egyházzal barátságos érintkezésbe jönnek, érdekeiket nagy részben közös érdekeknek vallják, Luther Márton iránt épp oly hálaömlengésekre fakadnak, mint akár a legorthodoxabb lutheránus. Igaza van a Reichsbote-nak: „Félünk, hogy ha a hír a lutheránus egyház és a hitetlen elemnek fúziójáról megvalósul, nagyban lepassztja az ünnepélynek egyházunkra hárulható áldását, mert az egyházra soha sem származhatik üdv a hitetlenségből.” Minden esetre soha; ha pedig valamely egyház a hitetlen szétzülledt elemekkel éppen alapítójának sirjánál találkozik; ha éppen az alapító ünnepe nyújtja az alkalmat, melyen a hitetlenség a hittel vetélkedjék a dicséret és dicsőítésben, akkor ugyan amily kétes a hívő alapító hírneve, épp oly gyanús az ünnepély áldása, melyet a kezdeményezésre és annak hite és buzgóságára vetett emlékezet a negyedik századot megelő késő unokákra áraszthat. Mit kell pedig mondanunk akkor, ha éppen ez ünnepélyen az orthodox felekezetnek emlékezetébe hivatik a reformatio elve, melyet, buzgóságában felejteni -látszik, „a szabadság és türelem”; ha e szavak hallatára a szabadabb irányok mind a hitvallás elvetését követelik vagy legalább hangoztatják, sőt ha a reformatio szellemét egészen maguknak vindikálják, miután szerintök a felekezetek azt eltörpítették és maguk is múmiákká váltak?

Csak azt mondjuk, amit egy az előzményekből helyesen levezetett következményben mondani lehet, sőt kell, s amiben az újkor lélektana igazat ad. – Azt mondjuk, – hogy a reformatio ugyanazon szellemből indult ki, melyből az újkor és philosophiája. A protestantizmus nem különbözik lényegesen az újkor szellemétől, sőt mi több ezen korszaknak nyilvánulását képezi a vallás terén, valamint az új philosophia nyilvánulását képezi a tudomány terén; az egyik irány a vallási érzet protestantizmusa, a másik a gondolkodó ész protestantizmusa. „A vallásos protestantizmus visszavezeti a vallást egyszerű elemeire; ezen visszavezetést amennyiben keresztény akart maradni a biblia által határolta, s annyiban következetben maradt; következetes lesz, ha a bibliánál meg nem áll, hanem a vallást egészen annak utolsó, alkotó elemeire vezeti vissza, ha minden vallást az észre, mint a hit és tudomány közös alapjára fektet.” (Schwegler. Geschichte der Philosophie.) Ez a tünemények bölcsészeti okszerű magyarázata, mely betekintést enged épp úgy a fejlődés irányába, mint ez iránynak a protestantizmus lényegéből folyó okadatolásába. – A hívő felekezet jól teszi, ha a hitetlenség ellen védekezik; amint meg vagyunk győződve sok jeles protestáns keresztény hite és érzelméről, épp oly örömmel látjuk meggyőződésük buzgalmát, mely a kinyilatkoztatást a rationalizmus ellen hevesen védi. Eszünkbe jut a jeles

¹³ Pilger aus Sachsen 18. Febr. 1883.

¹⁴ Dr. Baur. Uj M. Sion XIV. kötet. XI. füzet.

convertitának Hurternek fölfogása, ki határozottan keresztény álláspontját a protestantismusban, elszigetelt, a vártól (a kath. egyháztól) különálló sánchoz hasonlítja, mely jóllehet a főerődítménnyel nincs összeköttetésben, háta mégis általa van védve, s így egyesült erővel küzdenek a támadások ellen.

De meddig lesz képes a sánc elszigetelten fönnállni? Nem üt-e hamar az óra, midőn a hű bajtársak a főerődítménybe visszavonulni késztetnek?

Sokakra nézve rég beállt e kényszerűség. Másoknál talán később nyilvánul.

A négyszázados Luther-ünnepély a jótörekvések útbaigazítására szobrot emel a Reformátornak; e szobor talapzatára a sürgő és hevülő korszellem dedicatiót ír, melyet a helyzet ismertetése után minden gondolkozó, öntudatos hívőnek megfontolásába ajánlunk:

„Nem a lutheránus kis pápákat (a hívő pásztorokat, kik felekezeti és hitvalláshoz ragaszkodnak), hanem a keresztény szabadságot és kutatást (mely Strausz Dávid és a hamburgi Krisztus-tagadó prédikátorok által képviseltetik,) dicsőítse a Reformátor szobra Mária templomunk előtt. Minek törpüljön e hősi alak ájtatos lelkésszé, tanítóvá vagy bibliafordítóvá.”¹⁵ Luther tehát nem hősi alak; amennyiben keresztény tanító és bibliaterjesztő, hanem amennyiben fölszabadítá a csakhamar apostatált gondolatot!

(Megjelent: Magyar Sion, 1883, 814–836. oldal, [3931])

¹⁵ National-Zeitung.

A műveltségtörténet tövisei.

I. rész

A műveltségtörténet egyszerű, phrásistalan előadását legalkalmasabban az angoloktól tanulhatjuk, kik úgy látszik, hogy bár sokszor helytelen elvekből indulnak is ki, de őszinte szándékkal bűvárkodnak s írnak, ami megóvja őket a szenvedélyes és a tudományban kiállhatatlan konokságtól, hogy mindennek úgy kell lennie, mert ők úgy gondolják. Meglehet, hogy a konokság belül rejtőzik, legalább nem érzik meg a nyelven. Az egyszerű, világos előadás, mellyel a műveltségtörténetében elértekeznek nyilakról, túkról, kalapról, kanálról, hajóról, bögréről, kunyhóról éppúgy mint a belvederi apollóról, hadihajókról, brüsszeli csipkékről, gothikus dómokról, és a francia pipereárukról, nélkülözhetlen az igazság és bizonyosság érdekében, hogy ne ámítsuk önmagunkat és a világot.

Dr. Edward Tylor a Royal Society tagja a civilisatio tanulmányozására sokban alkalmas és vonzó művet adott ki, mely tavaly jelent meg német fordításban; címe: *Einleitung in das Studium der Anthropologie und der Civilisation*. Ezen műben kifejezést nyer az emberrel és haladásával foglalkozó tudományok iránya, mely napjainkban túlsúlyban van, azért *ex uno disce omnes*. Másrészt a magyar Akadémia is alighanem Tylor művével fogja szaporítani kiadványait, pedig a tudomány e dajkája a jegyzetek hozzáadásában úgy látszik sértést lát a szerzőre nézve. Ezen két részletes s azon általános okból, hogy az elvek és nézetek valamely tárgy iránt sokkal alkalmasabban fejezhető ki, ha concret körülmények indítanak kinyilvánításukra, melyek az elvontnak alakot, s az elmosódó képnek keretet adnak: én is Dr. Edward Tylor művéhez csatolom megjegyzéseimet a műveltségtörténet egyes tételeire s ezen tanulmányok állására, melyet más tudományokkal szemben jelenleg elfoglalnak.

A műveltségtörténet föladata a civilizált életet s annak intézményeit, az egész emberi haladást, kiinduló pontjától kezdve a mai napig figyelemmel kísérni, útját változataival s e változatok okaival együtt meghatározni. Első tekintetre észrevesszük e tanulmányok hasznát az ösztudományra nézve, mint melyek átnézetet kölcsönöznek az egyes tudományok célján és a többihez való viszonyán.

„Ha valaki megismerkedik a tudomány történeti fejlődésével, ha megtanulja mint fejlődött ez ki az emberi élet egyszerűbb szükségleteiből és viszonyaiból, akkor ezen tudomány tanulmányozására jobban elő lesz készítve, mint a történeti fejlődés ismerete nélkül. Ha megtanulta, hogy az emberi nyelv legegyszerűbb alakjában taglejtések és tagozatlan hangokból állt, (ezt Dr. Tylor fődözte föl?) és miképp fejlődött a tagozott nyelv ezen egyszerű kezdetből: akkor jobb kiindulási pontot szerzett magának a nyelvtudományban, mint ha mindjárt a nyelvtani finomságok közé téved, melyek az olyannak, ki eredetöket nem ismeri, önkényes szabályoknak látszanak, és a kezdőnek a tanulást inkább megnehezítik, mint megkönnyítik. Hogy a mértan tanulmányozásától annyira kezdő visszariad, abban bírja okát, hogy a tanuló nincs kellőleg fölvilágosítva az iránt, mint származott a mértan a praktikus élet szükségleteiből, miképp alapított meg a régi ácsok és építőmesterek által, midőn a távolságokat és a kiterjedéseket megmérni ügyekeztek, amire munkájokban szükségük volt. Ki a jogi tudományoknak szenteli életét, szemközt látja magát fölötte bonyolódott jogi rendszerekkel, melyek évezredek folytában küzdelmek, reformok és balfogások közt fejlődtek ki. Megkönnyíti magának e rendszerek értését, ha megismerkedik legegyszerűbb alakjaival azon törvényeknek, melyek vad és barbár népek szükségleteinek kielégítésére voltak szánva. Fölösleges több példát fölhozni; nincs egy tudomány és egy művészet sem, melynek tanulmányozása történeti fejlődésének ismerete által meg ne könnyíthetnék.”

Ki ne értene egyet a szerzővel ily józan tájékoztatásban, ha a zárjeles megjegyzéssel ellátott passustól eltekintünk.

A történeti fejlődés ismerete mindenesetre legjobb világot vet a tudományra és művészetre, belátást kölcsönöz a további fejlődés lehetőségeibe, s önálló munkálkodásra képesíti azokat, kik illetően tanulmányok által hatalmukba kerítették s lelkükbe fölvtették az illető tudomány vagy művészet vagy intézmény teljes ismeretét s azért jobban bírnak új irányt adni vagy új tért nyitni életképességének. Nem is lehet érdekesebb tanulmány, mint ez, mely a szellemi és társadalmi életet csodálatos bonyolódottságából mind egyszerűbb és egyszerűbb formákra visszavezeti és megszámlálhatlan tényező karjaiból kifejti s azután újra szemlátomást nőni, változni, alakulni engedi, míg a vízen nehézkesen mozgó canoek helyett a londoni vagy liverpooli kikötők varázsoltatnak szemünk elé, vagy az élesztett tüzkövel ellátott vetődárdák helyett a bömbölő ágyúk golyóit látjuk szelni a levegőt s rontani a fönlevőt.

A műveltségtörténet iránya tehát ellentétben a műveltség természetes haladásával, a múltra s ezzel együtt a tökéletlenre irányul. A műveltségtörténet fölteszi, hogy a jelen helyzet és a civilisatio tökéletlen kezdetekből indult ki, s azért annál alaposabb lesz maga a műveltségtörténet, minél tökéletlenebb formákra képes visszavezetni az emberi haladást, minél tehetlenebb és erőtlenebb állapotokra a mostani hatalmat és erőt, minél egyszerűbb elemekre a társadalmi és szellemi élet bonyolódott szerkezetét.

Lehet-e azonban a műveltségtörténetének ezen föltevését korlátlanul és megszorítás nélkül alapul elfogadni, s következőleg e tudomány célját és tökéletességét a kifejtett elv szerint meghatározni? úgy látszik, hogy ez irány nagyon is könnyen oda lyukad ki, ahol a „korrekt tudomány” feddhetlen alapossággal zavar össze mindent, amit előbbi korok az emberről, és eredetéről tudni és hinni véltek. Ezen kérdés fejtegetése kezemhez szolgáltatja a megjegyzések és glossák első csoportját, melyet minden újkori műveltségtörténethez mulaszthatlanul csatolni kellene.

Hogy a tökéletlen és egyszerű elemekre való visszamenet nem lehet korlátlan, az sokban a tárgynak, melyről értekezünk, természetétől függ. Ahol e visszamenetnek határait magából a tárgyból látjuk előnőni, ott visszaélésre és a visszamenetnek túlhajtására alkalom nem kínálkozik. Példák világosabban tüntetik föl ez állítást.

Vegyük föl Tylor egyes cikkeit. A legérdekesebb cikkek egyike az írásról szóló. Az írás eredetét és fejlődését a következő adatokban látjuk. „Mi kik gyermekkorunktól fogva írni és olvasni tanultunk, alig vagyunk képesek fölfogni mily fontos szerepet játszik e kettős művészet a polgárosult életben. Csak miután megfigyeltük azt, hogy mily benyomást tesz e művészet a barbárra, kinek sejtelve sincs annak létezéséről, alkotunk magunknak fogalmat fontosságáról. John Williams, a déli tenger szigeteinek hithirdetője beszéli, hogy egy napon, midőn ácsmunkával volt elfoglalva, otthon felejté derékszögmértékét. Azért néhány szót szénnel forgácsra írt és egy benszülött által haza küldé nejének. A benszülött nagyon meg volt lepelve, hogy a forgács szók nélkül beszélt. Sokáig nyakába akasztva hordta a forgácsot és elbeszélte bámuló társainak a csodát, melyet látott. Délafrikának egyik szülöttje, ki levelet vitt és útközben valahol megállt, kő alá rejtette a levelet, nehogy ez elárulja, amit ott cselekedett.” Pedig éppen a vadnépek voltak az elsők, kik a képírás által az írásban az első lépést tették; ha a hithirdető a forgácsra az L formájú szögmérték képét rajzolja, épp úgy megérteti magát s a vad sem bámult volna az állítólagos csodán. A képírást a legvadabb népeknél is találni. A spanyolok Amerikába való érkeztekor az ó Mexikóiak nemcsak a tárgyakat jelezték ezek képeiknek lerajzolása által, hanem a személyek és helyek neveit is talányok módjára fejezték ki. Még mikor a kereszténységet is fölvtették, használták képes írásukat a latin szavaknak kifejezésére. „Így használták föl például a zászlónak (pan), a kőnek (te) és a kaktus-fügének (noch) képeit, melyek nevei kimondva pa-te-noch-te szót adták, a pater noster jelölésére. A mexikóiak nyelvében, mely r betűvel nem bír, a hangzás

megközelítőleg hú. Hasonlóképpen végződött a Miatyánk írása a víz (a) és az aloë (me) jeleivel, az amen szónak jelölésére.”

A legegyszerűbb írásnemre mutatnak a chinai és az egyiptomi betűk, melyek eredetileg nem a hangnak, a szónak, hanem a tárgynak jelei voltak s csak azután vitettek át a szó vagy betű jelölésére. „Könnyű felismerni, mint lettek a képek hangokat jelölő betűkké. Így a hiroglyphpek közt találunk egy jelet, mely eredetileg szájt jelképez, és a száj jelölésére használtatik. Miután pedig a szájnak neve egyiptomi nyelven ro, lassan-lassan a száj képe ro szótagot kezdett jelenteni minden más jelentményben és végre r betűt.”

A phöniciiaiak egészen elhagyták a tárgyaknak képeik által való jelölését és csak a hangnak jeleire szorítkoztak v. i. a betűkre. A legrégebbi betűsor a phöniciiai. Hogy a betűsor igazán a semita népektől ered át hozzánk, arra bizonyítékul szolgál magának a betűsornak neve: alphabet. Minden betű ugyanis egy oly névvel jeleztetett, melyben első helyen áll: így a héberben aleph (ökör) a-nak, beth (ház) b-nek, gimel (teve) g-nek neve.

A különféle betűsorok származására, ismét más-más körülmények voltak befolyással, melyek hosszú idők alatt a szokás jogérvényevéi új betűsorokat léptettek életbe. Az írás művészete a műveltség történetében minden népnél fordulópontra képez, mert általa képesítetik a nép polgári és vallási léte emlékeit megőrizni, képesítetik egyszersmind szellemi műveltségének tartalmát csökkenés nélkül átalakítani. Amely kihatás sokszorosítottatik a sajtó fölléptével. A szellemi nagy forradalmak és átalakulások kezdet óta a betűsor igénytelen használatához voltak kötve.

Íme a műveltségtörténet egyik érdekes tárgya, mely tág tért nyit a bűvárkodásnak és messzekiható kezdeményezések és fejlődések megfigyelésének. Az is bizonyos, hogy a visszamenet az ősidőkre a tárgy által határoltatik s túlzásról szó nem lehet. Ugyanis valahol és valamikor elérkezünk az írás első kezdeményezéseire, s azontúl írásról senkisémmel kérdezősködhettek; a tárgy ki lesz merítve, a kulturíró önérzettel teszi le tollát.

Ha a könyvnek más fejezeteit tekintjük, melyek például a szerszámok és fegyverekről (VIII. fejezet), élelemszerzés és hadásatról (IX. fejezet), lakások, ruhák és hajózásról (X. fej.), különféle mesterségekről (XI. fej.), művészetéről (XII. fej.), tudományról (XIII. fej.), történet és mythológiáról (XV. fej.) s végül a társadalomról (XVI. fej.) szólnak: magában véve maga a tárgy jelöli ki a határt, amely ott lesz, ameddig a kutatás visszafelé törthet. Az emberi műveltségtörténet adatai ugyanis az emberi nem életéből kell, hogy merítve legyenek, kell, hogy emberi legyen a fegyver, a szerszám, a lakás, az élelemszerzés, kell, hogy mindezen fejtegetések, és kutatások a műveltségtörténetben azon központ körül forogjanak, melyben az ember áll, az eszes lény bármily vad és műveletlen legyen is különben.

Ezen föltétel megnevezéséből ered a hibák hosszú sora, és a műveltségtörténetnek irányzatos elferdítése. Ugyanis ezen tudomány művelői Darwin elméletének szolgálatába állván annyira törekszenek visszamenni a kezdetekre, hogy azon lény, mellyel ott találkoznak, nem ember többé, hanem állat, s a műveltség, melynek haladását leírják, már nem kizárólag emberi, hanem más lényé is, mely előbb ember nem volt, később meg azzá lett. A műveltségtörténet ily körülmények közt a legegyszerűbb és legvadabb életmód silány romjaiból hamarosan hidat készít az állat és ember közti úr áthidalására, s a hídon túl természetrajzzá változik.

Ez a modern műveltségtörténetek nagy hibája és undok iránya, mely ártatlan és naiv csevegés közben, míg tőről és cylinderekről, két és négykerekű kocsikról regél az ősidők homályának és a gyermekkor tehetetlen lézengésének árnyában a civilizációt az állatvilágból lépteti elő, s az állati létet a primitív kornak praeludiuma gyanánt szerepelteti.

Dr. Edward Tylor szinte Darwin híve. A descendenz-elméletből önként folyik, amit az imént említettünk. Ha az ember az állatból fejlődött ki, akkor a műveltségtörténet is az emberi létnél előbbre fekvő állapotokra terjesztheti ki észleléseit, s a megállapodás e határnál csak a szabad akarat decretuma. Annál is inkább, mert az átmenet fokozatán sehol sem lehet

biztosan kijelölni, hogy itt vagy ott villan föl a szikra, melynek fénye az öntudat és a személy méltósága.

Többet mondunk. Aki következetes darwinista, annak nem okoz gondot egyszerűen eltagadni az állat és ember közti különbséget, legalább annyiban, amennyiben az értelem nemcsak az érzék kifejlett stádiumának, hanem egészen elütő s talán ellentétes tehetségnek, s épp úgy a szabad akarat nemcsak a szervezet bizonyos finom s minden figyelmet meghaladó reactiójának, hanem a szó szoros értelmében szabad tehetségnek mondatik. Ezt minden darwinistának alá kell írni s ha magam is darwinista lennék, nem vonakodnám egy percig sem e tudományos hitvallás elfogadásától.

Darwin theoriája tehát magával hozza, hogy a műveltségtörténet nem bír határozott korláttal, melyen belül semmi mással nem törődve hatna és alkotna.

Jó lett volna, ha Tylor az olvasó öntudatára hozza a descendenz theoriának ezen folyományát, vagy ha e folyomány értelmében nem is akarta tárgyalni egyfolytában az állati (!) és emberi művelődést, legalább jeleznie kellett volna az okot, amely miatt ő az állati és emberi művelődést szétválasztja, s csak is ez utóbbira szorítkozik.

Lavirozással semmire sem megyünk, legalább az alapos tudás nem ér el azáltal semmit. Miképp kellett volna tehát Tylornak s miképp kell minden materialista műveltségtörténetnek e kérdést megállapítani s azt kereken kimondani?

Körülbelül így: Mit jelent a tudomány előtt, hány éves az emberi nem? hol van a műveltség kezdete? „Miután az ember, mint más szerves lény physikai eredetét a szerves életnek első keletkezésétől származtatja, csak azon kérdés foroghat itt szóban: mely időpontban találkozunk először oly lényekkel, melyek szervezetökben hozzánk hasonlóak, úgy hogy azóta lényeges változás nem történt a külalakban és tagozatban. Ezen kérdéshez csatlakozik azután tüstént egyrészt az emberi lényeg átmeneti alakjai, másrészt az emberi cultura kezdetei iránti érdeklődés és kutatás.”¹⁶

Így beszél, aki Darwin álláspontjával és annak következményeivel tisztában van. Ez Tylornak is kétségtelen álláspontja, melyről a tudomány tájékoztatása céljából ekkép szólhatott volna: mihelyt a földön a mostani emberhez hasonló lény előbukkant, múltjában az állattól való átmeneti alakokat kutatom, és előre pedig, a haladó időben a cultura kezdeteit kell lépten-nyomon előkaparnom; hogy ezen törekvéseim közben sokszor oly tényekre és cselekedetekre akadok, melyek az emberi létből átfogódnak és átnyúlnak az állati életbe s azért már nem szorosan az emberi műveltség adatait képezik, hanem az átmeneti korszakba tartoznak, magától világos, de változtatni azon nem lehet; mert ha az ember állatból fejlődött ki, élete is, tehetsége is, szokásai is alá voltak vetve az átmenet változatainak.

Ekkép elvben, de csakis elvben a műveltségtörténet is a természetrajznak egyik ága lett, s csak azért nem adatik természetrajz gyanánt, csak azért képez külön tudományt, mert a tények éles ellentétben állanak az elvvel; melyet tompítani eddig semmiképp sem sikerült. Épp így áll a dolog a történettel, mely a descendenz theoria világában szinte kizárólag természetrajz, de e világosság nem ragyogott föl eddig, annyira, hogy a világtörténetben mindent a „struggle of existens” a „létért való küzdelemre” lehessen visszavinni, s a szabadságot és a legfőnségesebb javakért vagy legaljasabb célokért folytatott küzdelmeket a tömeccsmozgásból kimagyarázni.

Rettenetes anyagelvi merénylet ez, mely minden szellemiből kifojtja a lelket, s természetrajzt állít a tudomány helyébe. Csakhogy e merénylet éppen a műveltségtörténet még ismeretlen tengerén szenved egyikek eklatáns hajótörését. Bizonyosságul fölhozom az éppen nem gyanús bölcsésznek, Langenek szavait:

¹⁶ Lange. Geschichte des Materialismus II. 319. 1.

„Lehet a szellem és a természet által képezett Dualismust a kritika segítségével szétszedni, vagy okoskodva „meghaladni”; lehet a természettudomány álláspontjáról elvnek hirdetni, hogy végre is a szellemi élet az általános természettörvények eredményeül tekinthető; hanem nem lehet megakadályozni, hogy természet és szellem közt különböztessünk, míg fölismerésükre különböző pontokból indulunk ki.”

Lehetetlen tehát, hogy ne különböztessünk szellem és természet közt, szükségszerű atommozgás és azon élet közt, mely az érzelem és a gondolat bájos ecsetével himzi a természet szükségszerű folyását. Atommozgás nem szellemi élet, messzebb áll tőle, mint a durva vászon és az összekotyvasztott festék az általok kifejezett Rafaeli vagy Michel Angelói ideáloktól. Műveltségtörténet és természet közt is ugyanazon végtelen űr terjeng, mert a műveltség a szellemi élet terméke; hiába kapkodunk a szellemi élet köréből az állatvilági lét körébe, nem objektív ismeret adja e kísérletek fonalát kezünkbe, hanem tudományos phantasia, mely légvárat épít.

De Lange szerint a természet és szellem közti különböztetés csak addig fog fönállni, míg e két ország fölismerésére különböző pontokból indulunk ki. Induljunk hát ki egy pontból s egyesítsük az ellentétben álló hatalmakat.

Lange nyilatkozata igaz, amennyiben elismeri a természet és a szellem egyesíthetlen ellenkezését, de nem igaz, ha reményt látszik ígérni az ellenkezés megszüntetésére. Hiszen a különböző pontokból való kiindulás éppen azért áll fön, mert lehetetlen egy kalap alá hozni a természetet és a szellemi életet. Azért a főgondolatot illetőleg mi is aláírjuk az előbbi idézet folytatását: „Most is a főkérdés a szellem és a műveltség őstörténete körül mozog, mert hogy az ember az állatvilágból származik, az természettudományilag magától értetik, (!) míg ellenkezőleg szellemi élete még akkor is csak probléma marad, ha a „descendenz teoriának” minden folyamányait is elfogadjuk.”

Tehát a műveltségtörténet kerüljön minden érintkezést az állatvilággal, köre a szellemi élet, ha ezen túl emelkedik, önmagát tagadja. Ahhoz pedig, hogy a „descendenz teoriát” hangoztassa, éppen nincs joga, mert a műveltségtörténet ellenkezésben áll azon elmélettel. Én legalább szégyenleném a fölületességet, mellyel, ha közvetve és a sorok közt is, elhitetni akarám az olvasókkal, hogy a műveltségtörténet megegyezik a Darwin féle föltevésekkel.

II. rész

A megegyezések másik csoportja a műveltségtörténet által idénybe vett századok és évezredekre vonatkozik. Nincs kifogásunk az ellen, hogy valaki, ha a hosszú fejlődési korszakok barátja, számláit elénkbe tegye, s hogy meg ne ijedjünk a millió évek sokaságától, egy-két csendesítő és békéltető érvet hozzájuk csatoljon. De egyoldalú vélekedést mindig visszautasítunk, kívánjuk legalább megemlíttetni, hogy a másik vélemény sem oly ütökopott, hogy tudós ember pártját ne fogja. S miért pártoljuk mi a kisebb számlákat, melyekben más műveltségtörténeti építőmester kimutatja, hogy évekbeni kevesebb kiadással is létrehozza a mai civilisatiót? csakis az igazság és a tudomány érdekeiért, csakis a tévelynek és egyoldalúságnak elkerülése végett; még győzelmi mosoly sem fog ülni ajkainkon, ha a vállalkozó hatezer évvel beérné, nem akarunk dönteni a keresztény „mythos” szerint, de szabad nyilatkozási jogot kérünk.

Dr. Edward Tylor e pontban nem üti meg a mértéket. Lássuk, mint állapítja meg az emberi nem korát! Jól előkészített elmélkedését, mint minden jó meditációt, praeludium előzi meg, melyet a londoni kikötő partjairól vesz. Látja, hogy a hemzsegő nép tarka hullámvászába, az afrikai, a chinai, a délindia, az aethiopiai, ismét a Kopenhágából és Genuából érkezett hajók más-más színű embercsoportokat elegyítenek. A praeludiumból azután ezen okoskodásra téved. Világos, hogy az ily különböző emberfajok képzésére roppant hosszú idő kellett, mely időt nem az ismert korszakok szolgáltatják, hanem a történet előtti évezredek

sorozatai. A faji különbségek ugyanis az ismert történeti időkben már megállapodtak, mert az egyiptomi emlékek alakjai, melyek 4000 évesek, akár a mostan élő egyiptomiak képeinek is beillenek, amiből következik, hogy a változások a történeti időkben, eltekintve egyes kevert fajok házasulások által okozott fölléptétől, aránylag eltűnők. „A mondottakból kitűnik, hogy a történeti idő az emberi lét modern korszakának tekintendő... Épp azért, ha gondolatban egy oly korszakba pillantunk vissza, melyben az afrikai, a mongol az ausztráliai és skandináviainak ősszülei egy osztatlan törzset képeztek, úgy a közös leszármazás elméletének elegendő erős bizonyítékok és hosszú időszakokkal kell rendelkeznie, hogy a változásokat megfejtse, melyeket még csak meg sem közelít egyike sem azon változásoknak, melyek a történeti korszakokban előléptek. Ezen álláspontból nézve, minden fekete, barna, sárga és fehér ember, kivel a kikötőben találkozunk, élő tanúja az emberi nem korának.”

Lehet ez esetleg Tylor véleménye, hanem hogy a faji különbözete menthetlenül végtelen időperiodusok mellett tanúskodjanak, az igen egyszerű és naiv föltevés.

„Forduljunk most más kérdéshez, hogy mit tanít a nyelv az emberiség koráról. Körülbelül ezer nyelvet ismerünk. Hanem első tekintetre észrevenni, hogy mindezek nem képződtek egymástól függetlenül... Futó pillantást vetve a legrégebb ismert nyelvekre, meggyőződünk, hogy lényegében a nyelvképzés már a történetet megelőző időkben fejeződött be. A legbuzgóbb kutatás dacára nem sikerült föltalálni az emberi ősnyelv nyomait.” A következtetés ebből azt hozza ki, hogy a történeti idő ismét csak modern korszakát képezi a művelődésnek. Más véleménynek se híre, se hamva; az ifjú kutató alighanem oly benyomással surran el végig a tudós dictiókon, hogy mindez, ami itt írva vagyon, tény, – hiszen nincs is fölszóalás ellene!

De van e részben egy mondat, mely a tárgyalás őszinteségének mentésével van megbízva. Csak annyit mond, hogy ami itt írva van, az korántsem oly bizonyos, mint ahogy látszanék. „A történeti időkben csak kis mértékben vehető észre az emberi tevékenység, mely a nyelv terén új nyelvelemek képzésére irányul, azon egyszerű okból, mert a történeti korban az emberek az elődöktől örökölt szavakkal beérték. Amit új képzetek föltünésénél tenniök kellett, abban állt, hogy a már meglevő szókat átalakították.” Ezen idézethez csak azt kell fűznöm, hogy éppen a nyelvképzés és alakulás ezen körülményei lehetlenné tesznek minden szoros analógiát, a nyelvek későbbi története és keletkezésük aerája közt. Nehéz visszahelyezkednünk azon körülmények közé, melyekben egy nép lehető legegyszerűbben töltötte ifjúságát, azután elszakadva, esetleg egészen szétforgácsoltatva, magával vitte más tájra, más természetbe, más életbe, szűkebb vagy tágabb határu múltja fogalmait és papír és toll nélkül csak a hagyomány szükségképp gyöngye őrizetére bízott szavait: mondhatnám, hogy minden lépés, minden újdonság, minden esemény nyelvképző volt s a nép egyszerű ösztöne és öntudatlan s azért hamisítatlan nyelvérzéke volt a tojásból kikelő grammatikák képzője. Volna-e még ennek dacára is kedvünk a nyelvekre az éveknek százezreit pazarolnunk.

Hát a bábeli torony? Igen ám, a kinyilatkoztatás és természetfölötti erővel rendelkező egyház a műveltségtörténetben nem szerepel, az Isten természetfölötti működését a tudomány nem vonja be kutatásaiba. Csak legyen meg a szigorú természetes és megint természetes és végleg is természetes factorok lánc, melynek első szeme a majom kamós farkába van akasztva, minden következőt úgy is a haladó civilisatio kovácsol ernyedetlen buzgalommal.

Hogy itt a számolás kétséges, az kétségen felül áll; vagy a hit téved, vagy a tudomány, mely az állítólag egészen automat művelődéssel kacérkodik.

Az Isten a civilisatióba úgy látszik seholy sem nyúlt, legalább nincs szó róla; s mily gyerekes öröme van a tudománynak, ha elhitte, hogy nélküle is kiépítette a művelődés medrét, ha megfejtette minden fordulatát, minden forradalmát és esését, apadását és dagályát Isten, kinyilatkoztatás, kereszténység nélkül.

Ez a csúnya, undok különbség van a civilizációval foglalkozó bölcsészet és a történet közt, hogy az előbbi, mintha igazán az Isten átka sötétlenék a szabadszárnyra kelt értelmén és kedvenc fajzatán, a bölcsészeten nem tud mást, mint költeni és képzelődni, új világokat, természetlen fejlődéseket termelni és ugyanezeket bálványokul tiszteltetni: míg a józan történeti tudomány minél mélyebbről merít, annál gyakrabban és folytonosabban látja a civilizatio gyökereit természetfölötti erők által élesztve.

Általában igen ajánlatos volna, ha a civilizatio története nem törődik annyit az évszázadokkal és ezredekkel, melyekről semmit sem tud. Van néhány csontja és tűzköpiája, több rendbeli konyhahulladékja, melyeket nagy pietással a svájci tavak cölöpépületei körül kihalászott, kutassa hát tovább, mint fejlődött a fegyver és a szerszám készítése, míg a szűk mederből az adatok tágasabb folyamára kellhet. Hanem mit használ, s mint tartozik a műveltségtörténet alapos és okos előadásához, állítani, hogy e csontok húszezer évesek, mikor a híres professor, Fraas, ugyanakkor öt-hatezer évről beszél, s még inkább, mint tartozik a műveltségtörténethez állítani, hogy míg e tűzköpiákig emelkedett az emberi találékonyság, addig 21,000 évig a majom ösztönében szundikált. Ez nem a műveltségtörténet dolga; ez lehet egy bölcsészeti placidum, amilyenből van elég. A műveltségtörténet tudomány, mely adatokhoz, emlékekhez van kötve, s amennyiben szárnyaszabadjában jár, annyiban értéke nincs.

A sejtés sem a civilizatio tudományának dolga; ha tűzkő-késeket és kapákat lát, ne mondja, íme az emberi nem emlékei a legislegelső korszakból, melybe az ösztön holt tengeréből szerencsésen bevezett; hanem azt mondja: íme egy kezdetleges műveltségnek szerszámjai, hogy mi volt előbb, azt hagyja, mert honnan akarja tudni, ha nincsenek adatai. Hátha ez a kezdetleges durva nép másfelé nagyobb műveltséggel bírt és akár békés úton, akár katastrophák által az élet-halálharc örvényébe sodortatva, a meztelen életen kívül birtokából és műveltségéből semmit sem mentett meg, vagy oly körülmények közé került, melyekben később sem ideje, sem alkalmá, sem szüksége nem volt az előbbiekre.

Ezen lehetőség természetesen ellenkezik a „korrekt tudomány” kedvenc eszméjével, mely avval álmodik, hogy a haladás a legprimitívebb kezdeményezésekből indult ki. Emellett kizárja azt, hogy a nem vad állapot is lehetett a civilizatio kezdete s következőleg, hogy a vad életmód csak hanyatlása a kezdetben magasabb fokon álló embernek. Ez a biblia álláspontja, az ellenkezőt vallja a „tudomány,” mely magával sem lévén tisztában a folytonos „fejlődés” és „haladás” által valami éltető erőt önt a természetbe, ennek köszön, erre vezet vissza mindent.

Hanem a civilizatio történetében a haladás oly fejletlen, zavaros, tökéletlen fogalom, hogy eddig nem bírjuk meghatározni azt a görbe vonalat, mely mértanilag képét adná. „Hogy az emberiség haladása nem folytonos, azt a történet minden lapja bizonyítja; sőt még kételkednünk is lehet, vajon egészben véve van-e általános haladás, amint azt egyben-másban föltűnni s azután elenyészni látjuk. Jóllehet korunkban a műveltség hely- és időkénti süllyedése és emelkedése dacára tagadhatlannak látszik, hogy a haladás folyton-folyvást tért foglal, úgy ez ismeret mégsem oly biztos, mint az, melyet a részleges haladásról bírnak és találkoznak tehetséges, a természetben és történetben jártas kutatók, minő Volger, kik e haladást tagadják.”¹⁷

Főhibája a műveltségtörténetnek, melyet teljes mértékben oszt Tylor könyve, hogy nem tudja, mibe fektesse a haladást. Nem tudjuk, mely tényezők haladása fogja nekünk adni az általános, az egészben vett haladás képét. Aki Tylor könyvét olvassa, azt gondolja, hogy a haladás főleg az iparban és mindennemű találmányok és fölfedezésekben áll, amihez a társadalmi élet biztonsága és rendezett külformái járulnak. Hogy a műveltség e haladása csak

¹⁷ Lange. Geschichte des Materialismus II.

egyoldalú fogalom s következőleg meg nem felel a haladásnak, ha teljességében tekintem, röviden kimutatom.

A legtöbb ország statisztikája cáfolhatlanul bizonyítja, hogy a hatalom és gazdagság növekvésben van a szabadkereskedés és szabadipar folytán.

E kettős szabadság a főhelyet foglalja el a manchesteri nemzetgazgazdászati elméletben, azért mondhatni, hogy a materialis érdekek kiemelkedése s a lázas tevékenységnek megfelelő tökéletesedés az ipar és munka minden ágában, ami századunk részleges haladását jellemzi, s átlag azon kettős szabadságnak tudható be. Már most az a kérdés, vajon a manchesteri nemzetgazdászati elmélet érvényrejutása által a civilisatio igazán a haladás új stádiumába lépett-e vagy nem? Vajon ez elmélet nem ültette-e a civilisatio óriási testébe a fölbomlás, tehát a haladás tagadásának csíráját, ami ha igaz, nem tagadjuk ugyan a vívmányok és fölfödözések értékét, hanem mégis csak ideiglenes, csak tűnékeny érvényt adunk nekik. Ha hasonlaltal akarunk élni, azt mondjuk: a manchesteri elmélet talán csak az apály mélyen járó csökkenő hulláma, melynek hátát sok játszi hab és hullámfodor tarkázza, azt sok helyen a magasba is emeli, míg az ár tulajdonképpen apadásban van.

A feleletről nem habozhatunk. A nemzetgazdászati tételei hamisak, mindenekelőtt azon elv, mely a közérdeket és közjót leghatásosabban a magánérdek korlátlan uralmától várja. Akkor lesz szerinte közös és összhaladás, ha mindenki kegyelem és könyörület nélkül önérdekét keresi s e keresésben minden erejét kifejti. Végeredményében ez elv a tőke fölhalmozódását és a pauperismust, a birtokok csoportosítását és a proletár sokaságot eredményezi, ami annyit tesz, mint a társadalom bukása. Míg az önérdek, az egoismus uralkodik, addig a civilisatio nem hogy a haladás magasabb fokára hágna, hanem ellenkezőleg bomlik, legyenek bármilyenek a vívmányok, melyek mellékesen a bomlasztó elv gyümölcsei. A történetben legalább eddig a bomlás és hanyatlás az egoismus óriási mérveivel vett erőt a társadalmokon. Egy ideig maga az érdekek disharmoniája, a fölhalmozott gazdagság s annak egyes áldásos intézményei nem engednek világosabb belátást a társadalom helyzetébe, de előbb-utóbb megbomlik az egyensúly s a hanyatlás oly mérvet ölt, hogy meg nem állítható, mint a sziklakúpokról csúszó hótömegek.

Miután az élet nemcsak egyféle érdek és szenvedélyek hordozója, hanem benne az önérdek mellett a közérdek is érvényesíti üdvös hatását, nem lehet a társadalmi haladás és hanyatlásról úgy ítélni, hogy azt kizárólag egy elvnek tulajdonítsuk. Csak annyi tény, hogy az egoismus felülkerekedése a bomlás és hanyatlás beálltát és haladását jelenti.

Íme a manchesteri nemzetgazdászati elmélet, mely az újkor vívmányainak szülője, melynek a szabadkereskedést, a vasutakat, a gőzhajózás előnyeit, a gyárak és az ipar által finomított élet kényelmét köszönjük, az egoismus talaján termett és senki sem tagadja a materialis érdekek körül kifejtett haladást! De ha a manchesteri nemzetgazdászati elméletet tűzzük a haladni akaró emberiség homlokára, mely mérvadó legyen mindenben, akkor a banquerotte elkerülhetlen, mert a nemzetgazdászati elmélet, magából képtelen a civilisatio előmozdítására. Egy ideig tért foglalhat, amint azt rohamosan meg is tette, de miután egyrészt a gazdagság, másrészt a szegénység dagályát emelte, észrevette, hogy e két gyűlöletes hatalom borzasztó összezapása ellen lehetetlen rendületlen gátakat emelnie. Amint a gazdagság csak azáltal halmazódik föl, hogy átellenben egy iszonyú proletár tömeget enged át a pogány szegénység és a nyomor néma gyűlöletének; éppúgy az emberi jogok e nyomorultjai a szívtelen pénzhatalom tönkre silányítását veszik foganatba. Vajon a kiegyezés békés úton, vagy a vér árán fog-e érvényesülni, az mindegy; mindkét esetben bizonyos és világos, hogy a civilisatio haladása ez irányban nem tartós, hogy alapja végromlással fenyeget, ha más elvek nem kerülnek ismét fölszínre, melyek a meghasonlott hatalmakat kibékítik az által, hogy az egoismust leszorítják intező helyéről s a manchesteri elveket száműzik a földről.

A nemzetgazdászok körül kifejtett nézetünk azonban csak általános nehézséget emel a haladás megítélése ellen. Vannak részleges adataink a történetből, melyek, alaptalanoknak tüntetik föl a sejtelmeket, hogy az emberiség alighanem a teljes vadság állapotából küzdött föl magát a civilisatio útjára.

Tylor adatai e tekintetben is szolgálatunkra állnak.

„A történet tanítja, hogy a művelődés hosszú korszakokon át vesztegen áll és sokszor visszafelé halad. Hogy a műveltség ily hanyatlását megértsük, meg kell gondolnunk, hogy a legmagasabb művészetek és a legtökéletesebb társadalmi intézmények nem jutnak mindig uralomra. Lehet, hogy sokkal tökéletesebbek, semhogy érvényt szerezhetnének maguknak, mert a nép csak azt használhatja, ami igényeinek megfelel. Igen tanulságos e tekintetben azon észlelés, melyet egy angol tett Singapore-ban, ahol nagy bámulatára két virágzó iparágat talált. Az egyik abban állt, hogy az illetők régi angol hajókat vásároltak, azokat átalakították és Dschunkáknak fölszereltek, a másik abban, hogy régi gyutacsfegyvereket vettek s azokat ósdias tűzközárás puskákká alakították át. Ez első látásra igen észszerűtlennek látszik, s mégis ésszerű okot hozhatunk föl mellette. Oly nehéz volt nyugotindióban benszülött hajósokat találni, kik európai fölszerelésű hajókkal bánni tudtak volna, hogy célszerűbbnek látszott gondolni inkább oly ügyetlen és nehézkes járműket bízni, amilyenekhez már szokva voltak. És ami a puskákat illeti, a vadászoknak alkalmasabbaknak látszottak a tűzközárás fegyverek, mint mások, melyeknél száraz gyutacsokra volt szükségük, pedig ez India meleg és nedves erdőiben sok kellemetlenséggel járt. Mindkét esetben nem a civilisatio jobb találmányát vették azon népek igénybe, hanem más valamit, ami körülményeiknek jobban megfelelt és amit legkönnyebben beszerezhettek.”

„Ugyanezen szabály bír érvénnyel valamely új műveltség fölvetelésében, vagy a régiek megőrzésében. Ha a nép életmódja más vidékre való költözés, vagy a régi lakóhelyeken reátörő csapások, vagy durvább népfajjal történt keveredés folytán megváltozik, akkor beállhat az eset, hogy elődeinek műveltsége fölöslegessé vagy lehetetlenné válik s azért elvész. Ily elfajulás vehető észre a portugáliak utódai közt nyugat-indióban, kik a benszülöttekkel elegyedtek és a civilisatióban süllyedtek. Újonnan oda érkezett európaiak látják őket nyomorult viskóikban buja tropikus növény, virág és gyümölcsök közt heverni, mintha csak azért lennének oda állítva, hogy kimutassák, mint meggy az ember a műveltségben hátrafelé, ha a megerőltetett tevékenység fölöslegessé válik.”

„A civilisatio alászállásának más gyakori oka abban áll, hogy a nép, mely kedvező viszonyok közt él, lakhelyeiről elűzetik, mint például a Shoshonee indiánok, kik ellenségeik, a Blackfeet (feketelábú) törzs elől, a sziklahegység pusztaságai közé menekültek, ahol szegényes létnek örvidenek és részbeni gyökerekkel élnek, miért is Digger indiánoknak (azaz ásó indiánoknak, a gyökerek kiásásától) hivatnak.”

„Sőt az is megtörténhetik, hogy a nép elveszti némely művészetek és mesterségek gyakorlatát kedvezőtlen körülmények behatása alatt. Így például a délitenger-sziget lakói éppen nem voltak műveletlen nép, midőn Cook kapitány meglátogatta őket. Mégis csak kőkéseket és kőbaltákat használtak és oly kevéssé ismerték az érceket, hogy az első szögeket, melyeket az angol hajósoktól ajándékba kaptak, elültették azon reményben, hogy új aratásra tehetnek majd szert. Lehetséges ugyan; hogy eleik a fémeket nem ismerték, hanem éppoly valószínű, hogy elődeik ázsiai nép voltak, mely a fémeket ismerte, s azután az óceán szigeteire való kivándorlása és rokonaitól való elszakadása folytán használatukat elfelejtette és a kőkorszak állapotába süllyedt. A civilisatio hanyatlása éppoly mérvben érdemi meg a bűvár figyelmét, mint annak haladása.” (Tylor ez adatok által illusztrálja a biblia álláspontját, mely az embert nem tünteti föl vadnak, elvadult ez magától s az után ismét civilizálódott: tout comme chez nous.)

Tehát csak ez idézet szellemében járunk el, ha a műveltségtörténet elé új korlátot vonunk, mely abban áll, hogy a népeket nem decretáljuk ős eredetükben a „vadság” barlangjaiba,

hanem a lehetőségnek borongó sugarát fölismerjük azon föltevésben is, hogy az ősnép műveltséggel bírt, melyet aztán elvesztett.

A civilisatio története azonban csakhamar előáll azon takaros megjegyzéssel, hogy ha az ősnép műveltséggel bírt, meg kell fejteni, honnan szedte azt.

Senkisem tagadja ez igény jogosságát. Csak arra figyelmeztetünk, hogy a felelet mindig a fölvelt és megvallott tanok szerint fog eldőlni. A keresztény hit az első ember Istentől vett műveltségét állítja oda a civilisatiót jelző kanyargó, emelkedő, majd apadó vonal kezdőpontjával; az „exakt tudomány” pedig tetszik magának kétes, borongós, ködös metamorphosisok elképzelésében, melyek szerint a fejlődő, s létért küzdő ember a legalsóbb színvonalról a cultura mai fokára emelkedik. Nem dogma ez? igenis az „exakt tudomány” dogmája. Nem mythos ez? Vagy csak az érdemli e nevet, ami a biblia első lapjain áll?

Fölötte nagy calamitásban szenvednek a reális tudományok, mely abban áll, hogy rosszul fogják föl szerepüket. Mily érdeklődéssel olvassa például az ember a frack vagy a cylinder eredetét, a fegyverek és szerszámok tökélesbülését, a gépek és gyárak föllépését, melyek aztán a socialis viszonyok és a társadalom kiemelő rudjává lesznek; ez mind igen szép és a műveltségtörténet krónikását siker és elismerés fogja jutalmazni; – de ha következtetésekre adja fejét, ha költői halálszökkenésekkel törekszik a legrégebb kor képét nyújtani, azon korét, melyről adatokkal nem bír, akkor rendesen a logika is nyakát szegi, s könyörületre indító vonaglásokot végez a hozzáértő szemei előtt. Egyedüli vigasza tán az lehet, hogy olyanok is olvassák, kik nem értenek hozzá, s ezek bámultukban, ha el nem szédültek, tovább fűzik a kalotechnikus conceptio-t; melynek segélyével lehet rendszereket egységesíteni, lehet az elmélet szemetszűrő repedéseit kitölteni, lehet nagy világra szóló tételeket felhőkre ültetni. A képekben kielégíti a szemet, ha az alakok felhőkön járnak, állnak vagy ülnek, de a tudományban semmire sem megyünk, ha alap helyett dunstot szerepeltetünk.

Az anthropologia és a civilisatio-történet ezen legújabb terméke is, habár angol agyvelőkből csírázott elő, az emberi élet kezdetét és a műveltség alapföltételeit illető kérdésekben sivár, mert hamis és igen fölületes.

(Megjelent: Magyar Sion, 1884, 840–850 és 912–923. oldal, [4142] és [4161])

Lehet-e két órakor délután a matutinumot és laudest anticipálni?

A moralizálás oly szellemtelen és erőtlen szó vagy írott betűáradat, hogy legfőleg amikor nincs más, töltelék gyanánt öntheti el a lapot vagy a hallgató unalomnak indult lelkét; no meg a prédikációkban is szerepel szellemi szalmatakarmányképp, mellyel rossz időkben, midőn az értelem napja nem süt s a bölcsesség vize kiszáradt, szoktak kedveskedni a soványodó nyájnak. Távol legyen tehát tőlünk. Nem is moralizálni, hanem az erkölcsi törvény egyik eleven ágáról akarok néhány megjegyzést ídetűzni, mely a mindennapi papi életre veti üdítő árnyékát.

Nem lehet tagadni, hogy a breviárium recitálása igen megnehezíttetnék, ha az egyes órákra kitűzött időt minden részletében meg kellene tartanunk; értem, ha a órák recitálásánál nemcsak arra kellene figyelni, hogy a négy kisebb órát délelőtt végezzük, vagy legalább elvégezhessük, ha lehet és tetszik, – a vecsernyét pedig s a completoriumot délután; hanem ha a részletes és tüzetes időmeghatározáshoz is lennénk szorítva, mely úgy az officium nocturnumnak, mint a diurnumhóráinak kijelöli idejüket. Különbözik ez utóbbi szigorú időmeghatározás most sehogysem kötelez és a régi szokások és tudnivalók lajstromába tűzhető. A súlyos bünt mindenki elkerüli, aki a csillagászati nap 24 órája alatt elvégzi officiumát; jobban mondva, aki a folyó nap éjféle előtt elkészül vele.

A tüzetes időmeghatározás kérdése jelenleg csak az anticipálás ideje körül forog. Az órát keresik, amikor a délután folyamán a következő nap matutinumát el lehessen kezdeni. Feleletünk e kérdésre az, hogy a matutinumot télen-nyáron két órakor délután lehet már anticipálni.

A kérdésre fényt vető előzmény gyanánt tudnunk kell, hogy az anticipálás azon szokásból vette eredetét, mely szerint az egyház ünnepeit a vecsernyével kezdi, a természetes csillagászati napot tehát megelőzi, – anticipálja. Mihelyt az egyház megnyitja a jövő nap ünnepét, szabadnak látszott a megnyitott ünnepnek officiumát is megkezdeni; meg is kezdték s a kezdeményezések nyomán fölserdült a szokás a törvényesség jellegével; úgy hogy most senkinek sincs kételye, szabad-e, nem-e a matutinumot anticipálni.

Ugyanazon körülmény, mely az anticipálás eredetére nézve fölvilágosít, meghatározza annak idejét is. Mivel a vecsernyével lett megnyitva a jövő nap egyházi ünneplése; azért officiumának előzetes megkezdése is vecsernyekor történhetett csak; tempore vesperarum s nem post vespas. Nem bármikor post vespas, miután valaki a vecsernyét s a completoriumot elvégezte; hanem a vecsernye idejében, órájában, (tempore vesperarum) melyet az általános szokás meghatározott. Az anticipálás ezen eredetéről biztosít sz. Tamás (Quodl. lib. 5. art 28.): „Quantum ad ecclesiasticum officium et solemnium celebritates incipit dies a vespas; unde si aliquis post dictas vespas et completorium dicat matutinas, jam hoc pertinet ad diem sequentem.”

Sz. Alfonz szükségesnek látja hangsúlyozni, hogy a matutinumot a vecsernye idejekor lehet csak megkezdeni, s nem bármikor a vecsernye elvégzése után, s a többi közt azt is felhossa: mert ha nem a vecsernye idejekor, hanem egyszerűen a vecsernye elvégzése után lehetne megkezdeni, akkor a nagybőjt hétköznapijain mindjárt reggel lehetne a következő nap matutinumához fogni, miután azon napokon a vecsernyét délelőtt s reggel is lehet elmondani.

Tisztába hozván az anticipálás elvét, állítjuk, hogy a matutinumot lehet délutáni két órakor kezdeni.

Első tanúul fölállítjuk sz. Alfonzot, nem azért, mintha ő tűzte volna ki első az anticipálás idejét délutáni két órára, hanem azért, mert azok, kik e szabadságot korlátozni szeretnék ok nélkül, sz. Alfonzra hivatkoznak. Theologia Moralis – 1748-diki kiadásában (LIV. Cap. 2.

art. IV. Dub. 2. Nóta D.) ezeket olvassuk: „Probabilissimum est, posse recitari matutinum hora secunda post meridiem... ut tenent Sanchez, Viva, cum Fill. Bon. Trull., et Tambur., Salmaticenses. cum Led., Dian. Molf., Leand. stb.”

Már pedig, ami probabilissimum, annak ellentétje parancsoló vagy tiltó törvény semmiesetre sem lehet; de nemcsak törvény nem lehet; de ésszerű helyét megálló probabilitásnak sem örvendhet. Eszerint az ellenkező vélemény, az t. i., hogy a matutinumot két órakor elkezdni nem lehet, csak gyöngé valószínűséggel bír; s miféle az a gyöngé valószínűség? „Quae quidem aliquo fundamento, sed non tanto nititur, ut valeat assensum viri prudentis ad se trahere.” (S. Alfonz, Th. M. Lib. I. n. 40.) E tan szerint tehát az a vélemény, hogy a matutinumot két órakor elkezdni nem lehet, nem érdemli meg, hogy okos ember oda nézzen neki.

Sz. Alfonz e véleményét, mint az idézetből kitetszik, sok jeles auctornak tekintélyére támasztotta. Pedig az idézet nem akképen kimerítő, mintha a föl nem sorolt auctores e szabadságot tagadnák. Többen vannak ugyanis, kik az eltérő vélemények felsorolása után az olvasó ítéletére és szabadságára bízzák a választást, ők maguk is tehát nem mondják valószínűtlennek, improbabilisnak, vagyis tilosnak a két órai anticipálást; ha biztos volna a törvény, hogy a matutinumot az említett időben anticipálni nem lehet, sőt ha félni kellene, hogy nem teszünk eleget, ha e véleményt követjük: akkor az ily véleményt szükségképp improbabilisnak kellett volna mondani, melyet elfogadni, követni nem szabad! Hogy is lehet valamit követni, ami kitesz a bűn veszélyének, ami a törvény áthágásának, a szigorú kötelezettség elmulasztásának csak gyanúját is ébreszti. Halljuk ezek közül Lacroix-t (Lib. IV. art. quaest. 213. n. 1314.): „Quandonam autem pridie inchoari possit Matutinum privatum diei sequentis, varie loquuntur auctores; nam inchoari posse ab hora secunda putant Quintanad., Molf., et Faber apud Dianam p. 2. tr. 12. res. 39., dicitque probabile esse Tamb. in Decal. L. 2...” Henriquez, Barbosa, Bonacina dicunt inchoari posse hora tertia, Suarez, Castr., dicunt medio quartae; alii dicunt tribus horis ante occasum Solis.”

Ugyanígy szól a jeles canonista Reiffenstuel s mások. Mindezek felsorolják a különféle véleményeket, anélkül, hogy ítéletet mondanának, vagy éppen a szóban forgó véleményt mint törvényellenest visszavetnék.

Másodszor nem kimerítő a fölhozott auctores névsora; mert P. Ballerini a Gury morálisának ezen kérdéséhez írt jegyzetében többeket csatol a felsoroltakhoz, s egyszersmind idézi véleményeiket, melyekből a kérdés határozott probabilitása s az ellenkező törvény vagy törvényes szokás nem létezése kiviláglik. Tüzetesebb meggyőződés céljából álljon itt újra néhány idézet; Viva (Curs. Theol. Part. 1. Q. 3. art. 5. n. II.) írja: „Matutinum et Laudes ex consuetudine jam recepta probabiliter recitari possunt citra veniale et absque ulla causa ab inclinatio praecedenti die, videlicet duabus vei tribus horis post meridiem diei antecedentis.”

Ugyanígy Azor (Part. 1. Tr. 10. C. 9. q. 5.): Doctrina igitur et sententia S. Thomae illa mihi simplicior et planior videtur esse, ut Nocturnum officium ... persolvi queat a Clericis privatim, statim atque Vespertinae et Completae preces recitatae fuerint ..., tribus videlicet, duabusve horis post meridiem elapsis.”

Babenstuber (Tr. 5. disp. 2. art. 3. n. 111.): Nonnulli apud Tamburini existimant, licitum esse recitare tribus horis ante occasum solis; alii tribus horis post meridiem; alii inter tertiam et quartam pomeridianam; alii hora secunda post meridiem. Judico cum eodem Tamburino, has omnes sententias esse probabiles, et quemlibet posse amplecti, quam maluerit.”

Roncaglia (Tr. 5. Q. 2. Cap. 5. q. 4.): „Omissis tot diversis opinionibus ..., mihi valde probabilis est ea opinio, quae affirmat, recitari posse hora, qua primae vesperae dicuntur. Ratio est, quia tunc incipit dies festivus crastinus.” Azután hivatkozik Sanchezre, s e hivatkozása földeríti, hogy mikor gondolja ő, hogy kezdődik a következő nap. Sanchez ugyanis úgy magyarázza sz. Tamás föntebb idézett szavait, hogy aki a vecsernye és completorium elvégzése után az anticipáláshoz fog, például két órakor, az helyesen

cselekszik s a törvénynek eleget tesz. Hozzá teszem, hogy Sancheznél vannak citálva néhányan, akik mondják, hogy börtben a vecsernye elvégzése után délelőtt is elkezdhető a jövő napi matutinum. Azonban ezen vélemény nem fogadtatik el s elszigeteltségében a feledésnek van átadva.

A többi Auctor citálásától elállok, mivel nincs rájuk szükség. Csak P. Ballerini álláspontjára teszek megjegyzést. P. Ballerini az említett jegyzetben úgy ír és felel a Vindices-eknek, mint ki nem saját véleményét védi s csak az elvont kérdés probabilitása mellett küzd. Azonban ezt csak a logika kedvéért teszi, melynek ignorálásával a Vindiciae című könyv írói az ő személyét vonják bele a vitába. Privatim tudom, hogy P. Ballerini mindig a két órai anticipálás mellett volt, s nem is tehetett másképp!

Mondom, nem is tehetett másképp! más auctorok nem érzik az efféle korlátot, jóllehet kötelességük volna ezt érezni s aszerint azután tenni is. Kiveszem természetesen mindig a nemtudás vagy hibás értesülés esetét. Aki a probabilitismus elveit vallja, annak nem szabad valamely véleményt egyszerűen, fait accompli gyanánt fölállítani, mikor az ellenkező vélemény is probabilis. Más szóval az annyit tesz, hogy nem szabad valamit törvénynek, egyedül érvényesnek deklarálni, ami nem törvény, ami nem egyedül érvényes. Ezt pedig azon egyszerű oknál fogva, mert az Auctorok nem törvényhozók, hanem tudományos kompilátorok és magyarázók. A tankönyvekben pedig többször akadunk kérdésekre, melyekre a felelet oly apodiktikus fogalmazásban van adva, hogy az ellenkező nézet jogosultsága vagy éppen létezése iránt a lehetőség sejtelmét is kizárja. Kérdezzük, mily joggal? s feleljük, hogy semilyennel. Kérdezzük, mi réven? s feleljük, a túlzott tekintélyimádás és devot, hű utánírás révén. Aki e szavakat eleven öntudattá akarja emelni, vegye kézhez a Gury jegyzetes kiadását s a jegyzetekből villanó kritika fölbreszti benne az önálló, s alapos tanulmány fogalmát.

Ezek után bizonyos, hogy ha sz. Alfonz nem változtatja meg az 1748-as kiadásból vett főntebbi citatiót, alig léteznék kétely az iránt, vajon lehet-e szabadon és biztosan követni azon auctorok nézetét, kik az anticipálást délutáni két órától kezdve engedik meg. De sz. Alfonz később megváltoztatta nézetét s újabb keletű kiadásaiban így felel a szőnyegen fekvő kérdésre: „Prima sententia affirmat et hanc tenent Sanchez, Diana et probabilem putat Tamburini ac probabilissimam vocant Salmaticenses cum Trullench, Ledesma, Leander, Autonius a Spir. S...” „Secunda sententia tamen mihi verior (licet olim oppositae adhaesi) negat et hanc tenent Conc. Holz. etc.”

Mi következik már most ebből? Először is az, hogy mindenki követheti ezek közül azt, amely neki tetszik. Mert sz. Alfonz pártfoglalása nem veszi el az ellenkező sententiának probabilitását; tehát probabilis marad, vagyis mindenki követheti, s nem áll vele szemben biztos törvény; mert ha állna, akkor vele ellentétes probabilitás úgy sem adatnék.

Jó lesz azonban itt azon nemsokára visszaélésnek kvalifikálható eljárásról szólni, melyet némely moralisták a Congregatio poenitentiarum egyik nyilatkozatának alkalmazásában követnek. A Congr. a legnagyobb dicsérettel emlékezik meg sz. Alfonzról, amint kell is, s egyetért vele az egész kath. világ, mely e szentnek lángbuzgalmával a rigorismus megtörésének gondviselészerű érdemét és dicsőségét egyesítve látja. A Congr. nagyobb és kifejezőbb jelét nem adhatta tiszteletének és elismerésének, mint mikor kinyilvánította, hogy sz. Alfonz minden morális véleményét bátran és biztosan lehet bárkinek is követnie. De némely moralista e fényes nyilatkozat értelmezésében nem igen morális. Eljárásukkal nemcsak azt hirdetik, hogy sz. Alfonz véleményeit lehet követni, de sokszor azt, hogy kell követni. Ez sehol sem áll! Aki tudja, hogy valamely kérdésben maga sz. Alfonz két ellenkező véleményt hoz föl, melyek közül egyikét magáénak mondja, a másikatól azonban a probabilitást el nem tagadja, mert azt nem is teheti: annak azt is kell tudnia, hogy tehát a választás egészen szabad, s hogy ha saját személyére sz. Alfonz véleményét követi is, de másokat arra semmiképp sem kényszeríthet.

A fenforgó kérdés ugyanazon helyes kezelést sürgeti; sz. Alfonz mondja, hogy van két probabilis ententia, vagyis, hogy mindkettőt szabad követni; neki ugyan jobban tetszik a második, de azért nem tagadja, hogy bárki az elsőt is választhatja.

Sz. Alfonz azonban saját véleményének bizonyítására oly érvet hoz föl, mely ha megállja helyét, az első véleménynek probabilitása megszűnik. A sz. doktor tehát oppugnálni akarja a kétórás anticipálást. Lássuk az érvet: „Ratio, quia matutinum, adhuc juxta hodiernam consuetudinetn, non potest recitari nisi hora vesperarum; hora autem vesperarum est illa, quae subsequitur horam nonam, quae est media intra meridiem et occasum, estque diversa pro diversis temporibus.” Ezen érvre nézve tudni kell, hogy evvel csak Concina, egy kiállhatatlan rigorista huzakodott elé sz. Alfonz előtt; csak az értelmezte azt úgy, hogy az ellenkező véleményt argumentumának élén, mint tőkére került hajót kilyukadtnak s menthetlenné tartotta. A többi szerző ezen érvet minden időben ismerte, de nem tartotta döntőnek, következésképp nekünk is ugyanazt szabad vele tennünk.

Eltekintve azonban ezen indirekt félretolásától, azt felelhetjük rá: hogy a szokás manapság a délutáni kétórát már a vecsernye idejének tartja, s miután sz. Alfonz sürgeti, hogy a vecsernye idejekor mondassák a matutinum, eleget teszünk ezen követelményének, ha két órákor fogunk az anticipáláshoz.

Mit kifogásol a sz. Doktor e feleleten? halljuk: „Id autem, quod contrarii supponunt, nempe quod consuetudo jam introduxerit, sequentem diem ecclesiasticum hora secunda post meridiem jam incipere, hoc probandum esset, cum omne factum sit probandum ...”

Azon fordul meg tehát a kérdés elé gördített nehézség, hogy nincs oly szokás, melynél fogva a d. u. két órát a vecsernye idejének tartják, hogy előbb be kellene bizonyítani azt, hogy ily szokás valóban létezik.

Mindenesetre; de honnan lehetne valamire rábizonyítani, hogy igazán szokás, mint az emberek eljárásából és állításaiból, hogy ez vagy az igazán szokásuk. Miután az elébb felsorolt szerzők mind ugyanazon alapon állnak, hogy t. i. a vecsernye idejében lehet csak elkezdni az anticipálandó matutinumot s miután ugyanakkor azt is állítják, hogy két órákor anticipálhatni, következik, hogy a vecsernye idejének a délután két órát tartják. Ez természetesen a szokástól függ, s nem lehet másra rekurálnunk, mint az emberek nézetére, cselekvés módjára. Már a Salmaticenses karmelita barátok nagy, de kevésbé kritikus morálisában olvassuk: „Probabilissimum ducimus, posse matutinum cum laudibus immediate hora secunda dici, qua solent Vesperae recitari.” Mit jelent az „qua solent vesperae dici”? mit jelentene mást, mint a szokást?! nem jelenti ugyanis csak azt, hogy akkor lehet elmondani a vecsernyét; mert azt már déli 12 óra után is lehet, hanem jelenti a vecsernye idejét, melyben azt általában recitálni szokás.

Különben ismétlem, hogy sz. Alfonz ellenérve, melyre támaszkodva előbbi véleményétől eltért, általánosan ismert volt minden szerző előtt; sz. Alfonz nem mondott abban semmi újat, annyira nem, hogy amit a sz. Doktor nehézség gyanánt hoz föl, azt a kérdés alapjául, mintegy föltevéséül kell tekintenünk. Csak az a különbség, hogy sz. Alfonz e föltevésben nehézséget látott, míg mások azt nem látták.

Újabb bizonyítékul, hogy a délutáni két órát a vecsernye idejének deklarálta a szokás, fölhozom Berardi jeles morálisának szavait. A szerző faenzai plébános, s napjaink erkölcstudományának egyik legjelesebb képviselője (Praxis confessoriorum. n. 619. pag. 532.): „multi theologi probabilissime ... horam secundam post meridiem communiter indicant; sed non desunt qui transacto meridie matutinum recitari posse dicunt, eo quod dies ecclesiasticus, maxime quoad officium incipiat a primis vesperis, quae privatim statim post meridiem recitari valent. Quia tamen communiter Vesperae recitantur solum post prandium; ideo hora secunda (circiter) post meridiem *tempus Vesperarum vulgo existimatur.*” Jegyezzük meg magunknak jól: „tempus Vesperarum vulgo existimatur,” szokást másképp bebizonyítani nem lehet.

De vannak mások, kik nem úgy vélekednek! Szabad nekik. Elkezdhetik ötkor, elkezdhetik régi szokás szerint éjfél után; azon csak épülni lehet; itt azonban nincs arról szó, hogy mit lehet tenni, s mi szebb és épületesebb, hanem arról, hogy mit nem szabad s mit nem kell tenni, ha különben valaki vétkezni nem akar.

Ha jól emlékszem a „papi egyesület” privilégiumai közt ez is foglaltatik, hogy tagjainak szabad a matutinumot már két órakor délután anticipálni; hasonló engedményeket olvasunk más egyesületek és rendek szabályai és konstitúcióiban; ebből azt lehetne következtetni, hogy általában a matutinumot két órakor anticipálni nem lehet; mert különben ez engedmény semminemű privilégiuma nem lenne a „papi egyesületnek” vagy a rendeknek.

A legjellemzőbb ez ellenvetésben az, hogy a „Vindiciae”-t is éles tör gyanánt villogtatják; pedig maga sz. Alfonz adja reá a legalkalmasabb feleletet. Művének e kérdést megelőző lapján, fölhozza Filiucci állítását, hogy a matutinumot privilégiumból egy órával napnyugta előtt lehet anticipálni; azután ezeket olvassuk: „Quod tamen non est signum id sine privilegio fieri non posse, quia talia saepe dantur ad tollendos scrupulos et dubia, quae sequuntur ex varietate opinionum.” Itt is ugyanezt kell szem előtt tartani: abból, hogy a két órás anticipálás privilégium gyanánt adatik, nem következik, hogy privilégium nélkül anticipálni nem lehet; mert az efféle szabadalmak adatnak a kételyek megszüntetésére is, melyek a vélemények eltéréséből származnak. Bizonyos, hogy ha valaki kéri a privilégiumot, hogy négy órakor kezdhesse az anticipálandó officiumot, megkapja amiért esedezik, de jó lesz, ha minden következtetéstől tartózkodik. P. Ballerini nótájában találjuk ugyanezen nehézségre Diana szavait (Tom. 3. Tr. 6. Res. 54. n. 3.): „Dices: Pontifices concedunt privilegia, ut matutinum possit recitari duas horas post meridiem: Ergo. Respondeo, qui petunt hoc privilegium, signum est, quod tenent contrariam sententiam, et multa petuntur a Pontifice ad majorem cautelam et propter scrupulum; sed non ex his sequitur, citam Doctorum sententiam non esse probabilem, nec sequi posse.”

Még a S. Rituum Congr. feleleteiből származhatik véleményünk ellen valamiféle nehézség. A Congregatio ugyanis 1876. márc. 16-án (Decr. 5653.) a fölterjesztett kérdésre: „Quanam hora liceat incipere privátam recitationem Matutini cum laudibus vespere diei praecedentis, in istis namque regionibus non omnium eadem est hac de re sententia?” így felelt: „Privatam recitationem Matutini cum laudibus diei sequentis incipi posse, quando sol medium cursum tenet inter meridiem et occasum. Atque ita rescripsit.” Ezen felelet némelyeknek azt bizonyítja, hogy két órakor a matutinumot anticipálni nem szabad. Mit kell erről tartani?

Tekintetbe kell venni a római congregatiók feleleteinek természetét, s minden egyes esetben külön meghatározni azok kötelező erejét. Ha részletes kételyekről van szó, ha egyes, elkülönzött esetről, nem lehet feleletüket egyszerűen hasonló vagy hasonlóknak látszó kételyre és esetre átvinni egyszerűen azon okból; mert nem ismerjük a fölterjesztett kérdés vagy eset minden részleteit s épp úgy a válaszoló congregatio ítéletének minden motívumait.

Másodszor arra is kell figyelni, hogy a congregációk feleletei néha decretumok és fogalmazásukból kitűnik, hogy kötelezni akarnak, hogy a törvényt hitelesen és kötelezően magyarázzák, stb. máskor pedig egyszerű feleletek a kérdést intézőkhöz. Mit kell ilyenkor szem előtt tartania mindenkinek, aki a feleletet olvassa? azt, amit bármely tanács vagy törvényszék ítéletében nem szabad szem elől veszteni: hogy ez a felelet, ez az ítélet azon testületnek véleménye. Ha a congregatio oly kérdésekben, melyekre nézve két sőt három eltérő, de probabilis vélemény létezik az egyházon belül, egyet kiválaszt s ahhoz szegődik, azáltal a többi véleményt nem fosztja meg probabilitásától, amint azt nem is teheti.

Ezen két pontot kell azon zürzavaros fogalmak közé ékelni, melyek a congregációk jogi állásáról a theologusok fejében egymást üzik és megállapodott ítéletnek tért nem engednek.

A congregáció tehát választhat magának a fölterjesztett kérdésre több egymással szembenálló vélemény közül egyet, s tarthatja magát hozzá minden enemű határozatában;

teheti azt is, hogy a körülmények szerint majd ezen véleményt követi, majd a másikat. Ha az előbbi módon jár el, senki abból le nem vonhatja, hogy a felelet kötelező, s az ellenkező vélemény megszűnik probabilis vagy bizton követhető lenni. Ha pedig az utóbbi módon jár el, senki abból le nem vonhatja, hogy a kongregáció önmagának ellentmond; mert országvilág tudja, értem a morális theologia világát, hogy két probabilis vélemény közül majd ez egyikét, majd a másikat követhetni, fölváltva, de nem egyszerre egy s ugyanazon ügy különböző részeiben. Ezen elvek alkalmazása képesít a fentidézett határozatnak értékét és kötelező erejét meghatározni.

A szövegezésből kitűnik, hogy a congregáció nem akar valami új, kötelező törvényt hozni, vagy a főnállónak olyatén magyarázatot adni, melynél fogva az officiumnak két óra előtt való elvégzése érvénytelen volna. Ha azt akarná, akkor így kellett volna írnia: „incipi posse solum, quando” etc, de nem úgy ír, hanem „incipi posse.” Azt pedig mi is mondjuk. Azután a felelet így záródik: „atque ita rescipsit;” ha pedig kötelezni akart volna, bizonyval ezt teszi oda: „atque ita servari mandavit.”

A felelet teljes értéke tehát ez, hogy a congregáció azon véleményhez hajlik, mely a recitálást későbbre tűzi ki; de nem tiltja, hogy előbb ne történjék s annál kevésbé nyilvánítja ki érvénytelennek, ha valaki de facto két órakor anticipált.

Maga sz. Alfonz sem fogadta el mindig a congregáció véleményét egyik-másik kérdésben; bocsánatot kér, hogy az oly tekintélyes tanácsnak véleményében nem osztozhatik, miután más meggyőződése van s nem törvények hozásáról, hanem eltérő vélekedésről volt szó.

Ugyanazt vesszük észre más jeles theologusoknál. P. Ballerini régtől fogva tanította dacára a „stylus curiae”-nak, hogy a vérrokonság, sógorság bontó akadályától fölmentést kérő folyamodványokban nem kell az incestusról említést tenni. Tanítványai scrupulus nélkül követték a napnál világosabban bebizonyított tant, mialatt a lelkészek faggatták magukat s másokat a kényes inquisitióval, és az ordinariatusok híven respektálták a „stylus curiae-t.” S mily oktató e részben a Congregatio Poenitentiarum magatartása!

A Congregáció szintén a „stylus curiae” érvéhez ragaszkodott, nem kárhoztatta ugyan nyíltan a szeme előtt álló Collegium Romanum tanárát és tanítmányát; – de mégis intézkedett; meghagyta, hogy a Gury legközelebbi kiadásából ki kell hagyni a híres incestusjegyzetet. A Gury-t azonban egyhamar nem nyomták. Eltelt néhány év! s a congregáció most megint azt hagyta meg, hogy a Gury legközelebbi kiadásába föl lehet ismét venni az incestusjegyzetet. S végül mi történik? tavál formális körrendeletben nyilatkozott a sz. Szék, hogy az incestusra „in impedimentis matrimonium dirimentibus consanguinitatis et affinitatis, cognationis item spiritualis, et publicae honestatis” nem kell tekintettel lenni.

Az eltérő vélemények közt hullámozhatik tehát az ítélet, a congregáció is választhat az ember szabadságára bízott vélemények között. Csak az kívánatos, hogy a theologia morális tanítása, az egyetemeket sem vesszük ki, ne fejlesszen hallgatóiban oly gyerekes, éretlen ítéletet, mely az iskolakönyv egy oldalra hajló edictumában a bevégeztséget kontemplálja, s azon deszkafalat lássa, mellyel az erkölcsi törvény s az emberi szabadság végső határa van körülszegezve.

(Megjelent: Magyar Sion, 1886, 801–814. oldal, [4529])

A theologiai tanulmányok reformjáról szemináriumainkban

I. rész

Minden pap teológus, valamint minden ügyvéd jurista, az egyiknek a jogi stúdium, a másiknak a teológia tör kenyere.

Lesznek, kik a teológiát kenyértörő stúdiumuknak el nem ismerik. Legyen hát; ne törje meg a teológia sokaknak kenyere, más szóval ne legyen szakuk; de mindenesetre anélkül nem lehet, hogy ki ne jelöljön ezeknek is határozott, egész életükre kiható állást, mely rásüsse bélyegét gondolkozásukra és jellemükre, s befolyást igényeljen magának akár társadalmi működésükre, akár tudományos vagy művészi alkotásukra.

A tetszetős distinkciók, melyek egy személyben a papot a tanártól, a papot az akadémiakustól, a papot a művésztől elválasztották, nagyon is a copfkorszak borbélychirurgusaira vallanak, kik darabokra szedték azt is, amit szétválasztani nem lehet s e részben jó mézárásoknak, de rossz anatómusoknak bizonyultak.

A pap tehát pap marad, s mint ilyennek kvalifikációra van szüksége, mely bizonyára a teológiában nagyobb jártasságot, annak tárgyába való elmélyedést, e tudomány magaslatain s mélyedéseiben való öntudatos áttekintést s azon képességet követeli meg tőle, hogy a fölmerülő kérdésekről ezen tudománynak elvei s szelleme szerint erőteljesen s helyesen ítélhessen.

Hogy ha ezen erőteljes és helyes ítélet, melyre csakis a tudomány férfias fölfogása képesít, a merően teoretikus tudományoknál hiányzik is, nem tesz nagy kárt, mert nincs szereplésük az élet praktikus érdekeiben s azon a téren, hol a képzettség és az érett meggyőződés befolyásolja a cselekvést; – de ha oly tudományban, oly kiképzetésben akadunk hült helyére, mely az élet legérzékenyebb érdekeit gondozza, mely folytonos érintkezésben s egymásra való hatás és visszahatás viszonyában áll a folyton forrongó, folyton pezsgő élethez: akkor az ilyen hiányos szellemi képzettségnek balfogásait, sántikálásait s végre a sok balfogás és sántítás megünasából fölparéjzott léhaságát úton-útfélen megérezni.

A teológikus képzettség, mellyel a fölmerülő kérdésekről helyesen ítélhessünk, mindig praktikus érdekeket érint.

Hogy a teológia az élet minden fontos kérdéseiben szerepet játszik, azt maga Proudhon állítja, mert ő legalább minden nagy s az emberiséget érdeklő kérdés fenekén a teológiával találkozott; de ha Proudhon maga nem is vallotta volna meg, kitalálnók mi is, hogy amily mélyre van eresztve az ember mivoltjába természetének valláserkölcös jellege, oly mélyen forr össze a teológia is törekvéseivel, bajaival s vergődéseivel. A vallás is olyannyira élet s Krisztus tana is olyannyira életerő, hogy a múltat csak történetnek, a jövőt jámbor fohásznak s bizó reménynek nézi, de a jelent, az élet e nagy mezejét, az egész vonalon először behatása, azután hatalma alá hozni törekszik; célja az önfeláldozás árán is az élet valamennyi tünetnyeibe, változataiba, terveibe s vajúdásaiba a keresztény szellemet lehelni. Ezt az álláspontot föl nem adhatja. Lázás és szünni nem tudó tevékenységének minden perc ad nyomtatékot; mert minden perc valamely emberi lélekre nézve az a „momentum, a quo pendet aeternitas.” Olyan élet s olyan tevékenység pedig, mely csupa ily momentumokból van összerakva, óriási kihatással nyom és terjed mindenfelé s nem veszi neki senki rossz néven, aki ismeri sürgős munkásságának rugóit.

Ilyen az egyház élete. Állam, társadalom, társadalmi rétegek, család, iskola, nyomor, ínség, elnyomás, jótékonyosság, segélyezés, erkölcsnemesítés, jólét, tökéletesedés, haladás, tudomány, nevelés, irodalom, művészet – csupa fogalom, melyek az életben változó

viszonyok közt különféle megvalósulást nyernek, – mindenikükben van érdeke, van föladata annak a valláserkölcös hatalomnak, melynek neve egyház.

Ezt a csodálatos, hatalmas erőt lelkünkbe kell fölvennünk, át- meg átértenünk, szellemét s szellemének rejtelseit mélyen fölfognunk, életerejének ütereit ismernünk, hogy tudjuk mi növeli, mi fonnyasztja életét; – ezt a fölfogást, ezt az ismeretet csak alapos teológikus kiképzetés s elsöben iskoláztatás által kell megszereznünk. Akiben ez a fölfogás derék iskolai képzés által megfogamzott, nem félő, hogy tovább nem fejleszti és ami benne dereng, teljes világosságig nem emeli.

De ismételjük csakis tudományos alapon, a teológiában való világos ismeret által lehet az élet- és tetterös meggyöződés e fokára emelkedni. Jeles teológiai képzettség nélkül lehet valakiben sok jóakarát, lehet buzgóság is, de ítélete és cselekvése nem fog az egyházi érdekek elevenjére tapintani, sok lesz benne a tétovázás, sok az elvtelenség és gyerekes gyöngeség. Akiben van hatalmas teológiai képzettség, abból ritkán lesz rossz pap; de teológiai képzettséget értünk, nem biblicumot, nem jus canonicumot, nem egyháztörténelmet.

Legyen szabad e bevezetés után teológikus iskoláink falai közé lépni, hogy lássuk, megadják-e ott azon tudományos teológikus képzettséget, melyet a teológia mint szaktudomány, a papi állás, a közeljövöben szándékba vett ügyes és áldásos működés – megkíván.

Mielött még az iskola falai közé lépünk, a teológiáról való közvélekedés is szolgál némi határozatlan információval.

Nem értjük a hitetlen tudomány vélekedését, mert vélekedése nyíltan kimondott megvetés, hanem az érdekelt körök vélekedésére reflektálunk, melyek vagy maguk kerültek ki a teológikus auditoriumokból, vagy másoknak illetékes nyilatkozataiból szereztek fogalmat s ítéletet a teológiáról.

Már most ha az itt kijelölt közvéleménnyel beszédbe ereszkedünk, világosan kiérzik nyilatkozataiból, hogy a teológiát, értem a négy évi tanulást, nem veszi igazán szaktudományos kiképzetésnek, nem veszi oly komoly, elmaradhatlan szükségletnek, mint a jogi tanulmányokat a jogászra, az orvosi stúdiumot az orvosra nézve; nem helyezi egy vonalra e látszólag egyenrangú és egyenjogú követelményt, hogy csakúgy nélkülözhetlen a papnak a teológia, mint nélkülözhetlen a mérnöknek a műegyetem. S ezen furcsa, soknak csak homályosan öntudatos vélekedése megrázkódtatja a teológia fontosságának és fönségének alapjait, s nem csoda, hogy átlag a teológiát mellékesnek, kevésbé fontosnak, a tudomány és Múza testvérek hamupipőkéjének tartják.

Lehet e fölfogást, melyet a közvélekedés határozatlan szó és gondolat burokaiból kifejtettünk, csürni-csavarni, de azt végleg eltagadni – aligha sikerül.

Ezen gyászos közvélemény dicstelen kezdetét és kiindulását a teológia iskoláiban fedezzük föl. De a kezdet és a kiindulás sehol sincs elválasztva a kezdeményező és indító okoktól: ez esetben is a közvéleménynek magában az iskolában nemcsak kezdete, de ott van egyszersmind egyik gyökere. Egyik gyökeréről szólok, mert nem akarom, hogy csak az iskolát okozzuk ezen nemtelen s lealázó vélemény keletkezéséért s hogy ez egymaga viselje a szemrehányás egész terhét; hiszen megterem és kifejlik az említett közvélemény bőven a későbbi élet léhasága és szellemtelenségében is; de tagadhatlan másrészt az is, hogy a teológikus iskolák s a hittanhallgatók praxisában fölleljük a teológiáról ápolt kicsinylésnek alapját.

A legbiztosabb s legcsalhatatlanabb ítéletet valamely fensőbbrendű tudományos oktatás értékéről és érdeméről úgy formálhatjuk, ha azon fölfogás fenekére hatolunk, mely a tanulók fejeiben hosszú évek folyamában a rendszer, a tanítás, a tanulás csapadékaként lerakodott. A hasonlat kissé materialisztikus, s a csapadék fazéokra emlékeztet, – azonban ez az emlékeztetés nincs intendálva s csakis a képzetek bujdosdi játékának rovandó fel! Quidquid sit; – a tanulók ítélete, lelkes vagy lelketlen fölfogása, a szóban forgó tudomány

nagyrabecsülése vagy ha mindjárt palástolt kicsinylése szolgáltatja a mértéket, mely szerint az iskola és tanítási módszer fölött pálcát törünk.

Keressük már most a lelkes, szellemes fölfogást és a teológiának szorgalom és kutatásra serkentő nagyrabecsülését iskoláinkban s keressük iskoláinkon túl!

Megtaláljuk-e ?

Meglehet, hogy nem mindenütt, de a legtöbb helyen a teológia tanulása csak a gimnáziumi „biflázásnak” folytatása; – tavaly nyolcadikba jártam, az idén a kilencedikbe járok s jövő évre tán még a tizedikbe is fölkerülök. Az iskolábajárás folytonossága tehát meg van őrizve. De nemcsak az iskolábajárás folytattatik, hanem a lelketlen, szellemtelen emlézés is, – folytonos nyelés értelmi megemésztés nélkül. Kinek vehetnők rossz néven, hogyha az emésztetlen tömegetől csömört kap? A teológiához ész nem kell, értem a mi teológiánkat; mert a gondolkodásra, reflexióra, behatolásra nincs tekintet; vagy hát legyen; de nem ez dönt s nem ez áll elsősorban; az emlézéssel bárki is boldogul.

Hogy a teológiával öntudatos, szívvel-lélekkel folytatott stúdium veszi kezdetét, mely életünknek s működésünknek legtermékenyebb s legtartósabb gyökerévé kell, hogy váljék, melynek ereje prédikációmban, vállalataimban, ügybuzgóságom s határozottságomban ezer meg ezer életképes vagy ellenkezőleg sárga fonnyadt vesszőt hajt, – azt a dívó teologikus stúdiumon nem venni észre.

A jogász, hogy nem kell „biflázni”, legalább azon veszi észre, hogy nincs kikérdezés, sőt hogy el is maradhat az iskolából, ha éppen kedve tartja; a teológus nem veszi észre, hogy nem kell „biflázni”, mert van kikérdezés, kell iskolába járni. Sajnos, más kritérium, úgy látszik, hiányzik, melyen ezt az észrebevést sikerrel lehetne megtétni.

Csakis a teológiának ez iskolás fölfogásában lehet forrása azon hiedelemnek, hogy az nagyon könnyű, hogy bármely szekundás győzi, sőt hogy a buta deák még kitűnő teológus lehet; no hiszen, ha az lehet, akkor ismétlem – a teológiához ész nem kell. S nem úgy néznek-e teológiára a többi szaktudományok, mint amelyhez ész nem kell? mint amelynek végeredménye abban gubósodik, hogy ezen másodrendű s csak irgalomból „tudománynak” keresztelt kenyeres stúdiumnak apródjai misét mondani vagy pláne énekelni s keresztelni megtanuljanak?

De ne menjünk extra Illiacos muros! Az egyháziak közt is sokszor hallani, hogy a teológiából a katekizmus elég, hogy az exegézisre nem lesz szükség, hogy a jus canonicumot s a pastorálist majd megtanulják az életben stb. stb., s e kibicsaklott gondolathabarákot leöntik a tudatlanság „sparherd”-jén mindig melegen álló lével, melyben mindig csak az forr, mindig csak az bugyburékol, hogy a praxis minden, a teória semmi. Ahol teória nincs, ott természetesen jó a praxisba csimpaszkodni, de ez a praxis jobbára csak a praxis neve, szellemből kifogyott mesterségből! Mire valók tehát a szemináriumok; jobb lesz bezárni s a pénzt másra fordítani. Talán arra valók, hogy az egyházi rend kandidátusai az egyházi szellemben beavattassanak? Mi az egyházi szellem teologikus képzettség nélkül? Podagrás kengyelfutó, megvakult tűzoltó! Az egyházi szellem tudatlansággal meg nem fér; a tudatlanság szellemtelenség.

Vessünk még egy tekintetet a szemináriumokban észlelhető tünetenyekre. Úgy látszik, hogy a teológusoknak nagyon sok idejük van, tehát dolguk nincs, vagy legalább oly dolog az, melyet el lehet mellőzni, anélkül, hogy bajuk essék. Amit semmi más szakban nem tapasztalni, azt a teológiában gyakorta vesszük észre, hogy az egyik építészettel, a másik történelemmel, a harmadik irodalommal, némelyik pláne már könyvírással foglalkozik, s a teológiát még is győzi. Mit győz ? három lapot betanulni? Azt nem nevezzük teologikus stúdiumnak. De távol legyen minden félreértés! Senkinek eszébe nem jut ezen megjegyzésnek élet a mértékkel és tapintattal folytatott önművelés ellen fordítani, az éle csak a túlzás ellen van fordítva. Hogy pedig az, ki ex asse más tárggyal foglalkozik, a teológiát

nem tanulja, értem a kezdőt, a tanulót, azt disputáció alá nem kell bocsátanom azok előtt, kik maguk is valamikor a teológiát igazán tanulták.

A teológia tehát de facto oly ferde állásba szorítható, hogy teológusok előtt melléktantárgynak is tűnhetnék föl, nem marad számára más hátra, mint vendégszerep; – vagy ha nem vendégszerep, hát másféle szerep, – szerepel ex offo. Úgy szerepel az ifjú levita értelmi világában, mint a tonzúra a 17-dik század nemes ifjának fején, hogy valami gazdag apátságba beülhessen. Szükség van rá egy darabig, néhány évig; címnek, címernek, cégérnek jó. Hogy az értelmi világot sugaraival bearanyozza, hogy ezen sugaraival szent tüzet, meleget, szellemet gyűjtson, annyira nem viszi. Azért a teológiát az iskolában nem a kedv, nem az érdeklődés, nem a lelkesülés nyomán fölébredt vágy szárnyain, hanem a fásult kötelesség igájában művelik, melyből mihelyt valaki fölszabadul, szorgalma, ha még van, már is más tért keres magának. Innen van, hogy a szemináriumokban magyar nyelven írt dolgozatok közül kevés, igen kevés foglalkozik teológikus tárggyal, vagy ha a tárgy nem ilyen, annak teológikus színezésével. Maradhatna-e az, amiben magamat s értelmemet folyton törve éveket töltök, megfelelő művelés s megfigyelés nélkül azon esetre, ha értelmemet s lelkesülésemet áthatotta volna? Úgy látszik, hogy ez pszichológikus képtelenség. A teológia tehát hideg, s azért hideg, mert behatolás nélkül végzett emlézés.

Más utat kell tehát választani!

Ami a behatolásnak utat nyit, ami a gondolatot nemcsak átülteti, hanem a lélek termőföldjén kikelti, ami az önalkotást megindítja, s azáltal a lélekben a száraz fogalmakat az Istenről, Krisztusról s az egyházzal értelem- és érzelmeljesen megeleveníti, – az, nem a citációk láncolata, nem a szent atyák dültbetűs mondásai, nem a háromsoros probatur ex ratione, – hanem a hitcikkelyek vagy tények jelentésének, tartalmának ésszerű átgondolása és fölfogása. Csak amit az ember mélyen ért, az adhat élvezetet. A hit tartalmát ugyan átérteni nem lehet, elveit észből bebizonyítani sem lehet, de ésszerű érvekkel és magyarázatokkal megvilágítani a dogmákat, égbe meredő magaslataikon szédítő ívekben az összeköttetést létesíteni, az egyikét a másikból levezetni, a hit igazságait a természetes bizonyítékokkal és érvekkel összehasonlítani – ezt ugyan mind lehet.

Az észnek, az értelemnek kell tápot nyújtani a teológiában; enélkül holt, tehetetlen és érdektelen marad. Mily különbség van a teológiának citációkkal, s ugyanakkor filozófiával való művelése közt! Vegyük például az oltáriszentséget. Főnséges a Szentírás értelme és vigasztaló rendületlen tanúskodása, mellyel e szentség rendelését és Krisztus szeretetét elbeszéli; de mennyi életet, mennyi titkos érdeket, mennyi bámolatba ejtő gondolat- s érzelmelmélységet nyit meg előttünk a filozófikus kutatás a megszentelt kis ostyának lényegéről, hogy – miként való létéről, Krisztusnak ez alakok leple alatt folytatott életéről. Ilyenkor a hit nem ijesztő, de titokzatos homályából, mely azt a kis ostyát, mint a mindenség legragyogóbb valóságát, köríti, itt-ott villámként cikázik elő az emberi gondolat, nem világosan, de elmosódva, Aristoteles, Leibnitz, Kant olyasmit mondanak, olyasmit sejtene, ami mellett megnyugszik a kételkedő gondolat is.

Oh mily alapja, mily élesztése ez a hitnek – oly tudomány, oly tanulás, melynek minden emelkedése, minden haladása, mint a tenger messziről gyöngé, de mindegyre növekvő zúgása, mely esetén gyöngé belátása s a mélységes tudásban egyaránt, egyetlen hatalmas refrénné olvad össze: tantum ergo sacramentum veneremur cernui. Mint lehet ezen tudást, s a tudásból kivirágzó lelkes hitet a pozitív teológiának tankönyveinkben összeszedett hulladékaival, melyeket néhány buzdító fölkiáltás garníroz, összehasonlítani. Vegyük be a spekulatív elemet, nyújtsunk az ifjúságnak alkalmat saját értelmének és fölfogásának természetes erejével a hit jelentésébe hatolni, észrevenni s érezni az Istennek s műveinek nagyságát s annak az apró szikrának, az emberi észnek erőlködéseit a lux inaccessibilis tűzoszlopával szemben.

Mily gyerekes s emberileg is szólva mily elégtelen, és gyötre fogalmat alkotnak maguknak teológusaink, kik a pozitív teológiának citatíóival elégtetnek ki, midőn az Isten lénye, szükséges volta, mérhetlensége, örökkévalósága, változhatatlansága, hármasszemélye forog szóban. Probatum ex scriptura, et etiam s. Augustinus dicit hoc et illud! s vége van! De mindenesetre nem mondott volna Szent Ágoston ilyesmit, ha oly könnyedén bánt volna el a tárggyal s hozzátehetjük, hogy aki ily könnyedén bánik el a tárggyal, az nem érti meg Szent Ágostont, ha be is tanulja.

Ezen a téren gondolkodás, spekuláció nélkül semmit sem érünk el. Nem emelkedünk föl soha azon észrehevésig, hogy gondolatunk és szavunk, mint véges valami, csak analogice értheti azt, ami végtelen, – hogy gondolatunk és szavunk véges s következőleg relatív létünk pólyáiba van takarva, azért könnyen botlik, s saját magán viseli akadékeit. Mi rántja le róla ez akadékokat?

A gondolkodás a filozófia!

Állításom illusztrálására szolgáljon a következő adat. Egy negyedéves, eminens osztályzatú teológusnak nehézsége volt, melyet ekkép adott elő: „Az Isten mindenütt való jelenléte magával hozza, hogy a legpiszkosabb, legundokabb helyeken is jelenlétnek higgyük, oly testekben, melyeknek összeköttetése az Isten fogalmával, ha eszünkben föltűnik, a kísértés látszatával bír s mi sietünk azt eltávolítani. Hogy lehetne e nehézséget s a nehézséggel a kísértet is sikeresen eloszlatni?”

„Hogy lehetne?” ismétlem én; „mit tanult a teológiában?” „Azt – feleli ő –, hogy az Istenre nézve nincs tisztátlan hely, s az Istent a tisztatlanság nem érheti, hozzá nem férközhetik, hogy a napsugár sem lesz piszkos, ha sáron ragyog. De ezen felelet nem bírja eltávolítani lelkemből a tisztátlan helynek képzetét, s míg tisztátlan marad, addig tisztéletlen is marad.”

Helyesen; e felelet nem képes eloszlatni a tisztátlan helynek képzetét! a filozofikus spekuláció, melyet mindenki ért, tüstént szétszlatja azt. Kísértsük meg! A mi fogalmaink relatívak, a testekről vétettek és tulajdonságaikról – azon viszony szerint, melyben hozzánk állnak. Valamely test bűdösnek mondatik, mert szaglásomat ekkép ingerli, ha másképp volna szagérzésem teremtve, esetleg a bűdöst illatosnak érzékelhetném; akkor aztán a kellemetlen benyomás is kellemessé változnék. A dolgok rendjében nem létezik a kellemes és kellemetlen közti különböztetés, az csak ott tűnik elő, ahol az ember megjelenik. A természetben a dög és a virág vagy bármely ép test közt az a főkülönbség, hogy a dögben s minden romlásnak indult testben az elemek folyton megzavarodó (labilis) egyensúlyban vannak, az ép testek pedig állandó (stabilis) egyensúlyt őriznek meg elemeik közt. Valamint az emberben addig míg elvontan valamely test labilis egyensúlyáról elmélkedik nem támad undor, nem támad borzalom, úgy a tárgyi rendben sincs meg az undor, nincs meg a borzalom, a tisztatlanság stb., nemde az elemek a dögben s az ép, egészséges testben egyneműek, magukban véve nem tisztátlanok, – a labilis egyensúly sem tisztátlanabb magában véve mint a stabilis egyensúly; nem marad tehát más hátra, mint hogy bevalljuk, hogy a tisztának vagy tisztatlannak, az undoknak vagy kellemteljesnek képzetei az ember véges és relatív természetéből valók, s maguktól eltűnnek, mihelyt nem az emberről van szó.

Sok efféle példát hozhatnánk föl, melyekből kitűnik, hogy tüzetesebb spekuláció nélkül a teológia csak a katekizmus dióhéjain rágódik, s annak magyarázataival éri be, ott is, hol a kifejlett gondolkodás alkalmasabb módszerrel kínálkozik. A citációk boglyái közt való járás-kelés nem oly élvezetes, mint a gondolkodás természetes, szárról növvő kalászái közt; a boglyák tanúskodhatnak gazdagságról, de nincs bennük élet, nincs fejlődés, csak akkor lesz, ha a fölhalmozott mag szétszórta az anyaföldben a bomlásnak (analysis) s azután a fejlesztés és növekvésnek (synthesis) veti alá magát. Ez minden tudománynak s tudományos oktatásnak útja, ezáltal lesz a tárgy értelmi tulajdonunk, ezáltal kerül hatalmunkba s fölhasználhatjuk, amire akarjuk. Ellenkező esetben a tárgy, a tudomány nem a mienk, ránk

van aggatva, de nem nőtt ki belőlünk, idegen toldalék értelmünk és érzelmünk eleven fáján; csak olyan, mint a kemény földre hintett mag, megvan, nincs tagadás benne, de nincs belőle hasznunk.

Akinek a teológia értelmi tulajdona, annak prédikálása is egészen más, mint azé, ki amúgy nagyjából végigfutott rajta; – hogy találhatja föl magát s hogy élheti bele magát ezen értelmi világ fölfogásába, szépségeibe, eredetiségébe, képeibe, természetes erőteljébe, szellemébe, aki a citációk gyorsvonalán vágatott rajta át, sok helyen éjjel ment, sötétben – mert nem értette – sok mélység fölött magas hidakon surrant át, le se tekintett a sziklás, bojtorjános hegyszakadék festői pompájába. Hiányzik szavaiban az önálló fölfogás, száraz s gyorsan kifogyó patak az igazságok és hitből vett gondolatok magyarázata, nem bírja kinyitni a szent tudományok zsilipjeit, hogy az élet meddőségére vezesse az ott föltorlódott termékenyítő vizeket. A nagy szónokok mind kitűnő teológusok voltak, kezeik közt a hit és a természet, a tudomány és az élet töröl metszett eredetiségben, a gondolat és az érzelm közvetségében a szónoklat műremekeivé nőtt ki, oly szabadon és oly impozánsan, mint a 100 éves vörös fenyő a bérceken. Csak ahol a tanulásból, a tudásból élet fogamzik, ott fejlődhetik, s ott nőhet föl erőteljesen és áldásosan.

A tanulás és a tudás pedig csak saját értelmi munkánk, gondolkodásunk, okoskodásunk folytán válik bennünk életté, természetes, szíves foglalkozásunkká, melyhez szívesen visszatérünk a köznapiasság, a por és az utcai hőség fojtogatásai elől üdülésre.

Lette-e a teológia nálunk életté, természetes, szíves foglalkozássá, ha nem mindenki, legalább sokakban? Legyen szabad nyíltan kimondani, hogy Magyarországon a teológiával alig foglalkozik valaki azok közül, kik teológiát nem tanítanak. S méltán, okszerűleg; – éppen e körülmény tanúskodik állításunk igazsága mellett. A teológia iskoláinkban oly kevés térfoglalást, oly kevés hódítást tesz, hogy eszméi, gondolatai, igazságai, méltósága, fönsége, mélysége alig bír lebilincselni egy-két embert, kiknek lelkére állandó benyomást s befolyást gyakorol. Lehetséges-e az, hogy az a mirabilis teológia, mely annyi lánglélek eszén és akaratán egész emberöltőkön keresztül fényt nem veszve ragyogott, ezer és ezer értelmes, s különféle jellemű pap közül csak néhányra gyakoroljon az iskolás padokon túlra terjedő igézetet? Nemde nevetséges volna, ha oly apparátussal és oly hálóval, mely úgy van összeszerkesztve, oly művésziiesen kifejtve, oly csodásán kigöngyölítve, oly alkalmasan egymásba illesztve, mint a szent atyák által 600 évig s a keresztény tudomány által 700 évig földolgozott teológia, ha mondom oly hálóval tengernyi hal közül két-három csikót fognánk?

Nem vesszük észre, hogy tévúton mozgunk? hogy a gyökér férges, hogy a kezdet folytatást kizár? Oly igaz ez, s annyira meg vagyok győződve, hogy a baj az iskola mizériájából folyik, hogy eszem ágában sincs abból amit itt kifejtettem, valakinek szemrehányást csinálni.

Mihelyt a teológia nemcsak emlézésből, sőt ha lehet, ebből éppen nem, hanem főleg értelmi munkából fog állni, mihelyt a teológia tanulásába a skolasztikus iránynak tért szorítunk, azonnal megváltozik a föld színe. Mert az értelem, az öngondolkodás, az önalkotás leköti a lelket, befolyásolja az érzelmet, gyújt lelkesülést, alkot szellemet.

A papi szellemnek mindenkor a tudományos, teológikus képzettség támaszára van szüksége; mert micsoda a szellem más, mint az egyházzal való együtt gondolkodás és együtt érzés? A mély, tudományos műveltségénél, mely míg az észet megvilágosította, addig az akaratot fölgújtotta, semmi sincs, ami mélyebben s elevenebben beleavult volna a lélekbe. A lélek utóvégre sem más, mint a gondolat és az érzés, az értelmi akarat s az indulat hordozója; – ha tehát a teológia lelkes és öngondolkodásra készítő előadása a gondolatot hatalmába keríti s azt áthatja s amellet a jó nevelés az akarat nemes irányát kiműveli, lehet-e még akkor tűnődnünk afelett, mely iskolázás a legalkalmasabb s legösszefüggőbb az egyházas szellemű papság képzésével?

Jó lesz azonban e helyen ellenvetésképpen fölhozni azt, hogy hiszen vannak nálunk is kitűnő teológusok, kik a régi szisztéma alatt képződtek, minek tehát az új út? Felelet: éppen az, hogy vannak egyesek, akik óriási munka és szorgalom folytán emelkedtek ki a sokaságból, jele annak, hogy nem a szisztémában, hanem a rendkívüli szorgalomban és törekvésben rejlik haladásuk gyökere és érdeme. Rossz az a föld, melyen egyik-másik kalász szerencsés és ellentálló konstitúciója folytán kifejlődött, a többi pedig, melyben nem volt rendkívüli képesség, a föld miatt elsatnyult. Satnyulásukat ezek a földnek, virágzásukat azok önmaguknak tulajdonítják.

II. rész

A tanulás és a tudás csak saját értelmi munkánk, gondolkodásunk, okoskodásunk folytán válik bennünk életté, természetes, szíves foglalkozásunkká. Az emlékezés az értelmi munka legalacsonyabb foka, s mivel legalacsonyabb, azért képtelen a sokkal mélyebben fekvő szellemi életre befolyjni. De mihelyt a tanulás és in specie a teológia tanulása nemcsak emlékezésből, sőt ha lehet, ebből éppen nem, hanem főleg értelmi munkából fog állni, mihelyt a teológiába beleszivárogtatunk néhány cseppet a skolasztikus rendszerből, azonnal az öngondolkodás, az önálló felfogás és alkotás leszorítaná az élettelen és tehetetlen apátiát.

A teológiának ezen itt célba vett s egyedül hozzá méltó tanításához és tanulásához pedig bölcsészet kell. Mindaz, amit eddig fejtegettünk, az önálló gondolkodás és a tárgyba való behatolás hiányát siratja s belőle vezeti le a pangást, mely az egyházi tudomány mezején – s miután az életnek mezői kínai fallal egymástól elválasztva nincsenek – nagyrészt az egyházi szellem és hatékonyság mezején is terjeng. Már pedig az önálló gondolkodás és a tárgyba való behatolás épp azért válik szükséggé, hogy a teológia citációs tarlójára a filozófiát léptetjük. Tessék fölütetni bármely skolasztikus auktort, ha úgy tetszik Szent Tamást, vajon olvashatunk-e műveikben néhány sort is anélkül, hogy a hittételeiről való spekulációjuk a mély gondolkodást és fejtörést nélkülözhetné?

A spekuláció hiánya – ez a sikeres teológiai stúdiumnak akadálya, nehézsége. Némelyik úgy beszél, mintha a latin nyelv volna a teológia lendületesebb tanulásában a nehézség. Ez nem áll. A teológia recitálásában, nehéz irányú auktorok emlékezésében igenis a latin nyelv is göröngyössé és élvezhetlenné teszi az utat; de ha a teológiát előrebocsátott filozófia után a skolasztikus auktorok egyszerű terminológiájában adnók elő, lehetetlen, hogy a nyelv bárkinek is nehézségeket gördítene útjába. Néhány tucat szó – az egész latin tudomány, melyre szükség volna. E részben is könnyű meggyőződni, tessék az illető auktorokat kézhez venni. Maradjunk mi a latin nyelv mellett.

A latin nyelv az egyház nyelve, tehát anyanyelvünk. Az újjászületés szentségétől, természetfölötti életünk bölcsőjétől kezdve egész a commendatio animae című végbúcsú-ímáig, melyet ugyanazon édes anya rebeg el halálos ágyunknál, ezen nyelv csengő és kellemdús szavaiba öltözteti az egyház minden vágyait, minden érzelmeit, melyekkel életünket szenteli s kíséri. Minden papnak szent kötelessége ez érzelmeket szívében visszhangoztatni azon nyelvnek utánozhatlan kifejezéseiben, melyeket századok tradíciója alkotott, s melyekbe a legmélyebb és legtitokzatosabb áhítat szellemét lehelte. Aki idegen a latin nyelvben, idegen lesz egyszersmind az egyház imáinak s azok lefordíthatatlan értelmének szellemében.

Fenelon mondja, hogy a latin nyelv nem kínai nyelv, – midőn az asszonyokat buzdítja, hogy latinul megtanuljanak legalább annyira, hogy az egyház imáit érthessék. S ezen imák mély hatásáról szól Hettinger: „A «dies irae», melyet a művelt világfi öreg napjaiban, ha csak töredékesen, emlékezetébe visszaidéz, alkalmasabb komoly, vallásos hangulat fölébresztésére, mint sok hittani óra, melyeket ifjúságában hallgatott. S a műveletlen is, akit a

lelkész értelmes ministrálásra oktató, otthonosabb lesz a katolikus isteni tiszteletben, mint egy némely művelt úr, ki az áhítat «harangjai» és «óráiból» meríti tudományát.”¹⁸

De nemcsak hátrányos, hanem veszélyes is volna a latin nyelvet a teológiából száműzni éppen a tudomány szempontjából. A tudományos teológia kincsei, amennyiben igazán a mély eszmélődés és értelem gyümölcsei voltak, ott vannak letéve a latinul írt Foliókban, nem pedig az összetákolt és kiírt tizenkettedrétű német vagy francia vagy magyar könyvecskékben. Aki latinul nem tud, az otthagyja a Foliókat, melyeket Szent Ágoston, Szent Jeromos, Szent Hilarius, Szent Tamás, Szent Bonaventura írt, s megtelik „széllal” a tizenkettedrétű irodalmi termékek zátonyain. Úgy volt az főleg a múlt század vége felé s azóta, napjainkig, amikor ismét visszatérni kezdünk a régi tudás kincseihez, melyeket egy hazafias, s hígvelejű divat nyomdafestékes papír sallangokkal ellepett s elfeledtetett.

A latin nyelv a tudományos művelés által a szó szoros értelmében teologikus nyelv lett. A logika által kifejezései precízek s élesek lettek, szavai a hosszú szokás által terminusokká szentesítették, melyeket használni kell, melyekhez magyarázat nem kell, a legfőbbeségek és legélesebb fogalmak, melyeken szinte észrevenni, mint siklanak ki véges elménk kezéből, ezen nyelv terminusaiban testet öltöttek. Mit keressünk nekik más alakot? amit a változatlan latinságba hosszú századok dialektikája kivésett, azt mi egy változó nyelv bizonytalan és törékeny anyagában akarjuk ideiglenes kifejezésre hozni?

Azután pedig az igazi tudomány ne bújjék el a nemzeti válfalak deszkái mögé! A tudomány általános, világraszóló; amennyire lehet, legyen nyílt minden nemzetiségű tudósok előtt. Ha latinul írunk, mindenki megért, aki arra hivatva van; ha jót mondtunk, kutatásunk közkinccsé lesz, ha rosszat, mindenfelé támad intönk, cáfolónk. A jeles Ballerini többször hivatkozott arra, hogy ha a német tudósok nem németül, pláne érthetetlen németiséggel, hanem latinul írtak volna, könnyebb lett volna tévelyeiknek gátot vetni a sokoldalú hozzászólás és cáfolás nyomán, így azonban a nemzeti nyelv kínai falával körülvéve, könnyű sütkérezni a tehetetlen ellenlábások által kétségbe nem vonható dicsőség sugaraiban.

Maradjunk mi a latin nyelv mellett, nem egyházas áramlat volt az, mely Németországban a teológiát németesítette, valamint nem egyházas az sem, mely most Prágában csehesíteni kívánja. A teológia latin nyelven ellenintézettté válik Németországban is a régi iskola és a régi teológia megvetéséből eredtek, s az új nyelv által a régi irányt is el akarták feledtetni. Nálunk természetesen senkinek sem akarjuk nyakába varrni az efféle gyanúsítást, de az eredmény mégis csak ugyanaz volna: még távolabb esnénk a régi irány alapos tudományától s idegenebben hangzanának a klasszikus auktorok szavai. Németországban több teológiát tudnak, nem a német nyelv miatt, hanem az alaposabb tanulás miatt, még többet tudnának, ha egészen a régi rendszerhez térnének, ahol a legprimitívebb s azért legkönnyebb s azért legérthetőbb nyelv a tárgyat s csakis a tárgyat szolgálja.

Nem remélem, hogy legyen valaki, aki avval huzakodjék elő, hogy éppen primitív nyelven adott oktatás és tanulás nem időszerű! Döllinger mondja: „Mivel mindenki csak anyanyelvén gondolkozik s a holt nyelv legsajátosabb gondolataink és érzelmeinkkel szemben mindig idegen nyelv marad, kettős szellemi munkát raktak az ifjúság vállaira, először, hogy a latint lélekben németre fordítsa, azután pedig, hogy a németre fordított gondolatban magát föltalálja.”¹⁹ Hozzá lehetne adni, hogy vannak új gondolatok, új fogalmak, melyeket a holt nyelven kifejezni nem lehet.

Tagadom, hogy a latin nyelv a papra nézve s azon gondolat- és fogalom- és érzelmkörben, melyet szolgál, holt nyelv. Az egyház érzelmei, imái, a szent iratok, az egyházatyák gondolatai, melyekben élünk, mozgunk, melyeket átérezni, velük átgondolni

¹⁸ Aus Welt u. Kirche, 422. l.

¹⁹ Döllinger, Die Universitaeten einst. u. jetzt. München, 1866, 16. l.

tartozunk, a latin nyelv szavait lelkünkben otthonossá teszik. Tanultunk mi bölcsészetet, teológiát sok éven át, mely fölvette magába s reflektált modern francia, angol, német, holland, olasz tudósokra és sajátos gondolataik- és felfogásukra, s ezt mind latinul tanultuk, s oly otthonosan éreztük magunkat a latin nyelvben, hogy sohasem tapasztaltuk Döllinger nehézségeit. Nem fordítottuk a latint magyarra; hanem ellenkezőleg, ha bölcsészetről gondoltunk, akkor a magyart fordítottuk latinra. Tehát a szokás, a latin nyelven való tanulás, az illető tudományra nézve inkább a magyart tette holt nyelvvé, s a latint élővé, amennyiben tudniillik gondolatainkban élt.

Aki levelezésében a német nyelvhez szokott, az magyar léte nem concipiál először magyarul s fordítja le azután németre; hanem ellenkezőleg, ha levelet ír, németül gondolkodik. Éppúgy ki latinul tanulja a teológiát, latinul gondolkodik is s nem magyarul. Az ellenkező vélemény az ideológia által cáfoltatik meg.

De hát a latin nyelv primitív s azért nem időszerű! Nincs elég szava gondolatunk tömegére! De hogy nem? Hagyjuk az új, csillogó gondolatokat s foglalkozzunk a helyes, alapvető fogalmakkal, nemde azon rendek teológusai tűnnek ki most is érzelemteljes s gondolatbő tudományban egyaránt messze a többi fölött, melyek a régi rendszertől hajszályra sem tértek el? Ne fordítsuk föl a dolgok rendjét; ne adjuk föl a gondolatot a nyelvnek állítólagos érdekéért, vagy a helytelenül annak tartott időszerűségnek az alakra és előadási módra vonatkozó követelményéért. Ahol gondolat van, ott nyelv is lesz; ha durva is lenne a kéreg, mely a fejlődő gondolat és felfogás erejét burkolná, se baj; durva a fa kérge is, de a fejlődő élet áttöri és friss és üde és finom metszetű gallyakban és lombban fejleszt magának alakot, – kifejezést.

A spekulatív vagyis gondolkozó iránynak elhanyagolása amint föltűnik a tanrendszerben, úgy megérzik a tantárgyak beosztásán és azon ítéleten, mely szerint az egyes tantárgyaknak fontosságot tulajdonítunk.

Miután az imént szóba került a régi és új irány, félre nem tolhatom a szembeötlő különbséget, melyet a régi és új iskola tantárgyai közt észreveszünk. Ezen különbség a tantárgyak közt fölfedi előttünk a teológikus stúdium pangásának második okát.

A régi iskolában a legnagyobb súly a dogmatikára volt fektetve, ez volt az egész teológia. Tehát csak egy tantárgy volt a régi iskolában? Íme az újkor emberének felfogása s ennek megfelelő kérdése, ki a teológia dogmatikát tantárgynak nézi, melyhez következőképp más tantárgyak egyenjogúan csatlakozhatnak. A régi iskola a teológia dogmatikában az egész teológiát adta elő, minden tudnivalót az akkori idők igényeihez mérten. A szakokba való fölosztást, a teológiának szétszedését csak a hanyatlás korszaka eszközölte.

Elismerjük ezen különálló szakok némi jogosultságát, de a teológia hétszázados történetének bizonyosságára támaszkodva, a valódi tudomány s az előbb hangoztatott módszer érdekében sürgősen kívánjuk, hogy ismét a teológia dogmatika, habár jelenlegi megbénulásában, legyen újra a teológikus stúdium főtárgya, mellyel szemben a többi szak mellékes szerepet játszik.

Íme ezen sürgős követelménynek érvei és okai!

Első, melyet a tárgy természetéből merítünk: A teológikus tudomány szószerosan a dogmákról való tudomány. A dogma a hit és a vallás legbensőbb tartalma; minden hit első sorban valami tan, melynek elvei, tételei vannak; csak az érti az egyházat, aki ezeket érti. A dogma kiágazik az erkölcsstanba, kiágazik a jus canonicumba, csak oly alapon emelkedhetik e két tudomány, amelyet a dogma kiterjedése és kihatása megvet, s csak oly magasra emelkedhetik s épülhet föl mindkettő saját benső erejéből, amennyire a dogmának életerejé kiterjed. „Saját benső erejéből” mondom, mert ami pozitív határozat hozzájárul, nem folyik ki közvetlenül a dogmából, de mégsem lehet meg anélkül, hogy minden ízében a dogma szerint ne igazodjék.

S valamint a dogma kiágazik az erkölcsstanba és a jus canonicumba, – úgy nyer illusztrációt a történetben s viszont illusztrálja s megérteti a történetet; nyer végrehajtást a pasztorális életben, s kimutatást a biblicumban; de mindezek tőle nyerik érvényüket, tőle erejüket, tőle értelmüket. Ha kétség támad valahol, vagy ha összeütköznek a különféle tudományágak, a dogmához rekurálunk; a dogma ismerete, mély értelme az általános kritérium, s aki ezt nem érti alaposan és mélyen, az minden egyéb egyházi tudományban bakok lövésére képesíti magát. Korunk s a közelmúlt bőséges példákkal nyomósítja ez állítást s dacára annak, hogy el vagyunk rá készülve, mégis meglepő a dogmatika nélkül pöffeszkedő „teológia” bukfenceit szemlélni.

Ezt a teológiát, melyet itt dicsérünk, méltán idézőjelbe szorítjuk, mert csak a nevet citáljuk valóság nélkül. Ezek teológiának neveznek mindent: történetet, archeológiát, nevelést, arabs nyelvet, s a sok tudománytól elmarad vagy valami kuckóba vetődik a valódi s egyedüli teológia – idézőjel nélkül. Az a teológia, mely nem egyéb, mint az Isten által kinyilatkoztatott igazságok tudományos ismerete s minél mélyebb fölfogása. Ez a teológia. Nem is különböztetünk mi itt pozitív és skolasztikus teológia közt, mi e kettőt el nem választjuk; az igaz teológia mind a kettő összevéve; mert törekednünk kell nemcsak a hittételeit kinyilatkoztatottaknak bebizonyítanunk, – hanem azokat jelentményükben, tartalmukban, összefüggésükben lehetőleg mélyen megismernünk. Ez az igazi teológia; – ahol ezt nem tanítják, ott teológiát nem tanítanak.

Következik abból az is, hogy az egyháztörténelem, a jus canonicum, az exegézis nem teológia, hanem segédtudományok – a teológiához. Ezen helyes becslés szerint kell helyüket kijelölni a tanrendszerben; tehát a dogmatika kimerítő s mindenek fölött álló tárgyalása képezi a teologikus stúdium fölvirágzásának alapját és föltételét.

Ugyanezen eredményre jutunk, csak hogy sokkal komolyabb színekben ötlük föl majd lelkünk elé, ha a teológia történetét vesszük szemügyre. Az egyház története három érvet nyújt nekünk a dogmatikának, mint főtárgynak újból való behelyezésére, elsőrendű fontosságának megokolására. Térjünk vissza a XVI-dik századba. A teológia legvirágzóbb kora a trienti zsinatot követő száz év. Volt más virágzása is a XIII-ik században, de arra nem szükség reflektálnunk, mert magától értetődik, hogy ott csakis a dogma kifejtése a beléje fektetett filozófia által gerjeszté föl a virágzás korát. De hát mi fejlesztette a trienti zsinat korának teológiáját oly utolérhetetlen bőséggé és remekléssé? Tudjuk, hogy vannak e kornak exegétái, Salmeronon kezdhethetjük s egyhamar a nevekből sem fogynánk ki, melyek Maldonat, Toletus, Ribera, Pineda, Pereyra, Cornelius a Lapide s Bonfrère-ben első rangú tudósokat ünnepelnek. Tudjuk, hogy vannak controversistái; Bellarmin, Valentia, Stapleton-nal beérhetjük a felsorolást; tudjuk, hogy vannak skolasztikus teológusai, kiknek nevei csak oly magaslatokat jeleznek a tudományban, mint a Mont Blanc és Monte Rosa, Mönch és Jungfrau az Alpésekben; Bañez, Suárez, Ruiz, Vasquez, Lugo, Lessius stb. Tudjuk, hogy vannak, kik patrisztikus-történeti irányban művelték a teológiát, köztük legnevezetesebbek Petavius és Thomassin. De e sokszerű, sokoldalú termékenységnek gyökere hatalmas dogmatikus képzettségük volt, mely a dogmák mély fölfogását élesztő gyanánt befektette majd ezen, majd azon teológikus szakba, gerjedésnek indította az élettelen anyagot.

Köztudomású dolog, hogy ezen kor exegétái nem a betű száraz kritikájába és filologikus betűszitalásba ölik lelküket, hanem tért engedve a kritikának is éppen skolasztikus képzettségük által az Írás mély értelmébe bocsátkoznak, hogy annak mélyeiből hozhassanak elő drágaköveket, melyeken az egyházi tan jobb megértésének tüze ragyog. A kontroverzisták nem voltak szükiben sem az exegézisnek sem a történetnek, de fegyverük élet mégis csak skolasztikus képzettségük köszörülte; a skolasztikusok pedig nem vesztették fejüket és józanságukat körmönfont arzigogolozásba, és szunyogszűrésbe, hanem a szentatyák alapján és oszlopszatán szőtték az emberi gondolkozás és hitből vett fogalmak gobelinjeit.

Végül a patrisztikus-történeti irány művelői ugyanazon iskolákból kerültek ki, melyeknek tradíciói elválaszthatlanok voltak a teológiának művelésétől filozófia által.

Mi másról tanúskodhatik e rövid átnézet a második virágzás korszakán, mint hogy a tények begyőző szavával kiemeli azt, amit előbb a tárgy természetéből kívántunk kifejteni, azt tudniillik., hogy a teológia helyes és célravezető tárgyalása és tanulása magában foglalja a spekulációt, anélkül inkább zátonyhoz, de nem termőföldhez hasonló; a zátonyon is gyökeret ver egyik-másik letört fűzfaág, s kezdi tengetni silány, terméketlen életét, de tölgy a homokban meg nem terem.

Lehetséges-e, hogy valaki erről kételkedjék? vagy talán más tényezőnek tudhatni be a virágzás okát? azonban nemcsak e 90 évre terjedő virágzás, hanem a teológia s vele az egyházi tudományok folytonos története, emelkedésében, úgymint hanyatlásában belekalapálja s beledöngeti öntudatunkba, hogy az első s legfőbb ok az emelkedésre, úgymint a hanyatlásra nem a teológián kívül, nem az idő s a korszellem befolyásaiban, hanem magában a tárgyban, annak módszerében keresendő.

Ugorjunk át a virágzó kor hült nyomában föltűnő epigonokon, kik ellapultak vagy megkövültek a nagy elődök igézete folytán s nem bírván képességgel nagy műveik folytatására, a gondolat helyett a hüvelyt művelték, a külalak és módszer művelésében – szellemről megfélekedtek. Hagyjuk mondom ezeket, hanem álljunk oda az egyház leglélőbb s legtehetetlenebb korába, abba az igazán zsarnokság és szolgaság, copf és paróka által elhülyesített XVIII-dik századba, amikor minden dívott, csak az Isten szelleme nem, ahol Jansenismusnak, Gallikanismusnak, Regalismusnak s más mindenféle mumusnak a sínlődő egyházi szellem, még nem hajtotta a szégyenpírt választófejedelemségek, kanoniák és abaciák zsírján bizó arcába; – mit veszünk észre, miféle teológiájuk volt azoknak, mire volt súly fektetve, s mi volt a lomtárba vetve? Nem volt-e akkor a „teológiában” rengeteg sok tantárgy, nem volt-e mindenről szó, himlőoltásról, villámhárítókról, gyümölcsfatenyésztsérről, istálózásról ..., minden kigondolhatóról, csak dogmatikáról nem. Mily ravasz sürgölődéssel mutatta meg a jozefinizmus érdeklődését látszólag az egyházi tudomány emelése, tulajdonképpen pedig eltemetése iránt. Holmi élettelen, pozitív adatgyűjtemény – ez volt a dogmatika, amelynek természetesen fülíg kellett elpirulnia, ha Schelling vagy Kanttal csak távolról is szembesítettett. Minden tudományos veréb, értem a korszellemi műveltségétől megperzselt tátosokat, szivvidító hősiességgel nekirontott a sötétség baglyának, a teológiának, melynek csak az volt megengedve, hogy múltjának éjébe burkolózva régi dicsősége emlékeinek romjai közt huhogjon.

Az egyház már a siralomházban várta az enyészet napját.

Jól vigyázzunk; a jozefinizmus tudta, mit csinál, ismerte a „győzhetetlen ekklézsiának,” az ő megtörhetetlen szellemének, jogainak s a jogok visszakívánásának, az új életre ébredésnek gyökerét, forrását. Hol volt az a gyökér, mi volt az a forrás? Ott volt a gyökér, s az volt a forrás, ahová piszkolódásának, megvetésének, ostoba vagy öntudatosan ellenséges érzületének limlomját, szemetjét, dudváját vetette, hogy a gyökért elfojtsa, s a forrást betömje: a dogmatika régi, alapos, helyes filozófia által támogatott tanítása és tanulása! Szent igaz, hogy ezt gyűlölte s gyűlölte azért, mert ismerte, mert tudta, hogy benne rejlik az egyházi szellem, s hogy ezen szellemnek éltető lelke, testének csontváza, erejének nyitja, – a tan a hitről. Ha a tan a hitről él, ha az értelemben mély fölfogássá szellemül, akkor öntudatát nyeri csakhamar hivatásának, jogainak, hatalmának, s ez öntudat annyi, mint minden békónak repesztése.

Az egyház ezen gyászos korában a régi iskola, a skolasztika megvetett rongy volt, mellyel többé számolni nem kell, midőn pedig az egyházban e megvetés tért foglalt, kiveszett belőle ugyanazon arányban az élet.

Vérző ujjakkal kaparták s kaparják ki a szemétből még most is a régi iskolát s módszerét azon jelesek, kik a történetnek ezen prelekciónját rég megértették és az ellenségnek kártyáiba pillanthattak.

Ezek után senki sem foghatja ránk a túlzás vádját, hogy ha oda nyilatkozunk, hogy a teológia virágzása és hanyatlása tétovázás nélkül és félreismeretlenül rámutat azon irányra, melyen minden teológiának haladnia kell, rámutat az alapra, melyre a teológikus iskolákat fektetni kell s esetleg amely alapra azokat vissza is kell vezetni, ha illetéktelen és káros befolyások következtében onnan lesiklott. Rámutat egyszersmind azon benső és szoros viszonyra, melynél fogva az igazi erőteljes, létérdekeit helyesen fölfogó s azok megvédésére képesített egyházi szellem a dogmatikus kiképzéssel összefügg, s attól átlag véve el nem választható. Térjünk vissza a távolból korunkba.

Magából az egyház életéből s küzdelmeinek nyílt mezejéről fölléptetjük a harmadik argumentumot, mely a teológiának filozófia által való művelését kézzelfoghatólag föltételezi, s a teológikus stúdiumban a spekulatív iránynak térfoglalását föltétlen követelményképp sürgeti. Halljuk e sürgető szót a legilletékesebb helyről. Nem reflektálok most XIII. Leó pápa közvetlen s egyenes felszólalására a filozófia érdekében, – ahol a direkt s ünnepélyes szónak fogantja nem volt, ott gyöngye visszhangoztatása sem remélhet tekintet; de reflektálok magának az egyháznak egyetemes följajdulására, melyben a kor sebeit föltárta s az enyésző hitnek és vallásosságnak mentésében az irányt, – saját föladatát precizírozta. A vatikáni zsinat az első konstitúció előszavában föltárja s lefesti a kornak képét, jellemzi a hitnek mételeyeit, ismerteti bajait s ezekkel szemben kifejti a föladatot, mely a hitet vindikáló tudományokra s elsősorban a teológiára vár.

Micsoda korunk teológiájának föladata? Van-e az iránt kétség? Nincs, mert minden kétséget kizáró határozottsággal van a jegyzetben citált konstitúció²⁰ töredékben kimondva, hogy a jelen kornak tévedései: a racionalizmus, naturalizmus, liberalizmus, s következőleg, hogy a teológiának és minden egyházi tudománynak művelődnie kell ez irányoknak megsemmisítésére, fegyverkeznie kell nem bármiképp, hanem úgy, amint azt az ellen kívánja; az egyháznak párbajai mindig úgy alakulnak, hogy ellenfele választja meg a fegyvert, rákényszeríti az egyházat, hogy azt vegye kézhez s nem mást, mely esetleg az egyháznak jobban tetszenék. Racionalizmus, naturalizmus – nem elegendő-e csak neveiket is fölsorolni, hogy a citációkon rágódó teológia nyílt zavarban nézzen körül, merre van a kiút? Mindezen tévelyek nem a hit, nem a kinyilatkoztatás rosszul értelmezett, de elfogadott elvein alapulnak, mint a régi eretnokségek, az ész – csakis az ész az egyedüli s legfelsőbb föllebezési fórum. Az ész istenesítése és függetlenítése elkábította a szellemeket, biztató fénye elvakította őket, mint a magnetizált ember csak magnetizátorje szuggeszióinak hódol, csak azon gondolatnak és képzeletnek jár lépten-nyomon utána, melyet értelmében a magnetizátor kelt: épp oly bűnös igézet alatt áll most a korszellem, a kor értelmisége, tudományja; magnetizátorje egy agyrem az emberi ész fönségéről és egyeduralmi

²⁰ „Tum nata est et late nimis per orbem vagata illa rationalismi seu naturalismi doctrina, quae religioni christianae utpote supernaturali instituto per omnia adversans summo studio molitur, ut Christo, qui solus Dominus et Salvator noster est, a mentibus humanis, a vita et moribus populorum excluso, merae quod vocant rationis vel naturae regnum stabiliatur. Relicta autem projectaque christiana religione, negato vero Deo et Christo ejus, prolapsa tandem est multorum mens in pantheismi, materialismi, atheismi barathrum, ut jam ipsam rationalem naturam omnemque justis rectisque normam negantes, ima humanae societatis fundamenta diruere conantur. Hac porro impietate circumquaque grassante, infeliciter contigit, ut plures etiam e catholicae Ecclesiae filiis a via verae pietatis aberrarent, in iisque, diminutis paullatim veritatibus, sensus catholicus attenuaretur. Variis enim ac peregrinis doctrinis abducti, naturam et gratiam, scientiam humanam et fidem divinam perperam commiscentes genuinum sensum dogmatum quem tenet et docet sancta mater Ecclesia, depravare, integritatemque et sinceritatem fidei in periculum adducere comperiuntur.”

fönhatóságáról; sajnálatos, de úgy van, – aki pedig ez elkábult szellemi világába hatolni kíván, annak az ész fényével kell oda utat keresnie.

A naturalizmus csak a naturát fogadja el. Minden, ami a természet határait túllépi, minden, ami a természetfölötti rendből a kinyilatkoztatás útján hozzánk leszivárgott s a hitnek legfönségebb s legmagasztosabb fogalmait és igazságait képezi, miatta el lehet, szóra sem méltatja. A Szentháromság, a megtestesülés, a bűn és kegyelem kiszáradt szavak, a beléjük képzelt fogalmak nélkül, összefüggésük, belső viszonyuk s egymást támogató alapjuk, terra incognita! Honnan fogjuk e gyökeres tévedést csak megközelíthetni is? Egyetlenegy megközelíthető oldala van: Az ész, az észszerűség! Egyetértünk már az iránt, hogy mi ész és ésszerűség alatt nem azt értjük, hogy a dogma tartalmát és a titok módját eszünkkel fölértjük, hanem csak azt, hogy az ész által megvilágítsuk, minden látszólagos ellenmondást és ésszerűtlenséget távoztassunk, kifejtsük, nem azt, hogy miképp van, hanem sok helyen azt, hogy miképp lehet.

A dogmák tartalmát, azok összefüggését lehet az ész által teljes pompájukban föltüntetni, a magyarázatokban, a kifejtésekben, az okoskodásban és bizonyításban az észnek tág mezőt nyitni. Mert hiába, – ez az ész uralmának, mondjuk óvatosabban az ész és követeléseiről hangoztatásának – kora.

Ami nehézség támad, – az mind, nem a szentatyákból, nem a különféle dekrétumokból merítetik, hanem csakis az ésből, a természettudományokból. A teológusok közt természetesen dívnek a tulajdonképpeni teológikus forrásokból merített ellenvetések, de a kor iránya ezeknek oda se néz. Különben a köznapi tapasztalat, melyet ott merítünk, ha intelligenseknek mondott emberekkel szóba ereszkedünk, ha olvasmányaikat átlapozzuk, hatásosan magyarázza s megérteti mindenkivel állításom igazságát.

Aki ezen áram ellen fegyvert keres, az tanulmányozza a kozmológiát, antropológiát, kritikát. Ha e fegyverzetben lép a teológia mezejére, melyet érett tanulás által először annak saját fonsaiból (loci teologici) megérteni és fölfogni megtanult, – egy percre sem fogja letehetni, mindig rászorul s a Góliát kardját dicsérő Dáviddal a filozófiáról fogja elmondani: „nincs más ahhoz hasonló, add azt nekem”.

A tévely hidrájának harmadik feje jobbra a jogra és társadalomra nehezedik alpesnyomással. A liberalizmus jobbra hitetlen: kis részben fitogtat még némi hitfoszlányt; de azt is oly laza alárendeltségben a legfőbb tanítói hatalom alá, hogy félő, a foszlány elszakad s a kötelék végleg megszűnik. A liberalizmus szinte nem a kinyilatkoztatással támogatja tanait, nem a hittel éleszti, ha látszólag is, rosszra pazarolt lelkesülését és törekvéseit, hanem a szabadság nevében megszorítja az egyház kihatását, bénítja, elkülöníti jogterét, megzavarja a természetes s természetfölötti rend szerves összefüggését.

A liberalizmus forrása vagy ha nagyon tiszta e kép, kotyvasztó konyhája az ész égisze alatt áll. A csúnya lebuji fölé csillogó cégért tűztek: észt. A szabadság, a humanitás, az egyenlőség s mindenféle applikációjuk helytelen túlzással, és a rendet zavaró fölforgatással nyomukban, onnan kerültek elő. Az észnek úgy tetszett, hogy jó lesz új pályákat nyitni az emberi társadalom fejlődésének, kivenni azt az egyház praetendált befolyása alól a politika irányára, az iskolákra és a tanszabadságra, az államnak, mint olyannak hitére és kötelességeire az igaz hit védelme és terjesztése körül; úgy tetszett, hogy jó lesz egészen eltekinteni az egyháztól, privát dolognak nyilvánítani azt, s végül kihirdetni teljes elválasztását az egyháznak az államtól. Az egész liberalizmus az emberi szabadság és az állam hivatásának félreismeréséből burjánzik elő. Aki sikeresen akar vele megküzdeni, az az etika, a jus naturae talajára álljon; a hitet, a kinyilatkoztatást csak annyiban használhatja, amennyiben az ellenfél azt megengedni méltóztatik.

A régi eretnokségek tehát tévtanok voltak, melyek a rosszul értelmezett hitre támaszkodtak; az új eretnokségek az ész herezisei! Ami e rövid kifejtésben ezen három divatos tévely természetéről szemünkbe ötlük, közös jellemvonásuk, tudniillik hogy az észt s

nem a hitet fogadták el alkotásaik, bizonyításaik, ellenvetéseik s módszerüknek principiumául. Minden tudományos iránynak, minden tudománynak csak úgy van módszere, s alaki elve (principium formale) mint ahogy a vívásnak s tán még a táncnak, tehát egy eszeveszett tagrángatásnak is megvan bizonyos főregulája, mely minden mozdulatban föllép s minden csapásban érvényesül, melytől eltekinteni az egész procedúrában sohasem lehet. A három tévelynek közös iránya, főelve ott rejlik az ész korlátlan, túlzott hatalmában, s állítólagos jogaiban, patentjében, monopoljában, melyet az észnek, hogy az emberi tudás határai fölött ítéljen, a korszellem hódolva följajlott. Ugyanezen istenített észnek fényét kell a teológiában szerepeltetni, rettegető hatalmát a hitnek szolgálatjára fölhasználni, ez által szerzünk a teológiának korunkban érvényt s érvényében erőt.

Ismétlem tehát, a teológiának föladata a jelenben a filozófiával való szoros egyesülésre, a teológiának filozófiával való művelésére utal! Maga a vatikáni zsinat precizizálta a teológia föladatát. Kár hogy e föladathoz mérten nem reformálta a teologikus stúdiumot. Mindenesetre kár; annál is inkább, mert a vatikáni zsinat szándéka volt a teologikus stúdiumot reformálni; ezen szándékát sok más szándékkal együtt a körülmények meghiusították; de a teológia reformját a konstitúciókban kitűzött föladatoknak s a megjelölt tévelyek ellen indítandó irtásnak hangoztatásából biztosan kivehetjük. Hozzájárul, hogy Őszentsége XIII. Leó pápa enciklikája a filozófia tanításáról mintegy kipótolni látszik az üszögében maradt reformot.

Túlozunk-e, ha mindezek után ismételjük azt, amit fejtegetésünk folyamában, sorok közt s a sorokban folytonos refrén gyanánt hangoztattunk: nyissunk minél tágabb tért a teológiában a spekulatív iránynak, mely a dogmát, a hitet ragyogásában, ésszerűségében, termékeny fönségében fölfogni képes legyen, mely által a dogma mélyen átértett, szellemi kincsünké válik; nyissunk minél tágabb tért a spekulatív iránynak, mely által a hitnek, a dogmáknak ésszerűsége sokféle vonatkozásba helyeztetik valamennyi tudománynak, főleg pedig azon tudományok vívmányaival, melyek sok pontban érintik a hitet. Ne lebegjen a teológia meddő tanrendszer folytán magas előkelőségben, lépjen közénk, ha gondolkozásunkat, ha érdeklődésünket leköti, ha képesíteni fog a körülöttünk forrongó értelmi és társadalmi világ tengernyi kérdéseiről, melyekre az alapos, teologikus képzettség világot önt, önállóan és mégis találóan ítélni, szóval ha a teológia mély létté válik bennünk: akkor más lendület áll majd be úgy a tudományos alkotás, mint az egyházi kihatás, a tulajdonképpeni egyházi szellem mezején.

Harmel Leó, a szociális vajúadás praktikus megoldója programját egy rövidke tószta foglalta; föllállt mondván: iszom a munkások fölszabadítására... a revolutio nyúge alól! Hasonló rövidségű programot kell a teológia homlokára írni ... a fölszabadítást a léha, sikertelen textus és citáció magolástól. A gondolatot fölszabadítja a memória járszalagából, saját lábaira állítja, neki kifejlést és következetes előrehaladást biztosít ... a filozófia! Ez hiányzik nálunk. A jezsuiták a feldkirchi collegiumban bölcséleti tanfolyamot nyitottak a végzett gimnazisták számára, nem a teológiára való tekintetből, mert akik teológiát fognának tanulni, azokról e részben úgyis gondoskodnának, hanem nyitottak bölcséleti tanfolyamot a jövő jogászok, orvosok, tanárok, hivatalnokok részére, s méltán, mert manapság midőn minden tudományba belopódzik a legmagasabb s legalapvetőbb igazságokat megmértelyező tévely, midőn azon hármás fejű korszellem, melyet sorban a racionalizmus, naturalizmus, liberalizmus csalfafényű koronája ékesít, mindenütt kísért: mi lenne szükségesebb, mint bölcséleti képzettség, mely a főigazságokkal, a főelvekkel, valamennyi tudományban fölföltünedező kérdésekkel megismerttet, s a tévelyek divatos nemei ellen pajzsul szolgál.

Az efféle képzettség hordozóiu a német parlament világi centrum képviselőit tiszteljük. Ezekkel szemben méltán azt a kérdést kockáztatom: lehet-e nélkülözniük a papoknak, a teológusoknak azt, amivel a világi katolikusoknak bírniok kell, hogy önálló, maguknak s másoknak, ha kell számot adó, elveikkel tisztában levő férfiakká képződjenek?

Ne mondja senki, hogy ezt majd a teológiától nyerik! Hiszen az elébb mutattam ki, hogy a teológia maga nyögi a bölceleti képzettség hiányát, hogy kapkodik, vajúdik s idejét veszti, sok fáradság után pedig végre is sínyli azt, amit kezdetben megszerezni elmulasztott.

Bölcelet nélkül a fensőbb igazságok, a teológiai tanok is csak olyanok, mint a szivárvány az égbolton, mely elérhetlen magasságban ragyog s a hitnek titkai mint a hieroglifok, melyekkel a templom falai ékesítvék.

Eleget szólottunk a filozófia behozatának szükségéről, melyet a dogmatika lényege, fölértésének érdeke, a múlt századok tanúsága és a kor iránya egyaránt követel. Még csak a máshol dívó praxisra szeretnék röviden utalni. A negyvenes évek végén Németországban közérdeket keltett a teológiai tanulmányok reformálásának ügye. Sokan szóltak a tárgyhoz s az avatott hozzászólók véleményeit manapság sem kár újra átolvasni és fontolóra venni. A teológiát megelőző filozófiai tanév iránt a jobbak és hozzáértők véleményei egyetértőleg nyilatkoznak. Szívesen veszik a tisztelt olvasók, ha a nagytekintélyű Dr. Alzognak véleményét e tárgyban közöljük. Szerinte a teológiát egy évi filozófia előzi meg:

Egy évi túlnyomólag bölceleti tanfolyam

Első félév

1. Bevezetés a bölceletbe és a bölcelet enciklopédiája.
2. Lélektan és logika; evvel egyesíthetni
3. a tárgyba vágó görög vagy római remekművek egyikének magyarázását.
4. Általános történet, különösen kiemelve benne a benső fejlődés menetét, amihez szükségképpen csatlakozik az általános irodalom- és művelődéstörténet.
5. Általános bevezetés az ó- és újszövetségbe.

Második félév

1. Metafizika és vallás- s jogbölcelet (természetjog, etika).
2. A görög és római bölcelet története.
3. Valamely egyházi író magyarázása, elsősorban a görög vagy latin apologéták közül, akiknek műveiben legszembeszökőbb a kereszténység és pogányság közti ellentét.
4. Bibliái archeológia és hermeneutika átmenetül a szigorúan tudományos exegézisre.

Ez Alzog szerint az elkerülhetlen filozófiai tanfolyam terve. Útmutatásul mindenesetre szolgálhat, változatlan elfogadása nem köteles. Közli azután a teologikus tanulmányok tervrajzát, melyben úgy a teológiának tudományos teljességére, mint a tantárgyak következésére van figyelemmel. Legyen e következés helyes, vagyis adassanak elő oly sorban, hogy egymást kölcsönösen feltételezzék, hogy az előző tantárgy a következőnek útját egyengesse s ezáltal átértését előmozdítsa.

A teológia tantárgyainak rendezése iránt illetékes helyről is hallottunk már nyilatkozatokat, de minden rendezésnek s minden reformnak elengedhetetlen prelúdiuma a bölceleti tanfolyamnak fölállítása. Anélkül a reform semmit sem ér.

(Megjelent: Magyar Sion, 1887, 11–24. és 81–100. oldal, [4562] és [4584])

Magyar hittani újdonság

Érdekes eretneke támadt a magyar egyháznak néhány hónap előtt. Művében, amelynek címe „A halhatatlanság hite történelmi, bölcséleti s bibliai alapon” sans géné, s arian szócsavarás nélkül világosan fölteszi a kérdést: vajon az elkárhozás végnélküli, örökké tartó lesz-e? s nem marad adós a felelettel: „A német bölcselők jelesbjei nem ismerik el (!) az örökké tartó pokol-büntetést; nem ismeri el azonban a szent írás sem.” (95. l.) Tehát clara pacta. Vakuljatok egyház, sz. atyák, sz. Tamás! Kubányi Béla kegy. r. főgymnásiumi tanár egyházzal, kath. szentírás magyarázattal nem törődve, hanem Baader Ferenc nyomdokait taposva, ki szerinte „legmélyebben hatolt a szentírás tanulmányozásában” (ismeri-e a többit, kik szintén behatoltak abba?) egyszerűen tagadja a kath. egyház dogmáját. Tudta-e, hogy a pokol örökkévalóságáról szóló tan dogma? ha nem tudta, akkor ő leghivatottabb tudós ki e dolgokról írjon; ha tudta, akkor a hitet tagadja – s leghivatottabb arra, hogy a „Halhatatlanság hite”-ért sikra szálljon. No meg aztán illusztrál sok, nagyon sok dolgot, melyek igazán siralmas képpé olvadnak egybe. Szabad egy kérdést kockáztatni? Mi a nyilvános hittagadónak kötelessége?

Azonban, hogy miféle hivatottsággal lép ezen fontos kérdés elé a szerző, legjobban kiviláglik azon naiv modorból, mellyel eretnekségének bizonyítását végzi. Neki nem kell más, mint a szentírás s melléje a két lumen: Baader és Schöberlein; a többivel nem törődik; az ellenkező egyházi tan, annak bizonyításai, a sz. írásnak a pokol örökkévalóságára vonatkozó helyei egy árva tekintetre sem méltattatnak: egyházatyáknak, tradíciónak az egész vállalatban semmi szerepük. S hogy lehet mindezt egy kath. theologusnak ignorálni? Ha szabad kérdezni a t. szerzőt: mondja meg mi a theologiának, mint tudománynak formale principiuma, alaki elve? föltéve, hogy ezt eltalálja, eo ipso rámondja az ítéletet önmagára: aki valamely tudományban az alaki elvet szándékosan ignorálja, az tagadja az egész tudományt s aki tudatlanságából nem törődik vele, az nem szól a tárgyhoz. Akar-e választani?

Miután a szerző az egyház tanítására sehol sem reflektál s mint echt rationalista Baader-követő sem definitiót, sem az egyházi tant bizonyító szentírási idézetet nem említ: azért én sem akarok ezen, előtte ismeretlen térre lépni, hanem megmaradok argumentumainál. Aranyszájú sz. János, ki természetesen Baaderrel a versenyt a szentírás mély s legmélyebb tanulmányozásában ki nem állhatja, Kubányi úr véleményéről így nyilatkozik: „μη δη τοιαυτα λοιπον εισαγωμεν δογματα γραωδη και μυθους ιουδαιικους.” (Hom. in Matth. 37.) Ami annyit tesz magyarul: „Kerüljük tehát az efféle véleményeket (Kubányi úrét,) mint vénasszonyi mendemondát és zsidó meséket!” Lássuk már azon beható fényt, mellyel a szerző saját lábán járva, képes a szentírásból a thesist bebizonyítani.

E föladdattal néhány textus van megbízva, egymás mellett csatarendbe állítva, minden magyarázat, fejtegetés nélkül, alighanem azért, hogy a meztelen igazság jobban imponáljon. A bizonyítás ez, csakhogy logikai erejét én illusztrálom: „Isten az Atya, mindent a Fiú lábai alá vetett, semmit sem hagyott el, mit alája nem vetett volna. (Zsid. 2,8.) Ez az első citáció; syllogismusba vagy enthymemába olvasztva így néz ki: Isten mindent a Fiú lábai alá vetett, tehát a pokol nem örökkévaló! Hát a pokolbeli lélek nincs a Fiú lábai, a Fiú uralma alatt? Hisz ha nem volna, nem maradna ott! S ez argumentum!

Tovább: „Az Isten is felmagasztalja őt és oly nevet ajándékozott neki, mely minden név fölött vagyon, hogy Jézus nevére minden térd meghajoljon a mennyieiké, a földieké és a földalattiaké; etc.” (Filipp. 2,9–11.) az argumentum ez: a földalattiak térde meghajol, tehát a pokol nem örök. Mit tételez föl ez az érv, hogy aki Krisztust úrnak elismeri, az már megigazul! de nem lehet-e valamit belátni s nem lehet-e más dicsőségének kénytelen

kedvetlen szolgálni? Mit mond az írás Fáraóról? „Én pedig megkeményítem az egyiptomiak szívét ... és megdicsőítettem Fáraóban és egész hadseregében és lovagjaiban.» (Exod. 14,17.)

De hogy tagadja Kubányi, hogy a pokol is meghajol Krisztus előtt, midőn az apostol nyilván állítja, hogy a földalattiak térde meghajol Krisztus előtt? tehát lehet valaki a pokolban és mégis meghajol Krisztus előtt és pedig nemcsak, miután onnan Kubányi szerint kiszabadult, hanem míg az apostol szerint földalatti marad.

A harmadik érv ismét csak egy árva citáció: „És minden teremtményt, mely mennyben, a földön és földalatt van, melyek a tengeren és abban vannak, mindnyájukat hallám, hogy mondák: A királyi széken ülőnek és a Báránynak áldás és tisztelet, dicsőség és hatalom mindörökkön örökké.” (Jel. 5,13.) Ez is argumentum; veleje ez: a földalattiak mondják: Báránynak legyen áldás és tisztelet; már pedig az ily bevallás megigazulást ad. Honnan tudja azt Kubányi úr, hogy a bevallás megigazulást ad? a megigazulás egészen a természetfölötti rend eseménye, hogy ki, hol és hogy igazul meg, az egészen Istentől függ; ha Isten azt a pokolra ki nem terjeszti, ott nem lesz megigazulás sohasem. – De a földalattiak mondják: „legyen áldás, dicsőség” – tehát szeretik az Istent. Ily argumentálással azt is bebizonyíthatnám, hogy a tengerben levők, tehát a bálnák, cetek, halak, héjancok, gyürüncök szintén szeretik az Istent, mert hisz azok is mondják: „legyen áldás, dicsőség!” mindenik mondja tehát ezt, amint mondhatja; – az egyik értelmes, szerető lélekből, a másik nem ésszel, nem szívvel, hanem lény, léte aktusával. A kárhozott lélek is hirdeti az Isten dicsőségét, mert még ha káromkodik, akkor is bizonyítja s bűnhődésében is hirdeti az Isten fenségét.

Negyedik érv; „Sz. János mondja: Azért jelent meg az Istenfia, hogy elrontsa az ördög cselekedeteit,” (Ján. I. 3,8.) tehát a poklot is. Hát a pokol az ördög cselekedete? Hiszen ellenkezőleg ez a megbomlott rend visszaállítása, tehát az Istené. Csak ha az ördög cselekedeteit úgy megrontja vala az úr Jézus, hogy a bűnt egészen száműzte volna a világból: akkor pusztul el a pokol is. De megrontotta-e a bűnt úgy, hogy a bűn ne létezzék? S nem lehetne-e Kubányi úr logikájával azt is bevitatni, hogy bűn Krisztus után nem létezik, mert hisz „azért jelent meg az Istenfia, hogy elrontsa az ördög cselekedeteit”, tehát a bűnt!

Az ötödik érv néhány sz. írási helyet foglal össze, melyekben megújulásról van szó; pl. „Íme mindeneket megújítok”, (Jel. 21,5.) „Minden megújuljon Krisztusban, ami mennyekben és mi a földön van”, (az is, ami a pokolban van? arról sz. Pál nem szól; ...) „Mindent az ő lábai alá vetett ...” (Efez. 1, 9.10.20–23.) Tehát a pokol nem örökké való, mert a pokol, az ellenséges hatalom nem hódol Krisztusnak. Mindenesetre minden Krisztus lábai elé lesz téve s ez csak akkor fog történni, midőn az ellenséges hatalom, a bűn megsemmisítetik. De másképp semmisül meg a bűn azokban, kik az Úr kegyelmében halnak meg, másképp azokban, kik bűnnel lelkükön költöznek át. Az előbbieken a bűn minden következményeivel megsemmisül; az utóbbiak Krisztus lábai alá vettetnek, amennyiben azon nagy naptól fogva meg nem háboríthatják Krisztus országát és az örök átok és gyalázat által, melyben nyögnek, hirdetik Isten szentségét és igazságosságát.

Nem csodálkozhatnánk ezek után, hogy a szerző következő, merész okoskodásokban is gyakorolja magát. Jézus mondja: „Elmenvén az egész világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek” (Márk 16,15.) tehát a pokol nem örökkévaló! Ez okoskodásban nyilván föltételeztetik, hogy a „minden teremtmény” alatt a kárhozottak is értendők s hogy Krisztus tanítványait a pokolba is küldi. Oda másokat kell küldeni. – Ismét: „Isten mindnyájukat a hitetlenségbe hagyta merülni, hogy mindnyájukon könyörüljön” (Róm. 11,32.) de félretéve most a „mindnyájuk” másféle megszorításait, sz. Pál a hitről és hitetlenségről, az evangélium elfogadásáról és visszavetéséről beszél, mely itt a földön, az élet stádiumában, az apostoli hithirdetést követi, tehát a „mindnyájuk”-hoz nem tartoznak a pokolbeli lelkek; ez a minimum; s már e minimum is elég ahhoz, hogy a következtetés megdőljön.

Az ó-szövetségben is talál a szerző nyomós bizonyítékokat. Ozeás próféta szavaihoz: „Halálod leszek, oh halál! fullánkod leszek, oh pokol!” (Ozeás 13,14.) ily exegesiszt csatol, ha a halál mérget kap, élővé kell lennie, ha a pokolba fullánk jő, meg kell halnia, azaz az elkárhozásnak, mint olyannak, meg kell szűnnie, nem különben a halálnak is.” Képletes beszéd; tehát annyit fejez ki, amennyit a képletesen beszélő akar, hogy kifejezzen. Megszűnik-e a halál Krisztus által? Nyilvánvaló, hogy nem minden tekintetben; mert mindenki meghal, aki meghalhat, vagyis, minden élő; hanem ez által csak az jeleztetik, hogy lesz föltámadás, lesz új élet. Hát a pokol fullánkja mit jelent? Jelentheti a pokol végét, jelentheti a meggyengülését, jelentheti mindenkire végzetes hatalmának megtörését. Hogy mit tett Krisztus? vajon eltörülte-e a poklot; úgy, mint szokás eltörülni a börtönt, lerontani falait, szétrepesztetni békóit, összetörni kíneszközeit, vagy pedig minden egyesnek hatalmat adott, hogy számára a pokol ne létezzék s így megsemmisítette a poklot a kegyelem s az erény országában, – azt máshonnan kell megtudni.

Mi beérjük annak kimutatásával, hogy mily szerénytelen merészséggel gazdálkodik szerző a sz. írásban, hogy az elfogadott magyarázat félretolásával, az ellenkező helyek ignorálásával könnyű szerrel fölállítsa szellős exegesisz filagóriáját. Véleményének megokolása tulajdonképpen ez: én ezt így fogom fel; nekem ez így látszik, – no meg tetszik is! S e modorban eltalálta a német racionalisták fesztelenségét és otthoniasságát, mellyel a tudás és a titkok minden régiójában forgolódnak szoktak. Ég, föld és pokol nyitva belátásuk sas tekintetének! Az a hátránya van e systemának, hogy minden egyes más és más világot lát, amiből esetleg nagy bajok támadhatnak, ha nem járna nyomukban a legszendébb türelmesség. Hagyjuk őket! „μη δη τοιαυτα λοιπον εισαγωμεν δογματα γραωδη και μυθους ιουδαικους.”

(Megjelent: Magyar Sion, 1888, 442–447. oldal, [4851])

Nendtwich Károly úrnak

A „Budapesti Szemle” szeptemberi számában Nendtwich Károly úr arról értesít, hogy „hogyan lett a világ.” Miután maga nem volt akkor és ott jelen, amikor és ahol a világ lett, azért csak annyit fogadhatunk el e részben tőle, amennyit tudományos alapon elfogadni lehet. Ez ellen természetesen neki sem lehet kifogása, sőt az exakt tudomány egészen úgy kívánja.

Lássuk tehát Nendtwich úr tudományos expozéját.

Az előadás ekkép kezdődik: „a világ véghetetlen és azért nem is lehet se kezdete, se vége. De éppen azért a világ nem is teremtett, az öröktől fogva van és örökké tart.”

Honnan tudja ezeket Nendtwich úr? a természettudományokból tán? Nem; mert ezeknek az anyagi világ tényével kezdődik csak létük s azontúl nem mehetnek; és pedig egyszerűen csakis azért, mert az észleleten és tapasztalaton túl nem terjeszkedhetnek. Már most megengedem, hogy a természettudományok kombinált ereje fölér az ősködig, melyből ez a világ alakult, de azontúl de facto nem megy. Hogy honnan lett az az ősköd, vajon mindig volt-e vagy egy más fölbomlott világból származott-e, arról a természettudományok, elveik erejében, szigorúan hallgatnak.

Tehát honnan tudja ezt mégis Nendtwich úr? ha nem az induktív tudományokból, tehát az okoskodásból. S miképp okoskodott Nendtwich úr? Ekkép: a mostani naprendszer az ősködből alakult; de az ősköd honnan lett? az vagy teremtett vagy pedig örök és végtelen; már pedig nem teremtett, mert ez gyerekes hit s nem tudomány: tehát az ősköd örök és végtelen.

Nendtwich úr azt ki nem írta, hogy a teremtés tana gyerekes hit, ő azt egyszerűen ignorálta, mint valamit, ami említést nem érdemel. Virchow e részben is már meghaladta a magyar tudományt, mert ő nyíltan kimondja, hogy pl. az élet kezdetének megfejtéséül vagy azt kell elfogadni, *hogy az élő alakok az Istentől teremtettek, vagy hogy van ősnemzés v. i. hogy élettelenből előállhat élő lény.* Nendtwich úr azonban még nem tartja annyira kijózanodottnak a magyar intelligenciát, hogy a teremtés tanában rejlő fönséget és ésszerűséget legalább mint hypothesis megízlelje. Ahhoz ugy-e még kell idő s főleg kell szolidabb tudományosság? Ennyit e beteges tünetről, mely ugyan nem bizonyít ész és gondolat mellett, hanem bizonyítja az undort és csömört mindavval szemben, ami a személyes, végtelen ősokra vezethetne. *Anyagi, végtelen ősök*, ó, ez világos mint a nap; de *személyes, végtelen ősök*, ah ez gyerekes hypothezis; mintha bizony valamit tudnának arról az anyagról, s arról az erőről. Legalább annyit, hogy kimutatnák, hogy az anyag lehet ősök! De erre nézve nem találnak egyetlen árva érvecskét sem. Konstatálják a tényeket, formulázzák azt, amit érzékelnek, de a lényegekről, az erő mibenlétéről semmit sem tudnak; semmit a nehézkedésről, semmit az aether természetéről, a villanyosság- és delejességről, a parányok vonzása és taszításáról, semmit a ruganyosságról. Azt se tudják tehát, hogy az anyag lehet-e ősök, – s mégis kimondják, Mohamed szakállára. S az a matematikai analysis, az művel csak csodákat, ugy-e? „Három testnek mozgásán” még úgy ahogy eligazodik; de négy test mozgása a kölcsönös vonzások behatása alatt, az már messze túl van minden képességén. S ha abstrahálunk ezektől az erőktől, melyeket nem értünk, ugyan mi marad érteni való ez erők hordozóján, az anyagon? hatványozott semmiség! S mégis ez az anyag, sőt honoris causa az az őanyag, az természetesen mindennek ősoka. *Az anyagról tehát semmit sem tudnak, – létéről csak annyit, hogy mint ősköd létezett:* s mégis a következménybe belecsúsztatják, hogy az anyag mindig létezett, még pedig mint *ősök*.

De persze valaminek kell ősoknak lenni, s más nem lehet ősök, mint éppen az anyag. S miért nem lehetne egy személyes, végtelen és örök lény az anyagnak ősoka? Mert ez a hithez tartozik s nem a tudományhoz. Ezek azután a tudományos frázisok! Minden ésszerű, elvekből

és tapasztalati tényekből vont következtetés tudományos, akár Istenre, akár anyagra vonatkozzék. Ki lesz oly vakmerő, hogy csak az anyagra utalja a tudományt, mintha az ész és az anyag egymásnak teljesen megfelelne s nem volna ésszerűség, az anyag terjedelmén túl. Tessék ezt bebizonyítani, hogy ésszerű és anyagi, – anyag és valóság teljesen födi egymást; – s következésképp, hogy nem lehet valami ésszerű és való igaz, ami nem anyagi. S mégis a modern tudomány egy része önként nyújtja nyakát ez oktan dogmának jármába s el akarja hitetni a világgal, hogy a dogmától fölszabadítja az észet.

S ha senki sem bizonyíthatja be, hogy csak az az ésszerű, ami anyagi s hogy csak az való igaz, ami anyagi: hogy állíthatja akkor valaki azt, hogy a következtetés Istenre mint ősokra, nem ésszerű és nem tudományos?

Nendtwich úrnak tehát ésszerűen így kellett volna gondolkoznia: vagy az ősköd végtelen és örök, vagy ha az anyag végtelen és örök nem lehet, kell valami szelleminek lenni, ami végtelen és örök s ami az ősködöt teremtette; már pedig az ősköd végtelen és örök: tehát ... tehát mi? más nem, mint: tehát egyelőre nem kell más örök és végtelennel törődnünk. Ez volna a logikus lehozás: lehet talán két végtelen és örök őso, de az a másik nem tartozik a tudományhoz.

Most meg én okoskodom: de ha az ősköd nem végtelen s nem örök, mi lesz akkor? akkor világos, hogy a mindenség teremtett; már pedig az ősköd nem végtelen s nem örök.

Először nem végtelen; mert minden anyagot mérni lehet, lehet a mérték bizonyos egységét pl. ölet, fontot reá alkalmazni, s mivel lehet a részre, lehet az egészre; a mindenség anyagát ki lehet tehát fejezni ölben vagy fontban. Ha a mindenség anyaga végtelen, akkor az ölek és fontok száma is végtelen: már pedig metafizikai lehetetlenség egy végtelen szám: tehát metafizikai lehetetlenség egy ilyen szám substratuma is, v. i. végtelen anyag valóságos ellentmondás, non ens.

Miért lehetetlen a végtelen szám? mert a végtelen szám oly számot mond, melyhez hozzáadni semmit sem lehet, már pedig minden szám lényegében fekszik, hogy kisebb is, nagyobb is lehet, hozzáadás vagy kivonás által.

Másodszor az anyag nemcsak nem végtelen, hanem nem is örök: mert vagy mozgásban gondoljuk ezt az örök anyagot; ha nyugalomban, akkor a mechanika törvényei szerint sohasem jönne mozgásba; nincs az a lehetőség, amelybe beleköthetnének; hogy az öröktől fogva nyugvó anyag valamikor mozgásba jönne. Mert az anyag és a mozgás két különálló valóság; az anyag közönyös mozgás és nyugalom iránt; bontsd fel, elemezd fogalmát, lényegét, nem találsz pontot kiterjedésében és pillanatot létében, melyből lehozhatnád a mozgás okát. Ha tehát öröktől fogva nem volt mozgásban: örökkön-örökké nem mozdul meg. Csak valamit lehet itt kockáztatni: vagy azt, hogy mondjuk: megmozdult egykor, mert akart, – vagy pedig Nendtwich úrral azt, hogy „*e véghetetlen nagy ködgolyó ... már mily erőnél vagy tényezőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott.*” (328. l.)

Ez valóban remek eljárás: tehát az ősköd már mily erőnél fogva, nem tudjuk, tengelye körül mozgott. Így minden nehézséget el lehet kerülni, csak ott kell kezdeni a magyarázatot, ahol a nehézségen már túl vagyunk. Az ősköd mozgott! de várjunk csak; nem mozgott-e előbb vagy mozgott-e mindig? erről van szó, mert hogy a ködgolyó mozgott valamikor a fejlődés elején, s anyaga mozog most is, azt jól tudjuk. Ha előbb nem mozgott, honnan a mozgás? bizonyára nem az anyagból, azt a monizmus is vallja Du Bois Reymonddal élén: tehát kívülről jött bele a mozgás, v. i. az Istentől; – ha pedig örökké mozgott, mi lesz akkor?

Akkor Nendtwich úr győzött. Mozgott-e tehát mindig az anyag?

Nem; mert ha öröktől fogva való a mozgás, már öröktől fogva nyugalomba és egyensúlyba helyezkedett volna minden. A mozgás ugyanis átmenet egy állapotból a másikba; a százezer év előtti világ nem a mostani; de ha örök idő állt a mozgás rendelkezésére, nincs ok rá, hogy miért nem ért már mindennek végére még pedig öröktől

fogva. Minden phasisnak, fejlődésnek, átmenetnek, legyen bár számuk még oly nagy, már rég meg kellett volna történnie, éppen azért, mert öröktől fogva volt idejük rá.

Visszafelé haladva a mai naptól, a csillagok mai állásától, a világ energiájának mai állapotától szükségképpen kell elérkeznünk a mozgás kezdetéhez; mert ha nem érkeznénk el innen a kezdethez, azon föltevésben t. i., hogy a mozgás örök: éppúgy nem érkeznénk az örök mozgástól a mai naphoz, s éppúgy nem adhatnánk hozzá az örök mozgáshoz folyton új meg új mozgásokat és átmeneteket; már pedig tény az, hogy a mai naphoz ért a mindenség: következőleg van is mindennek abszolút kezdete.

Így argumentál N. úr is; megengedi, hogy az öröktől fogva való mozgásnak már régen egyensúlyba v. i. nyugalomba kellett volna terelődnie. Azt írja ugyanis, hogy a világtestek egyre hűlnek, az által, hogy a világűrbe sugározzák ki melegüket, és hogy „ha ez a végtelenig ekként folytatódna, az egész világrendszernek egyes világtestei végképpen kihűlnének, melyek ugyan utjokat a középpontjuk körül folytatnák, de mint kihalt világtestek, mint valóságos élettelen tetemei a világnak.”

„Ez azonban nem lehet a világrend tervében (?), ez nem történhetik, (honnan tudja?) és ha történnie kellene, már régen megtörtént volna, és a világ már örök időktől fogva nem volna egyéb, mint holt testektől megtelt mindenség.”

Tehát „ha ez a végtelenig ekként folytatódna, ... már régen megtörtént volna” az, hogy „a világtestek valóságos élettelen tetemei volnának a világnak.” Pedig a végtelenig folytatódott volna már, ha a világ örök; – de nem folytatódott: tehát nem örök.

Ekkép kell logice végeznünk az örök mozgással. Van azonban még egy hypothezisük, mellyel az örök mozgást meg akarják menteni a lehetetlenség örvényétől.

Az argumentáció ezen stadiumában az örök anyag és mozgásnak nincs mása, mint egy derengő reménycsilláma, mely a „tudományt” orránál fogva vezetheti s ez *a mozgás örök körforgása*.

A kibúvó ez: igaz, hogy a mozgásnak végtelenig folytatódnia nem lehet, ha nem tér vissza önmagába, ami által megújulhatna; igen ám de a mozgás visszatér önmagába, az által folyton megújul s e körben a végtelenig folytatódhatik.

Nézzünk szemébe először ez állítás logikájának; azután majd a természettudományok nevében mondjuk el róla, hogy mily tárgyilagossá és alapos.

Egy körnek, mikor már kész, a vonal irányában valóban nincs kezdete s nincs vége; de leírt-e már N. úr egy kört, melyet valahol meg nem kezdett s eo ipso be nem fejezett volna? s minő kör az, mit a világmindenség forgása leír, egy kész, teljes kör vagy egy nyílt, folyton készülő kör? hiszen szerinte a mi világunk összeesik s ismét köddé bomlik s újra világ készül belőle; a kör tehát nem teljes; ha pedig nem teljes: akkor még az az elvont vonal sem segíti N. urat.

Ennyit a körforgás logikájáról. – Vegyük most az állítást a természettudományok szempontjából. N. úr így fejt ki a természettudományos lefolyást.

Hogy újul meg a világ? „A kiszórt világtestek folytatják azon irányban és azon sebességgel körutjokat a véghetetlen mindenségben, mellyel azok a főnaptól kiszórtak; de minthogy kiindulási pontjuk oly irányt vett, hogy utjoknak vissza kellett vezetni oda, ahonnan kiindultak, a részben már kihűlt napok mindinkább közelednek a főnaphoz. Minél közelebb jönnek, annál inkább nő sebességök és pedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb a különbség nagyságra nézve a főnap és a visszatérő napok között, míg végre iszonyú sebességgel beleesnek a főnapba, hol mozgásukban rögtön megakasztatván, a fehér izzásig hevülnek, *visszaadván a főnapnak a hő azon részét, melyet kiszórásuk alkalmával tőle elvittek...* „És így folyik e körjárat öröktől örökre, soha véget nem érven, és az élő erőt a természetben folyvást élve föntartván.”

Ez a világ megújulásának terve! Legyen szíves N. úr reflektálni az elvekre és tényekre, melyeket itt állít. Ezekre nézve mondom:

a) És ha e körjárat öröktől örökre folyani fog, következik-e abból, hogy a múltban is öröktől örökre folyt? Ha az erő, az indítás megvan, következik-e abból, hogy mindig megvolt? Ha a világ jövőben egyre újra meg is újulna, de honnan van maga ez a megújuló világ?

b) N. úr föltételezi, hogy a csillagok mozgása olyan, hogy szükségképp vissza kell térniök a főnapba; ez nem természettudományos állítás; ezt csak N. úr kívánja, hogy úgy legyen. A mechanika törvényei szerint a világtesteknek ki kell hűlniök s megszűnik rajtuk minden mozgás, világtetemekké válnak; de miután ily gyászos sorsra jutottak, fogják-e folytatni a dupla mozgást: tengelyük körül és a térben haladó mozgásukat, azt senki se tudja. A tudomány arról mélyen hallgat. Hiszen idővel megszűnhetik a gravitatio is; ha például a gravitatio az aetherparányok lökésén alapul, akkor el kellene jönni az időnek, amikor a parányok a világűrben szétszóródnak s akkor aztán a világtestek is a röperő irányában mehetnének a végtelenbe. Honnan szedi tehát N. úr a világ-megújulás gondolatait? Nem a tudományból.

c) N. úr állítja, hogy „az nem lehet a világrend tervében” és „az nem történhetik,” hogy a világ meg ne újuljon. Honnan tudja N. úr ezeket? A tudomány efféle tervekről egy kukkot sem szól. A természettudomány nem kutatja a „causa finalist,” s következőleg az ilyen kifejezések: „ez nem lehet a világrend terve,” „ez nem történhetik,” *nem természettudományosak*. A természet törvényeiben nincs meg a tendencia, hogy az életnek kedvezzenek; élet, nem élet, az a természetnek mindegy; addig kedveznek, míg az élet lehetősége megfér velük, azután megsemmisítik az életet. Tehát az efféle „az nem történhetik” nem a természettudósoknál följajdulása, hanem az érzélgős emberé, aki szereti a bőrét s azt az anyagba temetkezett életet. Mikor a természet megfenyegeti avval a biztos kilátással, hogy valamikor mindennek vége lesz a természettudományok szerint: akkor aztán „az nem lehet” s „az nem történhetik” képezi vigaszát ... de nem tudományát. A természettudományok biztosan állítják: minden életnek és minden mozgásnak véget kell érnie a világtesteken; amennyire a tudomány, az alapos indukció, a természeti törvények állandósága kihat, mindenütt elmaradhatlan gyászos véget látunk. Ezen a gyászos kilátáson nem a természettudósok, mert azoknak szigorúan az indukcióhoz kell ragaszkodni, hanem mások úgy segítenek, hogy ami itt biztos és természeti szükség: arról azt mondják, hogy bizonyos határon túl tán nincs úgy. A melegben a test tágul, a hidegben összehúzódik, de meglehet, mondják ők, hogy egy nagyon nagy hidegben a test majd köddé válik, stb. Csakhogy ezen eljárásnak neve nem tudomány.

d) N. úr állítja, hogy „így folyik a körjárat öröktől örökre,” föltételezi tehát, hogy van a természetben oly körjárat, melyben az erő csonkítatlanul szállhat vissza oda, ahonnan kiindult. Már most azt kérdezem: természettudományos fogalom-e ez? A természetben van körjárat, de az mind látszólagos körjárat, abszolút körjárat, milyen N. úrnak kell, olyan sehol sincs. Milyenek a természet körjáratái? Látjuk, hogy a víz a tengerből páraalakban fölszáll, a felhők szárnyain mindenfelé vitetik, leesik eső alakjában, termékenyít, szivárog, folyókban egyesül, lefolyik a tengerbe s onnan újra kezdi forgását. A víz, mely a malmot hajtja, lefolyik, – felhőbe száll, újra a magaslatokra kerül s ismét a malmot hajtja. A hó beleveszi magát a növénybe, ott közreműködik a levegő szénsavának kiválasztásában, mint energia bele van fektetve a növény alkatrészeit képező kombinációkba, a növényt megeszi az állat, az állati szervezetben „elégnek” a növény tápláló részei, az energia ismét mint hó nyilvánul. Íme a természet körjáratái. De miféle körjárat ez? Tán bizony úgy történik, hogy mindig ugyanaz az erő jár ott körbe? ugyanaz a nap melege, mely a vizet a tengerből a felhőkbe emelte, emeli-e újra megint, miután a folyók ágyában a tengerbe visszatért? bizony nem, hanem a napnak újonnan kisugárzott melege fogja most a munkát végezni. Tehát a víz körben jár, de folyton új meg új erőt kell a napnak kisugároznia; ha nem áradna a napból folyton új meg új erő, új meg új hó, bizony csakhamar megszűnnék minden körjárat. Meddig folytatódhatik tehát ez a

körjárat? Addig, míg a nap melege tart. S mi lett az előbbi hővel, az előbbi hajtó, emelő erővel? Elveszett? Nem, az erő nem vész el, de nem használható, eloszlik, egyensúlyba helyezkedik: in specie a hő a világűrbe való kisugárzás által folyton alacsonyabb fokra száll, s nem emelhető fel eo ipso magasabbra. Nem lehet az alacsonyfokú hőt munkává átváltoztatni, s így reánk nézve és a mozgásra nézve absolute elveszett.

A tapasztalati világban tehát absolut körjárat nincs, minden körjárat a nap kontójára történik s addig tart, míg a nap bírja, ami hál' Istennek még millió évekig tarthat.

Ilyen körjárat a mindenségre nézve nincs, mert nincs egy kívülről fekvő erőforrás, honnan tehát az absolut körjárat, a perpetuum mobile gondolata? ez nem természettudományos gondolat; sőt a természettudomány szerint a fentebb említett elveknél fogva az absolut körjárat lehetetlen, mert a hő folyton sugárzik a mindenségbe, ott alacsony hőfokra száll s mint ilyen okvetlenül örökre használhatatlan. De valami talán képes lesz ezt az elszállinkózott hőt újra fölemelni magasabb fokra? a természettudomány minden erre vonatkozó elméletnek eddig az álmok sorában jelölt ki szerény helyet, s ha a természet törvénye nem nadrágszija, melyet szűkebbre és tágabbra lehet eresztetni, ezentúl is ott fognak e jeles elméletek feledésre várni.

A természettudomány elvei és tényei szerint tehát igaz: a) a mindenségben a mozgásnak nincs absolut körjárata; b) a mozgásnak a mechanika szerint szükségképpen az erők egyensúlya a vége: következőleg az örök mozgás egy fizikai lehetetlenség, s ilyen lesz a világok körjárata; egy non-ens, képzelődés.

Már most bizvást ideírjuk az exakt tudós dicsőségére azt, amit N. úr dolgozata végére függeszt:

„Az előadottakból tehát világosan látható, hogy a világnak, mint összességnek soha kezdete nem volt, de nem is lehetett és azért vége sem lehet.” Hogy mi látható világosan, arról mindenki számot adhat magamagának, aki e sorokat olvasta!

Készarva nem reflektáltam N. úr nyilatkozatára, melyet Mózes kozmogoniájáról kockáztat, egyszerűen azon okból, mert kilátszik belőle, hogy N. úr a Hexaemeronról nem olvasott s nem tud többet, mint amennyit a kis bibliából hajdanában kiolvasott. Ez alapon nem lehet tudományos fejtegetésekbe bocsátkoznom; Lenormant és Vigouroux jó szolgálatokat tehetnének N. úrnak. Komolyan hiszi-e azt Nendtwich úr, hogy az egyház tana szerint Isten a világot hat csillagászati nap alatt teremtette, s hogy a negyedik napon jöttek létre a nap, hold és csillagok, stb.? Akkor Ön e részben nincs tovább, mint mennyire a második normálisban volt s következőleg nincs joga e hiányos ismereteket a művelt keresztényeknek imputálni. A keresztény fölfogás teljesen egyezik a természettudomány tételeivel.

(Megjelent: Magyar Sion, 1889, 739–748. oldal, [5078])

Gibbon Ede és a kereszténység gyors terjedésének okai

I. rész

Valamint a természet a növény izeit, rostjait s egész alkatát a talaj, az éghajlat, az eső és napsugár szövöszékén szövi, s mindezen tényezők végeredményeképp azt kivirágoztatja: éppúgy az emberek jelleme, fölfogásuk és világnézetük nem más, mint az életükre befolyó tényezőknek, mint megannyi finom szálnak szövödéke. A különféle befolyás értelmi és erkölcsi életükre, környezetük és az események gyúrnak és alakítják jellemüket és világnézetüket, s aki ez utóbbit nemcsak kellően ismerni, de méltányolni és megítélni is kívánja, annak azon szálnak szétszedése elsősorban nagy szolgálatokat tehet. Jellemük és világnézetük fejlődése föltünteteti gyenge oldalait is, észrevéteti velünk, miképp gyakorolt befolyást ez vagy az a körülmény tanulmányaikra s bölcsészeti álláspontjuk megválasztására; ezáltal gyakran leszállítja állításaik és meggyőződésük objektív értékét.

A hitetlenek írók apodiktikus mondatai néha nagy benyomást tesznek a hinni kész olvasóra, mert a papírra nyomtatott mondat csak az értelmi belátás, csak a tudományos kutatás rideg kifejezésének látszik lenni; de ha az író életében nyomozzuk föl az állítás gyökereit, sokszor szétfoszlik az értelmi és tudományos sugárfény, mely az állítást koszorúzza, s mi felleljük az indító okokat, melyek nem az értelem, hanem inkább az érzelem, a változatos befolyásoltatás révén, alakították ítéletté, apodiktikus meggyőződéssé a merő vélekedést, a kételyt, a természeti hajlamot s következőleg minket is följosogítanak, hogy ugyanazon réven leszállítsuk értéküket.

Valóban ha a hírneves materialistának Lange-nak műveit, vagy Buckle művelődéstörténetét olvassuk, amit különben iskolázott tehetség nélkül csak hitünk vagy lelkiismereti tisztaságunk veszélyeztetésével tehetünk: meglep a tudományosság zománcával fölékített határozott, s rendületlen meggyőződésnek látszó hit és erkölcsellenes állítások láncolata; de ha életükben és iskoláztatásukban az egyoldalú és legtöbbször hibás tanulmányoknak, alaptalan és könnyelműen elhitt nézeteknek, a keresztény tanban és világnézetben való járatlanságuknak és előítéleteiknek nyomára jövünk: szétfoszlik a tudományos meggyőződés nimbusa, s kézzelfoghatólag vesszük észre a hibát, mely szellemi műveik és alkotásaiknak, sőt mondhatni egész személyes meggyőződésük és világnézetüknek épületén tátong.

Nagy sajnálkozással tettem félre ilyenkor a könyvet; a nagy tévedések és esések nem a bosszúság, hanem a bánkódás érzelmeit követelték ezen kiváló tehetségek gyászos emlékének.

Az angol, de sőt a világirodalomban is egyike a kiválólag hirdetett és kürtölt műveknek Gibbon római története: a római világbirodalom hanyatlásainak és bukásának története, íróját a múlt század második fele ünnepelte, s nevét ama forrongó korszak legkiválóbb neveihez sorolta. Irodalmi hírneve mindenfelé elhatott, fényes tehetségei, nagy szorgalma és méltóságos irállya, nemkülönben irodalmi tevékenységének tárgya, a római világbirodalom hatalma és óriási bukása – meleg, mondhatni lelkesült érdeklődés tárgyává tették nemcsak művét, de személyiségét is. Ő maga is megírta életrajzát, s mások is hozzájárultak, hogy a század kimagasló nagy alakjának fényoldalai épp úgy, mint árnyai egyaránt kitűnjenek nemcsak tudományos tevékenységében, hanem erkölcsi életében is.

„Kezdetben, írja Gibbon önéletrajzában, homályos és kétséges volt előttem minden, a mű címe, a birodalom hanyatlásának tulajdonképpeni korszaka, a bevezetés határai, a fejezetek beosztása, az elbeszélés sorrendje, s gyakran kísértetben voltam, hét év fáradozást félredobni.

Úgy tartják, hogy az író stylusa szellemének képe, de a nyelv megválasztása és uralása csak a gyakorlat eredménye. Több kísérletet tettem, míg a száraz krónika és a retorikus deklamáció közt a középhangra akadhattam; háromszor írtam az első fejezetet, kétszer a másodikat és harmadikat, s csak azután gondoltam, hogy hatásukat biztosítottam. A hátralevő úton már biztosabb és egyenletesebb léptekkel haladtam; de a 15- és 16-ik fejezetet, melyek három egymásra következő földolgozás és változtatás után, nagy kötetből jelenlegi terjedelmükre zsugorodtak össze, anélkül, hogy az eseményekből és a kifejtett nézetekből valamit is elszednék, látom, még szűkebbre szoríthatnék. Az ellenkező hibát vethetni föl tömött és fölületes tárgyalása ellen a Commodustól Alexanderig terjedő uralkodásoknak.”

Hosszú, lelketölő fáradalom és munkásság után született meg végre az első kötet, mely 1776-ban jelent meg. Gibbon ismeretlen neve egyszerre a hír szárnyaira kelt a művelt világ köreiben, míg műve minden könyvtár és minden olvasó birtokává készült válni. Az első hatás fölülmulta Szerzője várakozását; néhány nap alatt elkapdosták az első kiadás készletét, a másodikat rögtönözték, s ugyanoly sietséggel következett a harmadik kiadás.

Az első kötetben találni azon híres 15- és 16-dik fejezetet, mely a kereszténység csodálatos, gyors elterjedését természetes okokból magyarázza. Ismerjük sz. Ágoston mondását s ennek kíséretében az egész kereszténység meggyőződését, hogy ha az evangéliumot csodák nem bizonyítanák, maga az evangélium gyors és ellentállhatlan hódítása eléggé bizonyítaná, fönséges csoda értékével, annak isteni eredetét. Aki ezen hittell szemben a természetes okokat és körülményeket az evangélium terjedésében, mert hiszen létezésüket és szereplésüket a gondviselés terveiben senki sem tagadja, annyira nyomatékosítja, annyira előtérbe helyezi, hogy hatásuknak tulajdonítsa az egész eredményt, vagyis az evangélium gyors terjedését egészben a természetes okoknak vindikálja: az alighanem az evangélium isteni eredetét is tagadni fogja. Mondom „alighanem”, mert hiszen lehetséges, hogy az evangélium gyors terjedését kinyilatkoztatott s hitrekesztő csodának nem kell elismerni; de mindenesetre gyanús szemmel nézünk ezen nagy argumentum gyöngítőjére.

Így volt ez Gibbonnal is; alighogy a mű megjelent, síkra keltek ellene nemcsak katolikus részről, hanem az anglikán egyház hívő theológusai is. Főleg azon kétely és hittagadástól megőrlött időben érteté meg a helyes érzék a hívőkkel, hogy az ilyen vállalat fölér a hittagadással és az evangélium isteni eredetének kétségbe vonásával. Mondja ugyan Gibbon, hogy az evangélium terjedésének mellékokaival foglalkozik, melyek közreműködtek a terjesztésben, de kiérezte mindenki, hogy az előadás kétszínűsége alatt a szerző azon szándéka lappang, hogy a mellékokokat egyedüli s elégséges okoknak tüntesse föl, s ezáltal ajtót, kaput nyisson a kételynek és apostaziának. A lóláb igazán kilógott; az érzék ismeretté, a sejtés meggyőződéssé változik, ha a nagy történet lapjain végig futunk. Mindenütt kirí az ellenséges érzület a kereszténység ellen; a gyanú, a bizalmatlanság a legfőbb és legnemesebb keresztény jellemek képét feketére festi; nem bízik Athanáz hitében, Ciprian tiszta jellemében, mindenütt aljas, önző indokokból sarjadozó cselekvés ijeszti őt; a szentek feddhetlen jelleme mögött nagyravágyó, vérszomjazó, zsarnok motívumokat lát; némelyikét csalásról, lelkiismeretlenségről vádolja; az egyházi tan és a tradíció folytonosságáról fogalma sincs; előtte a zsinatok csak a majoritások üzelmei s az elnyomásnak jelentőségével bírnak. A theológiát sehogysem érti, a sz. atyák nyilatkozatainak magyarázatában önfejtét követi, az egyházi tan magyarázatait vagy nem ismeri vagy el nem fogadja. Gondolhatjuk, hogy minő zöldséget produkálhat a szent atyák iratainak oly magyarázata, mely a theologiai magyarázat kánonjait szükségeseknek nem tartja, s hitükről és fölfogásukról azon fogalmak szerint alkot ítéletet, melyek nehéz műveik olvasásakor egy minden hittanban járatlan anglikán fejében keletkeztek.

Ha Gibbon történetének az egyházra és általában a kereszténységre vonatkozó részleteit tekintjük, s nagy tévedéseinek okait fölkutatni próbáljuk, megerősítést nyer mindaz, amit

ezen cikk bevezető részletében mondtunk. Gibbon szellemi fejlődése, benső élete, jellemének vonásai amint életében föl-föltűnnek, megmagyarázzák, hogy miért fogta föl az idevágó igazságokat vagy eseményeket így s miért nem másképp, – mint élte be magát ily fölfogásba és ítéletekbe, – s fölfedik előítéleteinek s tudományos tévhitének fejlődési utait.

Szívünk fáj és sajnáljuk, midőn a látszat szalmaszálának ismerjük a logika vaskapcsainak vélt következtetéseket, gyöngé deszkaállványnak az alapot, melyre nézeteit állítá s egymásközt összeköttetésbe hozta. Síri kíván lelkünk, ha észreveszi a hamis argumentáció, a szemkápráztatás komoediáját, mely által G. fölfogása és élete a hitetlenség medrébe szorult s ott titáni erővel egymásra gördítette a rengeteg történeti molest – végzetes csalódásban.

De hányval történt az így!

Gibbon azon jelesekhez tartozott, kik az igazságot keresték, s a legfontosabb kérdésekben, melyek az Istent, az ember rendeltetését, tehát a hitet illetik: szomjuhozó lélekkel vigaszt s világosságot kívánnak. De a skepsisre való hajlandóság és az önfejűség, amiből bőven kijutott Gibbonnak, rossz nevelés és ki nem elégítő oktatás és iskoláztatás esetében könnyen radikális undorra, sőt gyűlöletté fokozták a természetes lélek romlatlan igazságszomját, főleg a materialismusba lapult tizennyolcadik század gyermekében. Aki az istentagadás és a ledér filozófia özönvize és ezen forrásokban táplálkozó irodalom hullámaitól csapdostatott körül, aki hozzá, még az ismeretlen fensőbb igazságok ismerete nélkül küzdött nemesebb ösztönének célja felé: azon, ha elbukik, nem igen csodálkozhatunk.

Gibbon Ede 1737. ápril 27-én született Putneyben. Nevelését sokféle iskolában és collegiumban nyerte. Anyja korán elhalt, némi kárpoztást e legérzékenyebb veszteségért nagynénjében talált. Nagynénje, ki „a vallási igazságokat elhinni törekedett”, mint a későbbi Gibbon írja, nem igen okosan vezethette a gyermeket, mert ennek följegyzéseiben olvassuk, hogy bármily könyvet, melynek címe figyelmét fölkelte, megfontolás és tétovázás nélkül olvashatott és „*Mistress Porten* (így hívták a nénit), aki szívesen mélyedt vallási és erkölcsi meditációkba, nem hogy nem fékezte, de még szította a tudvágyat, mely a fiú erőit meghaladta.”

Ily nevelés befolyása alatt a kis Gibbon gyöngé és beteges testben, melyet 16-ik évéig mindenféle nyavalya gyötört, nagyon is szabadon gondolkozó lelket hordozott, s a játékoktól való visszavonultsága éppen betegsége miatt, még csak fokozta és érlelte benne a gyerekfilozófiát. Hogy mennyire fejlődött ki már benne a múlt század jelentésében vett „filozófia”, az iránt nagyon korán és nagyon praktikus kérdésben kellett önmagával tisztába jönnie.

1752-ben az oxfordi Magdolna-kollégiumba vétetett föl. Származása és nevelése kilátást nyújthattak neki, az oxfordi egyetemből az anglikán államegyház magas méltóságaira juthatni, de a 15 éves fiúról már ezeket írja egyik életírója: „Szelleme már más hajlandóságokat mutatott, melyek teljesen ellentétes célhoz vezettek. A szabad és féktelen kutatás, melynek már eddig is hódolt; képtelenné tették oly szűk pályára, amilyen az uralkodó egyháznak vagy orthodox hitvallásnak van kitűzve.”²¹

Gibbon nagyon elégedetlen oxfordi tartózkodásával és tanáraival: „14 hónapot töltöttem a Magdolna-kollégiumban, – úgymond – ez leghenyébb s leghaszontalanabb kora életemnek; ítéljen az olvasó az iskola és a tanítvány fölött, de én el nem hihetem, hogy a természet tőlem a képességet minden tudományos munkára megtagadta volna. A szemet szűrő kibeszélésnek is, hogy t. i. fiatal és készületlen voltam, hogy korán távoztam, lehet helyet engedni s én nem kívánom efféle érveknek erejét elvenni. Nem voltam szükiben tizenhat éves koromban sem szorgalomnak, sem tehetségeknek; gyermekéveimben folytatott olvasgatásaim is bár vak, de

²¹ William Youngman előszava Gibbon német fordításához.

mélyen gyökerezett vonzalmamról tanúskodnak a könyvek iránt, s ezt a sekély árt megtaníthaták volna, hogy mély ágyban s tiszta hullámokkal folyjon. Időmet hasznos és kellemes tanulmányokkal töltöttem volna, képzeletem féktelensége korlátoztatott s én magam a henylésre való csábításokból kiragadtattam volna, melyek végtére távozásra készítették Oxfordból.”²²

Nyagig van undorral az akkori tanártestület és képtelensége iránt, s szinte csodálkozunk az oxfordi iskolák nagy hírnevén, ha úgy volt, amint Gibbon írja, hogy a tanárok és a tanítványok ott minden mással foglalkoztak, csak a tudománnyal nem: Tory-politikával, adomák és pletykákkal; hogy iskolába nem jártak, hogy legközelebbi tanára oly jeles egyéniség volt, „aki tudta, hogy fizetik, de elfelejtette, hogy kötelmei vannak. Nem hogy fölügyelt s ellenőrizte volna növendéke tanulmányait, de soha sem volt jelen akár merő formalitásból is egyetlen előadáson sem, a tanárok és tanítványok egy kollégiumban laktak s alig hogy ismerték egymást.”²³

A különben is szabadgondolkodású Gibbon ily szellemi ugaron nem csoda, hogy elvadult; rendetlen, kicsapongó életre vetemedett; esztelenség, hóbort és bűn sövényezték útjait s mint ő maga is beismeri, az ily ifjúság a kényszer és fegyelem rendkívüli mértékére szorult volna. Rászorult, de nélkülözte; társainak legnagyobb része bizonyára elkallódott, értékük a szellemi életre nézve elveszett; de aki mindannak dacára föltalálta még magában a lélek nemesebb részének életképes vágyait, bírt-e valami biztosítékkal; bírt-e garanciával, hogy e szellemi törekvéseiben eltalálja a helyes irányt s nem lesz-e szerencsétlenebb törekvései miatt azoknál, kik a törekvést sohasem ismerték?

Gibbon e rendetlen, szellemileg s még inkább erkölcsileg elvadult állapotban fogott hozzá theologiai kételyei tisztázásához. Ezen amily furcsa, oly fontos foglalkozását s annak eredményeit következőleg ecseteli: „Gyermekkoromtól fogva szerettem a theologiai vitáskérdéseket; szegény nagynénem gyakran zavarba jött a mysteriumok miatt, melyeket elhinni iparkodott, és az oxfordi fojtott, nehéz lég nem törhette meg ezen ruganyos hajlamomat. A henylés vak tevékenysége a vallási vitáskérdések veszélyes tévutaiba sodort s 16 éves koromban a római egyház tévhitére vetemedtem. Megtérésem története legalább arra szolgál, hogy szellememet megismertesse. Kevéssel azelőtt dr. Middleton „szabadelvű kutatása” meghúzta a theologiai zsidóvásár kolompját; sok tintát és epét fogyasztottak az első egyház csodáinak védelmében, s legelkopottabb védőiket, két oxfordit meg is koronáztak akadémikus méltóságokkal. Middleton nevét nem szerették, ami természetesen engem elátkozott iratainak s ellenségei feleleteinek olvasására vitt. Merész kritikája, mely a hitetlenség örvénye felé nehezedik, lelkemre különös benyomást tett. Stylusának szépsége és érvelésének szabadelvűsége lesiklott „előítéleteim” pajzsán. Én folyton tiszteletben tartottam a szentek és az egyházatyák jellemét és nevét, kik ellen Middleton támadásait intézte; s ő nem rontotta le meggyőződésemet, hogy a csodák adománya az első négy vagy öt század egyházában valóban megvolt. De nem voltam képes ellentállni történeti érvének, hogy a pápaság főtana ugyanazon korban már főnállt úgy elméletben, mint gyakorlatban s helyesen következtettem, hogy a csodák az igazság jelei, s hogy igaznak kell lenni az egyháznak, melyet az Istenség látható közbelépése kitüntet. A csodás események, melyeket Vazul, Chrysostom, Ágoston és Jeromos váltig állít és erősít, készítették hinni a coelibatus fensőbb érdemeiben, a szerzetes élet intézményeiben, a kereszttetés, sz. olajok, sz. képek hasznáiban, a purgatorium létezésében és Krisztus testének és vérének rettenetes áldozatában, mely lassankint a transsubstantiatio csodájává nőtte ki magát.”²⁴

²² Önéletrajza: Life p. 34.

²³ Life p. 42.

²⁴ Life p. 44.

Gibbon tehát, mivel nem kételkedhetett Vazul, Chrysostom, Ágoston és Jeromos becsületességén, a vallást és Istent ostromló Middleton művei által a kath. egyházba térítettett. A történelmi érv súlyának nem volt képes ellentálni, mely azt hajtogatta, hogy a pápaság főtana már az első századokban fönnállt, s következésképp, hogy aki a kereszténységet elfogadja, annak a pápasághoz kell szegődnie. Gibbon tehát katolikus lett; Londonban fölkeresett egy kath. papot, s letette a hitvallást. Nincsenek közelebbi adataink ezen megtérő lélek benső világáról; előző élete s későbbi apostaziája után tett vallomásai engem legalább nagyon hajlandóvá tesznek, hogy e megtérésnek bensőségét kétségbe vonjam. Úgy látszik, hogy az ilyen kora ifjúságtól fogva a skepsis férgétől megfűrt léleknek hite, inkább a történelmi érv által fölbresztett s egy darabig uralkodó tudományos nézethez, mint a lélek és szív hódolatából forraszó s egészen az Isten igazságára támaszkodó isteni erényhez hasonlított; – pedig ez a természetfölötti hit! – Ezen fölületes, átmeneti állapot, melyet ő hitnek tartott, annyira sekély s lehetetlen benyomást hagyott benne, hogy később azt írja: nem képzelhetem, hogy én valaha hihettem e transsubstanciációban, hogy mégis hinni véltem, az talán csak önámítás volt. Ez-e azon fogalom, melyet a hitetlenné vált, öntudatos ember szétfoslott hitéről bír? vagy nem lebeg-e ellenkezésképp azon első áhitat tüzetől s az ifjú odaadás gyengédségétől áthatott hitnek mindig vonzó képe a későbbi apostata előtt, ki egykor igazán hitt? Főleg, ha egy zaklatott s hosszú fáradozások és benső küzdelmek után révspartra vergődött ifjúnak hitéről van szó? oly hitről, mely meghódította lelke minden erőit, mely megvettette vele apja, családjá ellenkezését, s bezárta örökre az oxfordi Magdolna-kollégium ajtaját s busás kilátásait? Mindenesetre furcsa, rejtélyes lelkiállapot az ilyen úgynevezett hit; de hogy a kegyelem éltető gyökeréből sarjadozott volna elő, ki hinné?

De ha valódi, kegyelemmel eszközölt megtérésről volna itt szó, s nemcsak számításról, akkor a későbbi hitehagyást s Gibbonnak e hitehagyás befolyása alatt álló írói szellemét nagyrészt a hitben való tudatlanságnak kell tulajdonítani. Tudatlansága a hit dolgaiban, önfejlése és kevélysége, mely mindent saját esze és belátása szerint állít igaznak és hamisnak, pardon nélkül s azon bágyadt lehetőség szerény megengedése nélkül, hogy tán még sínes az ügy, amint ő gondolja, csakhamar árnyékukat vetették az ifjú konvertita lelkére. Ezen fejletlen hitet és tudatlanságát a komikum határáig emelik újból támadt kételyei, melyeket megtérése után csak néhány nappal egy lausanne-i kálvinista prédikátor tudományának sikerült benne támasztani, most természetesen retrograd irányban, a kath. hit ellen.

II. rész

Gibbon kételyeit az olasz iskolák Petrucciói is meg tudnák oldani.

Aki e kételyekről s azok megdönthetetlen állásfoglalásáról az ifjú és az öreg Gibbon lelkében, Gibbon saját följegyzései nyomán értesül, az le fogja tudni szállítani silány értékűkre e hírneves írónak állításait az egyházi és vallási dolgokban; fogalmat nyer azon apodiktikus ítéletek és nézetek fölületességéről, melyek a tekintély színházias arroganciájával kotyognakbele abba, amihez nem értenek. Gibbon későbbi meggyőződését, mely tehát történelmének megírásában is elmaradhatlanul fölbukkant, valahányszor az egyházzal írt: saját gondolkodásának és a kálvinista Mentor éles értelmének tulajdonítja, aki őt azonban később, midőn észrevette, hogy Gibbon nem ott akar kiszállni a lejtőn csúszó szánból, hol a Mentornak tetszett, hanem tovább siklik a tagadás jegén, nagy bölcsen magára hagyta. Hogy ezen mély gondolkodás mily kanállal volt mérve, s hogy ki fülhatott meg benne, arról a változatlanul ideszűrt önéletrajzi följegyzés ad tudomást: „Jól emlékszem vissza örömömre, melyet éreztem, midőn filozófiai érvelést sikerült fölfedeznem a transsubstanciáció ellen; hogy t. i. a sz. írás szövegét, mely a valóságos jelenlétről szól, csak egy érzék tanúsága, a láté-
érzé-
ké, erősíti, a valóságos jelenléte pedig 3 érzék: a látás, a tapintás és az ízlés

tagadja. A római hitvallás különféle cikkelyei szétfoszlottak, mint az álom és teljes meggyőződés szerint vettem magamhoz 1754-ben a kálvinista úrvacsorát. Ezentúl beszüntettem vallási töprengéseimet és föltétlen hittel nyugodtam meg azon tanok- és titkokban, melyeket a katolikusok és protestánsok megegyezőleg tanítanak.”²⁵

Most tehát tudjuk, hogy micsoda filozófiai éles értelem és szakavatottság, micsoda fölvilágosult hittani fölfogás az, mely az ifjú Gibbon megnyugtatta s végleges megállapodásra bírhatta. Le tudjuk vonni e nyilatkozatból a mértéket, melyet a történetíró s hozzá hasonló celebritások teológiája és filozófiája igényel, hogy a legfontosabb dolgokban föltétlen hittel és meggyőződéssel ítéljen. Ilyen „filozófiai érv” elég ahhoz, hogy valaki a kinyilatkoztatástól a hitetlenséghez térjen; ez érv pillérei oly erősek, hogy reájuk építhetni azt a számráhidat, mely a legvégzetesebb és legválságosabb örvény fölött átvezessen nem egy embert, hanem egy ember nyomában egy egész kort, egy egész közvéleményt! Mily fölületességet kívánnak tőlünk, hogy ily ember szavainak súlyt és értéket tulajdonítsunk?

Hogy Krisztus valósággal jelen van az oltáriszentségben, azt egy érzék, a szem bizonyítja, mely a szavakat olvassa: ez az én testem! Ez filozófia! Hiszen a szem a valóságos jelenlétről éppenséggel semmit sem szól, hanem csak arról szól, hogy ezt a mondatot, „ez az én testem” fehér lapra lenyomva olvassa, éppúgy amint olvassa Tatár Péter füzeteiben a csontos Siegfrid valóságos hőstetteit és Jules Werne valóságos utazását a holdban és csillagokban. S azért hitte-e előbb Gibbon a valóságos jelenlétet, mert szeme a könyv lapjain olvasta: ez az én testem? hiszen akkor veszélyben forog, hogy a csontos Siegfridről is elhisz sok mindent, legalább addig, míg a többi érzék föl nem ocsítja, ha pedig föl nem ocsítja amint azt távollevő dolgokkal – tehát Siegfriddel szemben – nem is teheti, akkor mindazt Gibbon végleg elhiszi. Gibbon tehát azért hisz el valamit, mert szeme a könyvben olvassa! Ez nagy nyomatékot fog szerezni történetírói tekintélyének.

Ilyen erős „filozófok” a mi nagy tudósaink, akik aztán történeteket írnak, a kereszténység jelentőségét, értelmét, szellemét, tanait s azok fejlődéseit vitatják, s teljes meggyőződésben vannak az iránt, hogy legilletékesebb bírák. Így történik azután, hogy szerintök Athanáz húsz évig védte a Sabellianismust; s csak később vette észre, hogy nem egészen orthodox s következőleg a legalkalmasabb ember, hogy róla nevezzék el a legrégebb, legbővebb hitvallást; ugyancsak szerintük Petavius bebizonyítja de Trinitate szóló művében, hogy az antenicaei atyák nem igen hittek Krisztus istenségében; hogy Ciprián és Chrysostom deklamációira nem kell sokat adni; hogy denique jól kell szétszedni a kereszténység mámoros és ábrándos történetének önámítás által szőtt leplét, mely eddig mindent takar, mindent szépít, mely az egyházatyákat becsületes embereknek és a zsinatokat nem intrigás fészkeknek tartotta. Ezen nyilatkozatokat Gibbonban olvashatni! Gratulálok az ilyen nemes vállalat kétségbevonhatlan teologikus és filozofikus képzettségéhez, mely hivatva van teljesen megütni a mértéket s meg van bízva a történet homályaiba tiszta fénye sugárkévéit önteni.

Mosheim történeti „tényeivel” saturálva, telve kétellyel és gyanakodással a sz. atyák tiszta jelleme iránt, rettenthetlenül kritizálja irataikat, egy kalap alá szorítván a hitcikkelyt az egyéni véleménnyel, a parancsot a tanáccsal, az üdvözülés feltételeit a leghősiesebb erénnyel v. i. a minimumot a maximummal. Előtte mindegy a két szó: Si vis ad vitam ingredi s a másik: Si vis perfectus esse; ő nem tudja, hogy e közt különbség van. Ő a sz. atyák morálisában nem találta föl a distinkciót a parancs és a tanács közt, nem veszi észre, hogy mikor hirdetik a szigorú kötelezettséget s mikor buzdítanak. Görres József talán rámondaná: eine geschichtliche Wurstmacherei!

Ilyen nézetek és irányok jelzik a nagyhírű Gibbon alkotásait a történet irodalmában. A római birodalom hanyatlása és bukásának megírására az eszmét Rómában nyerte. Élte 27-ik

²⁵ Life p. 59.

évében 1764. okt. 15. „eszmélődve ült a kapitolium romjai közt, mialatt a barátok Jupiter templomában a Vesperát énekelték, akkor villant át lelkén először a gondolat, hogy a város hanyatlása és bukásának történetét megírja.”²⁶

Ezen történetben történeti hírré emelkedett a 15-ik és 16-ik fejezet a kereszténység terjedésének természetes „másodrendű” okairól.

A híres „másodrendű” okok a következők: türelmetlen vallási buzgalom, ez az első ok; a második az, hogy a közvetlen közelben beálló más világot várták; harmadik, hogy ráfogták, hogy csodaerővel bírnak t. i. jómaguk; negyedik, szigorú erkölcsük és erényük; ötödik az első egyház szervezete.

Szerinte az első okból folyt bátorságuk, mely nem akarta magát megadni oly ellenségnek, kit legyőzni minden áron el volt szánva. A következő három, tehát a második, harmadik és negyedik fölfegyverezte az elszánt bátorságot. Az ötödik ok kormányozta törekvéseiket, s oly nyomatékka láttá el azokat, melynél fogva gyakran önkényes harcosok kis de bátor csoportja szétvert vagy legalább terrorizált nagy, rendezetlen, s harchoz nem értő tömeget.

A történelem nyomban föltakarja e „másodrendű” okok elégtelenségét, ha magukra maradnak fensőbb isteni közreműködés nélkül; kimutatja azt, hogy ez „okok” más okot föltételeznek, melyet segítenek, támogatnak ugyan, de amely nélkül hatályuk semmi.

A türelmetlen vallási buzgalom bátorságot teremt! De honnan a vallási buzgalom? nemde a mély, lelkes hitből. S honnan a mély, lelkes hit? tán a római világ skepticismusából, mely a polytheismust mesévé degradálta?, a skepticismus de facto nem fogadta el a mély, lelkes hitet; a római művelt, skeptikus világ nem is ismerte a kereszténységet, példa rá Seneca, Antoninus Pius, Plinius stb.; maga Gibbon bevallja, hogy az előkelő világ a kereszténységet nem ismerte. Aki skeptikus volt, az a kereszténységgel sem törődött.

A középosztály pedig s a műveletlen nép nem volt skeptikus. Hiszen összeforrt egész élete, egész szellemi világa a pogánysággal, annak rítusaival; nem volt egykedvű szokásainak megvetői iránt; vádolta őket minden rosszról, őket okozta az Istennek haragjáért, szárazság és dögvészért. A tudatlan osztályok sohasem skeptikusok, ez pszichológiai képtelenség.

S mi bírta a közönséges népet rá, hogy ily türelmetlen vallási buzgalomra hevüljön v. i. hogy kereszténnyé legyen? Gibbon a rómaiakat rendkívül toleransoknak festi; Róma minden istentiszteletnek, minden babonának, minden tévelynek tárt kapukat nyitott; szokása volt egy népnek babonáját sem vetni meg, eltűrték még Isis és Osiris templomait is Rómában; ezt Gibbon nagy rokonszenvvel festi, mint a múlt század filozofjához illik; azután pedig az engesztelhetlen türelmetlenségéből, melyet a keresztények vallottak, kihozza, hogy a pogány engedékenységnek elkerülhetlenül a kurtábbat kellett húznia!

De uram, honnan abban a plebejus, s a legtágabb türelmességben fölnövekedett pogányokban az a hódító türelmetlenség, alighogy keresztények lettek? Nem ellenkezett-e ez egészen természetükkel, atyáiktól öröklött nézeteikkel, római köz- és magánéletükkel?

A vallási türelmetlenség nem valami egyszerű adat, mely magában bírná okát, az csak kifolyása, hatása más belső, erőteljes tényezőknek! Kifolyása a meggyőződésteljes hitnek. Tehát az első ok: a mély lelkes hit!

A második ok az volt, hogy a közvetlen közelben beálló más világot várták. Mindenesetre a túlvilág, az ítélet hatalmas nyomatékot adnak az emberi törekvéseknek. Fölfegyverzik az akaratot szenvedélyei megtörésére, más lelkek mentésére; erőt adnak a halálba is. De kérдем, ki várta a beálló más világot? Nemde aki hitte? Aki nem hitte, az csatlakozott a művelt, római világhoz s annak satyrikusához:

„Esse aliquos manes, et subterranea regna

²⁶ Life p. 129.

Nec pueri credunt, nisi qui nondum aere lavantur.”
Iuven. Sat. II. 149.

A kérdés tehát az lesz, miért hitték a keresztények a közelgő túlvilágot egy oly korban, melyben az alvilág a poéták s nem a vallás határába tartozott.

Tehát a második okban is redukáljuk a kérdést erre: honnan az a mély, lelkes hit?!

A harmadik ok a legnaivabb mezben mutatja be magát. Nem tudom, hogy fejezte ki magát az auctor eredeti angol szövegében; de a német szövegben a szeretetreméltóságig gyermekded toaletbe van bujtatva az állítólagos harmadik világhódító hatalom. A németben ugyanis ezt olvashatni: „Die dritte Ursache ist der Anspruch auf Wunder.” A filozófiának szabad sokszor a legsületlenebb badarságot mondani, ez privilégiuma, csodálóinak pedig meg van engedve, hogy elhiggyék vagy változatos dispoziójuk szerint esetleg elragadtassanak a bölcsesség mélységei fölött:

„Omnia enim stolidi magis admirantur amantque,
Inversis quae sub verbis latitantia cernunt.”

„Der Anspruch auf Wunder”, v. i. igényelni csodatevő hatalmat; állítani, hogy bírjuk; mondani, hogy csodákat művelünk, – ez megfejt a kereszténység gyors terjeszkedését. Kérdem, kicsoda a vallásalapítók közül, kicsoda a szétforgácsoló eretnekek közül ne állította volna, hogy csodákat művel? Maga a polytheismus nem foglal-e mendemondáiban csodákat? Nem műveltek-e folyton csodákat Delfiben és Hierapolisban? „Hat der Polytheismus keine Ansprüche auf Wunder erhoben”?

Tehát a merő igény állítólagos csodatevő hatalomra, ez hódította meg a pogány népeket a kereszténységre? ha az igény elég e célra, akkor bárki bármikor teheti imádójává az egész világot.

A negyedik ok: a keresztények tiszta erkölcsé! Roppant munka volt az, a tudatlan, nagyrészt romlott, plebejus népben, melynek szemei előtt csillogott a bűn, mely körül volt véve a csáb és tagadás hízelgő szavától, oly erényt ápolni s teljes virágzásba hozni, amilyen megszügyenítette a büszke filozófokat Platótól Celsusig. Az erkölcsi nevelésben a filozófia mindig kudarcot vallott, mert azt a természettől keresztény lelket elrontani lehet, de benső hajlamainak és természetes fejlődésének törvényei ellen naggyá, nemessé fejleszteni nem lehet. Gibbon soh'se nevelt valakit tiszta, szeplőtelen erkölcsre; nincs fogalma az útról és módról, melyen azt elérhetni; azért megbocsátjuk e tárgyban a belátás hiányát, melyet tanúsít.

A keresztények tiszta erkölcsének oka ismét a lelkes, mély hit. Ezt Gibbon sem tagadhatja; a sz. atyáknak általa elferdített, s föl nem fogott morálisa csak hitből származó indokokat ismer. A hit gyökeréből nőtt fel s feslett ki utolérhetlen színpompában a keresztény, tiszta erkölcs.

Az ötödik ok, az egyház szervezete; nem érdemli meg a bővebb méltatást. A szervezet mindenesetre sokat tesz; de a szervezetben a működő, szervező hatalom nem a merő forma, hanem a szellemi rész. A szervezet különben is csak akkor életképes, ha van benső erő, mely áthatja és éltet. Az egyházi szervezetben e benső, éltető erő: a hit.

A rövid elmefuttatás, melyre Gibbon „másodrendű” okai indítottak, a mély, lelkes hitben találja föl a „másodrendű” tényezők közvetlenebb okát. Aki még egy lépéssel tovább megy, s a lelkes, mély, szent, világmegvető, s angyaltiszta hit okát kutatja, az az istenit érinti a kereszténységben, az isteni hatalmat a legbékesesebb s legalaposabb revolúcióban. Gibbon, ki a fölületesség alaposágával akarta fölkeresni azon nagy átváltozás rugóit, megállt azon nagyon is másodrendű okoknál, melyeken a mindent egybeolvasztó múlt századi filozófok nagy örömmel kaptak s a kérdést megoldottnak deklarálták.

E fölülletes fölfogásról írja Joungmann, Gibbon életírója: „Ha a keresztény egyházat a tiszta, szellemi vallásnak és azon vegyes motívumoknak egyesülésében tekintjük, melyek emberi érdekek és szenvedélyekből erednek: tagadhatlan, hogy a Gibbon által fölhozott okok igen nagy hatással voltak. Hanem hogy az alárendelt okok megmagyarázhatnák az egyháznak mint egésznek behozatalát, az teljesen alaptalan állítás. A csodatevő hatalomra emelt igénynek azon körülmények közt csak a kereszténység igazságának föltevésében lehetett foganata, s akkor isteni eredetének nagy bizonyosságát képezi. Mivel a halhatatlanság reménye s a vallási buzgalom Jézus halottaiból való föltámadására támaszkodott, azért mindkettő csak ezen esemény folyamányának tekinthető. A szigorú erény gyakorlása egyességben a sz. írás változatlan tanaival, alapítójának istenségéről tanúskodik; mert mely merően emberi forrásból származhattak az Isten és felebaráti szeretet tökéletes elvei? és az egyszerű szervezet, az ősegyház szelid és szeretetteljes fegyelme nyilván bizonyítja, hogy az emberi elvek és szenvedélyek az ő alakulásában nem szerepeltek.”

Különben minden dogmatika fölemlíti a római birodalom és társadalom helyzetéből származó előnyöket a hit terjesztésére nézve; de éppen ez előnyökben ismeri föl a gondviselés intézkedését; mert hogy akarná az Isten a népek történetét és eseményeit intézni és vezetni tekintet nélkül a legfőbb, központi, történeteket döntő és alkotó eseményre, a kereszténységre?

A „másodrendű” okok igazán nagyon is másodrendűek voltak azok előtt, kik hinni nem akartak. Ki lehet forgatni mindent, a „másodrendű” okokat is érvényükből s ha a kegyelem nem működik, akkor a „másodrendű okok ugyan soha sem térítik meg a világot. A hangoztatott keresztény erényre is volt sok ráfogás, sok rágalom, sok félreismerés; Tacitus szerint ezen keresztény erény művelői „odio generis humani convicti”; Plinius szerint Ep. x. 97.: „Fuerunt alii *similis amentiae* cives Romani. – Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus, etiam vocantur in periculum et vocabuntur.”

Nem volt mindenki elragadtatva a tisztaság, a világmegvetés, az önkénytes szegénység által; amit a nemzetgazdaság manapság kifogásol, azt többé kevésbé a római időkben is hangoztatták. A keresztény erkölcs értelmét szintén csak a hit, csak a kegyelem nyújthatja. Az első keresztények hősies tettét, kik mindenüket eladták s a befolyt összeget az egyháznak adományozták, nem foghatták föl a pogányok dicséretes, csodálatra méltó erényképpen; Prudentius megénekelte versekben éppen ezen erényes tettnek fonák fölfogását:

Tum summa cura est fratribus
 (Ut sermo testatur loquax)
 Offerre, fundis venditis
 Sestertiorum millia.
 Addicta avorum praedia
 Foedis sub auctionibus
 Successor exheres gemit
 Sanctis egens parentibus.
 Haec occuluntur abditis
 Ecclesiarum in angulis
 Et summa pietas creditur
 Nudare dulces liberos.

Prudent. *περι στεφανων*, Hymn. 2.

Az állítólagos csodaigénylés pedig természetesen elbolondíthat maroknyi népet, de abból erényes s a halálig hű vértanúkat s hitvallókat az akkori körülmények közt nem képezhetett. Hogy ír Ciceró a jósdák csodadolgairól, nem alkalmazhatták-e szavait a keresztények

csodadolgaira is? És Lucian (in Alexandro c. 13.) és barátja Celsus (ap. Orig. 1. VII.) írhattak-e szemtelenebbül a zsidó prófétákról?

Curiosum gyanánt s hogy fogalmat szerezzünk azon kritikáról, melyet Gibbon a keresztény ügyeken és jellemeken gyakorol, citálom a .15-ik fej. egyik jegyzetét: „kiemelendőnek látszik, hogy Clairvauxi Bernát, aki annyi csodát beszél el sz. Malachiásról, a maga csodáiról soha sem emlékezik, melyeket kísérői pontosan leírnak. Van-e az egyházitörténelemben csak egy szent is, aki mondta volna, hogy csodatevő hatalma van?” S ebből következteti, hogy csodákat nem kell hinni!

Ily kritikus értékkel s a ker. erkölcs és erény ily bárgyú fölfogásával írta meg Gibbon a művébe vágó keresztény történelem részleteit.

(Megjelent: Magyar Sion, 1891, 761–770 és 855–864. oldal, [5459] és [5481])

Tájékoztulás az elkeresztelési ügyben

Az elkeresztelési kérdés több mint két év óta Damokles kardjaként függ édes hazánk vallási békéje fölött. A kedélyek izgatottak, a szívek telvék keserűséggel.

A protestantizmus terjeszkedni vágyik, és szellemi fegyvereiben nem bízván, állami kényszer-eszközökhöz folyamodik. A protestantizmus és álliberalizmus áldástalan szövetkezete által terrorizált törvényhozás és államkormányzat, melynek ha nem is egyedüli, de főcélja lenne a jogrend védelme által biztosítani a polgári békét, üszköt dobott a béke templomára.

Szomorúság és fájdalom fogja el a honfi szívét, ha szétnéz a jelenben, s aggodalom szállja meg, ha beletekint a vallási villongásokkal terhes jövőndőbe.

A jó és nemes lelkek sietnek már az oltás hazafias munkájára. A legelső magyar ember, a király trónbeszédében sürgeti az egyház és állam közötti hagyományos összhangzás fenntartását s a két hatalom jogkörének kölcsönös respektálását; az ország primása a béke olajágával kezében foglalja el fényes érseki széket, s éjjel-nappal tárgyal, utazik, fárad a béke helyrehozásán; számos képviselő ül az országházban, aki megígérte választóinak a szülői jog és lelkiismereti szabadság visszaállítását, s azok közül is, akik ezt meg nem ígérték, a felekezeti elfogultságtól ment igaz hazafiak nem fognak elzárkózhatni a hercegprimás e szavainak hatása előtt: „semmi sem liberális, ami nem igazságos egyszersmind.”

E soroknak is célja egyengetni az *igazi és tartós* béke útjait, sine ira et studio tájékoztatást nyújtván az elkeresztelési konfliktus természete, – okai és előzményei felől, s megjelölve a módot a kibontakozásra.

Hogy jutottunk idáig, ahol vagyunk? Miképp szabaduljunk e nyomasztó helyzetből?

1. §. A kath. egyház tana a házasságról.

A római jog így határozza meg a házasságot: *Nuptiae sunt coniunctio maris et foeminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*²⁷ és: *nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio individuum vitae consuetudinem continens.*²⁸ Ez utóbbi meghatározás némi módosítással átment a kánonjogba, úgy, hogy azt a kánonisták e szavakkal toldják meg: *coniunctio maritalis inter legitimas personas*. A házasság e szerint nem egyéb, mint a férfi és nő között szabad, kölcsönös beleegyezés folytán létre jött *kötelék*, melynek tartalmát a házasság céljára irányuló *jogok és köteleességek* teszik; e cél pedig főképpen a gyermek-nemzés és nevelés. Vallás-erkölcsi nevelés nélkül az ember léte céltalan, s így a gyermeknemzés s a házasság sem okadatolt.

A házasság lényegében szerződés. A keresztények házassága e mellett Krisztus Urunk által rendelt valóságos *szentség* is; de úgy, hogy maga a szerződés szentség. Nem más dolog a szentség és más a szerződés; hanem egy és ugyanazon dolog szerződés is, meg szentség is a keresztény házasságban. Törvényes szerződés és szentség oly lényeges két alkat-eleme a keresztény házasságnak, hogy az egyik nem létezhetik, anélkül, hogy a másik is meg ne volna, és ha az egyik hiányzik, hiányzik a másik is; azért a keresztény férfi és nő frigye, ha érvényes házasság, akkor szentség is, és ha nem szentség, nem is érvényes házasság, hanem *ágyasság*; mert a keresztény házasságban a szerződés a szentségtől *elválaszthatlan* lévén, maga a törvényes formák közt kötött szerződés = szentség.²⁹

²⁷ I. 1. D. 23. 2.

²⁸ §. 1. J. de patria pot. 1. 9.

²⁹ VI. Pius ep. ad epp. Motul. 1788.; XIII. Leo Encycl. „Arcanum.” Syllabus 73.

Mivel maga a házassági szerződés szentség, mivel a szentség nem *jároléka* a már megkötött házasságnak: azért *egyedül* az egyház illetékes azon formák megállapításában, melyek megtartásától a házasság *érvénye* függ, *egyedül* az egyház írhatja elő nemcsak a személyi *képességre*, de a szentség méltó, *megengedett* fölvetelére vonatkozó szabályokat, egyedül az egyház illetékes a már megkötött ker. házasság érvénye felett bíraskodni. E joggal nem az államfők, hanem isteni alapítója ruházta fel. „Miután Krisztus a házasságot ily kitűnő polcra emelte (szentségi méltóságra): annak törvényhozását és kiszolgáltatását az egyházra ruházta. (XIII. Leo encycl.)

És valóban a szentségek érvényes kiszolgáltatása, méltó felvétele kétségtelenül az egyházi hatóság alá tartozik; már pedig *az érvényes házassági szerződés* szentség, a szentségnek anyaga és alakja, tehát a szerződés annak jogkörébe tartozik, kinek jogkörébe esik a szentségek kiszolgáltatásának szabályozása.

Különben is két egymásnak alá nem rendelt, egymástól független hatalom ugyanazon személyeknek ugyanazon ügyére nézve absurdum; mert megtörténhetnék, hogy ugyanazon házasság a polgári törvények szerint érvényes volna, az egyházi törvények szerint pedig érvénytelen és viszont. Idem non potest simul esse et non esse!

Miután egyedül az egyháznak van joga a házasság érvényes megkötésére szabályokat írni elő, s mivel a tridenti szent zsinat a házasság érvényét attól teszi függővé, vajon a felek azt saját plébánosuk és két vagy három tanú előtt az egyházi törvények megtartásával kötötték-e, következik, hogy a polgári törvények szerint polgári közeg előtt kötött úgynevezett *polgári házasság*, nem lehet érvényes házasság, hanem *ágyasság* marad az mindvégig.

A polgári házasság tehát alkalmatlan *expediens* lenne az elkeresztelési konfliktus megszüntetésére, de igen is alkalmas lenne a *közmorál* amúgy is alacsony niveaujának még lejjebb szállítására, s a katolikus lelkiismeretnek egy újabb kínpadra húzására.

A polgári házasság védői azzal érvelnek, hogy a házasság polgári szerződés. Ezt bátrak vagyunk tisztelettel tagadásba venni. A család előbb volt meg, mint a polgári társaság, vagyis az állam, s a házasság gyökere a családnak, tehát a házasság előbb volt, mint az állam.

A házasságot a természet Ura és Alkotója rendelte s megköthető az mindenütt, hol különemű emberek laknak, ott is, hol nincs állam. Tehát nem polgári, hanem természeti szerződés (*contractus naturalis*).

A házasságot az emberek mint emberek kötik, nem mint polgárok. A keresztény emberek pedig a házasságot mint keresztények kötik, nem mint állampolgárok, mert a házasságkötés szentségi vallásos cselekedet, s mint ilyen a vallásos társaság rendelkezésének van alávetve, mely a jelen természetfeletti rendben egyedül a Krisztus által szent Péter sziklájára alapított kath. világegyház. A házassági szerződés *vallásos szerződés* (*contractus religiosus*), mert célja nem az, hogy az állam, hanem hogy az Isten országa polgárokat nyerjen. Az állam van az emberekért, nem az emberek az államért. Az emberek Istenért vannak!

Azért a házasság is, mely az emberi nem fenntartására, szaporítására van rendelve, Istenért van! Tehát vallásos szerződés. Ilyennek tekintették azt a műveltebb népek mindig s mindenütt, azért vallási szertartásokkal vevék körül s a vallás szolgáló közreműködésével kötötték a házasságot.

Nemcsak vallásossá, szentté, de szentséggé tette azt Krisztus, az Isten fia, aki eredeti tisztaságába is visszahelyezte, tanítván annak *egységét és felbonthatlanságát*, mint a házasság két lényeges tulajdonságát. Itaque erunt *duo* in carne *una*.

A házasság egysége még megvan a keresztény népeknél; de felbonthatlanságán a közjó és a családi béke s boldogság legnagyobb kárára már rést ütöttek dacára az evangéliumi és apostoli tannak a protestánsok. Ezeknek példáján indult a francia forradalom, s indulnak a modern liberális kultúra hívei.

A liberalizmus rakoncátlan magzatjai a socialisták már csak a *próbaházasság* mellett agitálnak s írnak; s miután ők nemcsak gondolkozni és beszélni, de tenni is szoktak

következetesen, azért náluk a férfi és nő összeállnak és szétmennek kedvök szerint. Ezt mi eddig még *vadházasság*-nak mondjuk.

Az egységes (eggyel több) házasságjog hatalmas lépés lesz a szocialistikus házasság felé. Nem csoda, hisz a liberalizmus – szocializmus a teoriában. A liberalizmus azt mondja: az állami akarat minden jog forrása, ezzel szemben nincs jog, nincs törvény; a szocializmus azután a dúsgazdag liberális kapitalisták pénzét is a közpénztárba dekretálja. A teoriát praxisba viszi át. A liberalizmus csak az egyházi javakra szeretné alkalmazni a praxist. A liberálisok azt vallják, hogy az állam mindenható, a szocialisták azt mondják: tehát közössé, államivá teheti nemcsak az iskolát, a temetőt, de minden házat, minden telket, szóval minden magántulajdont.

2. §. A kath. egyház tana a vegyes házasságról.

Vegyes házasságnak azt nevezzük, melyet katolikus fél köt érvényesen megkeresztelt, de téves hitű féllel, akár eretnekekkel, akár szakadással.

Ne haragudjanak a protestánsok, hogy őket eretnekeknek nevezzük. Az egyház mindig eretnekeknek nevezte azokat, kik az általa eléadott tant elvetették, s kebeléből kizárta őket. Midőn a protestánsokat eretnekeknek mondjuk, ezzel csak azt akarjuk kifejezni, hogy a katolikus egyházból kirekesztvük s mivel a katolikus egyházat valljuk Krisztus egyedüli igaz egyházának s vallásunkat egyedül üdvözítő vallásnak, azért őket téves hiten levőknek állítjuk.

A vegyes házasságokat, ha a felek közt vallási különbségen kívül más akadály nincs, az egyház *érvényeseknek* tartja. A vegyes házasság tehát igaz *keresztény* házasság s ennél fogva szentség.

Azonban az egyház a vegyes házasságokat kezdet óta nem kedvelte, sőt *tiltotta*, mint azt a zsinatok³⁰ kánonjai, szent atyák iratai s a római pápák rendeletei tanúsítják; azért az oly katolikus, aki egyházi felmentvény nélkül vegyes házasságra lép, halálos bünt követ el, melynek súlyát növeli az a körülmény, ha a nemkath. lelkész előtt köti azt, mert részt vesz az eretnekek szertartásaiban (*communicatio in sacris haereticorum*).

Ezen tilalom a természeti és pozitív isteni jogban bírja alapját. A természeti törvény ellen vét az, aki oly házasságot köt, mely neki boldogság, szeretet és béke helyett perpatvart, viszályt, gyűlölséget helyez kilátásba, mely hitét s így lelki nyugalmát, üdvösségét veszélyezteti. A veszélyt kerülni tartozunk! Szent Pál azt mondja: „az eretnek embert egy vagy két intés után kerüljed!” (Tit. 3,10.)

Már pedig a vegyes házasságban élő felek vagy *közömbösek* lesznek a vallás iránt, vagy elhidegülnek egymás iránt.

Diversitates morum nequaquam sunt ad dilectionem, mondja Aristoteles (*de societ. coniug. cap. IV.*)

A buzgóbb fél iparkodni fog a másikat saját hitére téríteni, a gyermekeket a másinak ellenkezése dacára saját vallásában nevelni. A katolikus fél vallási gyakorlatait a béke kedvéért abba fogja hagyni, a böjtöt megszegni, az ünnepek megtartását elhanyagolni, a gyermekek nevelését oly vallásban, melyet kárhóztatnia kell, megengedni.

A vegyes házasságban lehetetlen a lelkek azon egysége, mely a házasság fogalmából foly. Hol van itt a kölcsönös támogatás a jóban, az életcél elérésében? Nemde inkább az ellenkezőnek veszélye forog fenn. Hol van itt a gyermekek valláserkölcsei nevelésének Isten

³⁰ Elvirai zsinat 305. évben. Chalcedói zsinat 451. stb. Pozsonyi zsinat 1309. „Nullus praesumat haeretico, patareno, schismatico filiam, neptem vei consanguineam connubio dare.

rendelése szerinti, a paedagogia által is követelt *egységes* princípiuma? Nincs meg! Azért a gyermekek sikeres neveléséhez kevés a remény.

Az isteni jog követeli, hogy „csak az Úrban” köttessenek a házasságok, vagyis elkerülésével mindannak, ami a kath. fél igaz hitének elvesztését, vagy veszélyeztetését vonná maga után, vagy a gyermekeket a tévtan veszélyének tenné ki.

Nagyobb baj kikerülése végett az egyház bizonyos *feltételek* mellett a vegyes házasság kötését megengedi. E feltételek (cautiones) az ecsetelt veszélyeknek, melyek a kath. fél lelkiismeretét fenyegetik, elhárítására vonatkoznak.

E feltételek 1) hogy a kath. fél hitében biztosítva legyen, 2) hogy mindkét nemű gyermekek a kath. vallásban neveltessenek, 3) hogy a kath. fél azon lesz, hogy a másik félt a téves tan elhagyására bírja.

Világos, hogy e feltételeket az egyház el nem engedheti, mert természeti és isteni jagon alapulnak. „Nostis autem ven. fratres, mondja VIII. Pius a kölni érsekhez 1830. évben írt levelében, ipsas omnes cautiones eo spectare, ut hac in re naturales divinaeque leges sartae tectae habeantur; quandoquidem exploratum est, catholicas personas seu viros seu mulieres, quae nuptias cum acatholicis ita contrahunt, ut se aut futuram sobolem periculo perversionis temere committant, non modo canonicas violare sanctiones, sed *directe etiam gravissimeque in naturalem atque divinam legem peccare.*

A természeti és isteni törvény alól maga az egyház sem dispensálhat.

Ebből következik, hogy lehetetlen dolgot kíván az, aki az egyháztól azt várja, hogy nyugodjék bele az oly polgári törvénybe, mely előírja, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását; vagy oly rendeletbe, mely az ilyen törvény végrehajtására irányul.

És itt van az elkeresztelési *konfliktus magva*. Az egyház a katolikus szülőnek parancsolja, hogy gyermekeit kivétel nélkül az egyedül igaz és üdvözítő katolikus vallásban nevelje. Az 1868. évi törvénynek 53. tcz. 12. §-sza azt mondja; nem szabad! A fiúk atyjoknak, a lányok anyjoknak vallását követik.

Mind az egyházi, mind az állami törvénynek eleget tenni képtelenség. Választani kell! A választás nem nehéz. *Az egyház a maga vallási jogkörében mozog, az állam a maga jogkörét átlépve ott rendelkezik hol szava nincsen, tehát az egyház parancsának kell engedelmeskedni.* Ily esetben áll az: inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. A vallás dolgában csak az egyháznak van hatalma Istentől, tehát csakis neki engedelmeskedvén, engedelmeskedünk Istennek. Itt traktálni, concedálni egyházi részről nem lehet.

Ha a fentjelzett feltételek betartása *biztosítva* van, akkor az egyház megadja a dispensációt a felekezeti különbség tiltó akadályá alól. E dispensációt csak a római pápa adhatja; a püspökök csak a pápai fakultás alapján.

A biztosítéknak olyannak kell lennie, mely erkölcsi bizonyosságot szül 1) a házasulandók *ígéretének* őszintesége iránt a jelenben 2) az ígéret teljesülése iránt a jövőben.

Azért az Officium kongregációja 1880. évben a boldogult Simor primáshoz írt feleletében követeli, hogy 1) superior Ecclesiasticus morale certitudinem habeat sive de cautionum sinceritate pro praesenti, sive de earumdem adimplemento pro futuro; 2) ut cautionum exhibitio notoria sit (vagyis tanúk előtt s írásban történjék).

Lehet-e és kell-e egyes esetekben dispensációt kérni a vegyes házasságra, ennek megítélése nem a plébánoshoz tartozik, hanem a püspökhöz. Simor primás circularéjában meghagyja a plébánosoknak, hogy minden vegyes házassági esetről neki jelentést tegyenek: „disponimus itaque, ut de singulis mixtorum matrimoniorum casibus ad Officium Nostrum referatum”

Azért helytelenül cselekednék nálunk Magyarországon az a plébános, aki a vegyes házasságra lépni akarókat önhatalmúlag *kivétel nélkül* elutasítaná csak azért, mert ő úgy vélekedik, hogy mindkét nemű gyermekek kath. nevelése nálunk az 1868. 53. tcz. 12. §-a stb.

folytán lehetetlen, holott akárhány amaz esetek száma, ahol ez megtörtént, mert a szülők úgy akarták: tehát lehetséges.

Midőn az a veszély forog fenn, mint rendesen, hogy a jelentkező vegyes vallású felek elmennek a protestáns fél lelkészéhez házasságot kötni, ha nem kapnak dispensatiót: akkor, feltéve, hogy a cautiót megadták, a plébános *köteles* dispensatióért folyamodni s az egyház azt bizonyosan megadja.

Akik az egyház által eléjük szabott feltételeket, melyekről fönnebb szóltunk, el nem fogadják, azok számára nem adatik dispensatio, tehát nem is kérendő. Ezeknek a kath. plébános csak *passiva assistentiával* szolgálhat vagyis kijelenthetik előtte és két tanú előtt a plébániaházban minden szertartás mellőzésével házassági beleegyezésüket.

Ez a *passiva assistentia* vagyis az ünnepélyes áldás megtagadása az, mely oly nagy vihart idézett elő a harmincas évek végén s a negyvenesek elején hazánkban. Erről alább bővebben lesz szó. Manap nálunk a *passiva assistentiát* a felek nem veszik igénybe, hanem elmennek a protestáns fél lelkészéhez egybekelés végett; azonban 1841. respective 1844. előtt, midőn egyházi és honi törvényeink szerint a vegyes házasságok csakis a kath. pap előtt voltak érvényesen köthetők, nem lehetett elkerülniük a reversalist nem adó feleknek a *passiva assistentiát*.

Ma tehát honunkban a helyes egyházi praxis ez: 1) a vegyes házasságot kötni akaró kath. félt a plébánosnak buzgón le kell e szándékáról beszélnie, figyelmeztetve őt a veszélyekre, melyeknek földi boldogságát és saját valamint születendő gyermekeinek örök üdvösségét kiteszi, és arra a nagyon figyelemreméltó körülményre, hogy ő *haláláig* le lesz kötve, holott a protestáns félnek a katolikus félre sérelmes állami törvényeink szerint könnyű lesz bármikor a netán kellemetlen házassági köteléktől teljesen szabadulni s új házasságra kelni. 2) Követelni kell reversalist a tárgyalt feltételek betartására vonatkozólag. 3) Ha megadatik a reversalis, kérni kell dispensatiót, ha megtagadtatik s a *passiva assistentia* nem vétetik igénybe, a protestáns fél lelkésze előtt köttetik meg a házasság; mely nálunk XVI. Gergely pápa dispensatiója folytán szintén érvényes. 4) A dispensatio elnyerése után ki kell a feleket háromszor hirdetni és szent szertartással összeadni. 5) Születendő gyermekeiket kivétel nélkül meg kell *keresztelni*. Ezt parancsolja a Congr. Off. citált 1880-iki decretuma. „Pro spectata parochorum religione dubitandum non est, quin poenas potius sustinere parati sint, quam proprio ministerio deesse. Quamobrem parochis praecipiant (Eppi) ne praetextu vitandi poenas a lege civili statutas contra sacerdotes in sinum Ecclesiae recipientes eos, quos ipsa eadem civilis lex sectis haeticorum devovet, *aliquem respuant a baptismo*. 6) A megkeresztelt gyermeket el kell anyakönyvelni, de a protestantizmus terjesztésének céljából kért kivonatot kiadni nem szabad senkinek! Decisum est!

3. §. Vegyesházassági törvénykezésünk 1868-ig

A kath. egyház mindig következetes, mert mindig hű a Krisztus igaz és megmásíthatlan tanához. Az állam változik, amit tegnap parancsolt, ma megtiltja, amit tegnap megtiltott, ma megengedi, holnap parancsolja; pedig a jog és igazság ugyanaz ma és örökké.

A vegyes házasságok és az azokból született gyermekek vallási hovátartozandósága körüli viták nem mai keletűek hazánkban.

Az elkeresztelési konfliktus szálai belenyúlnak a múltba. Fokként történt, lépésről lépésre, hogy a magyar törvényhozás és kormányzat uszályhordozójává lett a protestantizmusnak, hogy a katholicizmus letaszított ama fényes polcról, melyet egykor elfoglalt Magyarországon s mely őt isteni eredeténél s a magyar hazának ezer éven át tett szolgálataiért ma is méltán megilletné.

A protestantizmusnak behozatalától a 17. század végéig nem igen fordulnak elő vegyes házasságok hazánkban. Ekkor azokat a protestáns kánonok (Komjáthi zsinat can. 40.) is

szigorúan tiltották, s a katolikusokra alkalmazták sz. Pál e szavait: *nolite iugum ducere cum infidelibus.*

A 18-ik században indul meg a protestánsok *gravamenes politikája* a vegyes házasságokat illetően is.

I. József alatt az 1708-ik évi országgyűlésen sérelmeik közt van az is, hogy a vegyes házasságok kath. plébánosnak vannak alávetve s a gyermekek katolikus vallásban nevelendők. Követelik, hogy a szülők gyermekeik vallásáról szabadon rendelkezhessenek: *irrestricta libertate proles ex diversae religionis matrimoniis pro parentum arbitrio baptisare (!) faciendi et educandi.*

III. Károly alatt az 1715-iki országgyűlésen hangoztatták, hogy a *természetjog* hatalmazza fel a szülőt nemcsak gyermekeinek nevelésére, de arra is, ki előtt akarja házasságát kötni (?): *de jure naturali est, ut in casu matrimonii disparis cultus ab arbitrio contrahentium tam id, cuius religionis ministri opera in copulatione uti, quam id, in quanam religione proles suas educari velint dependeat.*”

Ekkor Magyarország katolikus ország volt, a katolikus plébános előtt voltak kötendők a trid. zsinat formája szerint a vegyes házasságok is, s az azokból származó gyermekek kath. vallásban nevelendők. A protestánsok a törvények ellen egész napjainkig azzal a taktikával éltek, hogy a) a törvénnyel ellenkező praxist követtek b) ezen praxisnak az országgyűlésen törvényesítését követelték.

III. Károly resolútiója 1731-ben a gyermekek neveléséről hallgat, de azt elrendeli, hogy a vegyes házasságok mindig kath. plébános előtt köttessenek. Itt észleljük már az állam katholicitásának negatív tagadását; mert a kath. államban az egyházi törvények állami törvények is kell hogy legyenek.

Mária Terézia királysága alatt a püspökök látván, hogy a protestánsok a feltételeket, melyek alatt kath. féllel házasságra bocsáttattak, nem tartják meg: arra törekedtek, hogy a királyné a vegyes házasságokat, melyek vallási közönyt sőt néhány apostasiát eredményeztek, tiltsa be; de a királyné ezt nem látta tanácsosnak, hanem. 1768. évben kiadta a *reversalisokról* szóló későbbi resolútióját, melyet 1770-ben a nem egyesült görögökre is kiterjesztett. II. József császár 1781. okt. 21. kiadta a türelmi patenst, mellyel a reversalisokat eltörölte, s a gyermekek nevelésére nézve azt határozta, hogy ha az apa katolikus, minden gyermek kath. vallásban nevelendő, ha pedig az anya katolika, akkor a gyermekek nemük szerint kövessék a szülők vallását.

Eddig a vegyes házasságokban a királyi szó döntött, ezentúl az országgyűlések foglalkoznak velük s általán a vallási kérdésekkel, ami nem ritkán zsinati színezetet ad a parlamenteknek. (Még sem tetszik, ha a papok beleártják magukat a követválasztásokba!)

II. Józsefnek, a felvilágosodott császárnak caesaro-papistikus rendszere számúzta az ősi katolikus szellemet Magyarországból. Romboló munkáját folytatják a francia forradalmi eszmék, melyek végigvonultak s vonulnak egész Európán...

Az 1790/1-iki országgyűlés egyéb vallási ügyek mellett a vegyesházasságok kérdésével is foglalkozott. A protestánsok követelték hogy a gyermekek *usque annos discretionis* abban a vallásban neveltessenek, melyre nézve a szülők megegyeznek *de qua inter parentes convenit*, megegyezés hiányában nemök szerint kövessék szüleik vallását. A kath. rendek egyházuk tanát tartván szem előtt, azt kívánták, hogy „*sine discrimine*” a gyermekek kivétel nélkül a kath. vallást kövessék.

Az országgyűlés 1791-ben törvényileg a vegyesházasságokról a következőket állapította meg. 1) A vegyes házasságok kath. pap előtt kötendők, kinek azok elé akadályokat gördíteni semmi ürügy alatt sem szabad (csapda!) 2) ha az apa katolikus, a vegyes házasságból származó minden gyermek katolikus, ha az anya katolika, a lányok anyjuknak vallását követik, a fiúk atyjuknak vallását követhetik (*sequi possiut.*)

A vegyes házassági peres ügyek a kath. szentszékek elé lettek utalva, lévén a vegyes házasság is szentség: „Causas matrimoniorum mixtorum, tam eorum, quae iam tempore, quo illa inita sunt, mixta erant, quam et eorum, quae per transitum alterutrius partis a sacris evangelicis ad sacra catholica mixta effecta sunt, cum utrobique de veri nominis Sacramento agatur, sedibus catholicorum spiritualibus deferendas venire.” (XV. tc.)

A reversalisokat, mint látjuk, a törvény nem érinti, nem törli el s nem tiltja. A kath. plébánosok tehát azon esetben, midőn az apa protestáns volt, reverzalist követeltek a gyermekek kath. vallásban való nevelésére nézve, s ezt meg is teheték, mert az esetben a fiúk atyjuk vallását csak követhették, nem kellett követniök.

Némely megyék felszólaltak a reversalisok ellen, de II. Lipót és I. Ferenc királyok azokat oltalmukba vették.

A főbaj most abban állott, hogy a paptól követelték a vegyes házasság megáldását, ha a felek reversalist nem is adtak, hivatkozva az 1790/91. törvény azon részére, mely a plébánosnak tiltja akadályokat gördíteni a vegyes házasságok kötése elé.

A kath. papság, míg azt II. József szelleme tartotta fogva, túltette magát a nehézségen, s megáldotta a vegyes házasságokat kivétel nélkül, akár biztosítva volt a gyermekek kath. nevelése, akár nem. A püspökök hosszú ideig instructiót papjaiknak nem adtak.

A kölni érsek nagy hatású példája, Scitovszky János rozsnyói püspök (1833.) körlevele („neque ecclesia committere potest, ut ex nuptiis sua auctoritate conciliatis proles succrescat quae in Christi grege non censeatur”) s Lajtsák Ferenc nagyváradi püspöknek 1839-iki pásztorlevele végre véget vetett az egyházi törvényekbe ütköző eljárásnak.

A protestánsok ezalatt a törvény ellenére saját vallásukban nevelték a vegyes házasságból származó gyermekeket kivétel nélkül, sőt lelkészeik *eskettek is* vegyes vallásúakat.

Lajtsák pásztorlevele rossz vért szült. Manap azt mondanák, hogy megzavarta a polgári békét. Különösen a megyei gyűléseken tört ki a vihar. A püspökök és egyház ellen már nemcsak a protestánsok, de a „felvilágosodott” vagy az Istentől és egyházától emancipált katolikusok is állnak harcvonalban. Kath. *rendek helyett* csak egy-egy káptalani követ védi a kath. álláspontot.

A *reversalisok*, a cautiók nélküli vegyes házasságoknál elmaradt *ünnepélyes áldás* voltak a heves országgyűlési viták tárgyai és a támadások céltáblái a harmincas évek végén. Az egyház nem igen védhette magát, mert évtizedek dicstelen praxisa állt mögötte.

A nagyváradi hős püspök példáját, ki inkább lemondott, hogysen pásztorlevelét visszavonta volna, követte az egész püspöki kar; Pozsonyban *konferenciát* tartottak a főpásztorok s egy *közös pásztorlevél* kiadásában állapotok meg, mit 1840. évben ki is adtak. Pestmegye s utána több más is a plébánosokat perbe fogatta s az ide nem tartozó 1647. 14. tc. alapján 600 frt bírságot diktált rájuk.

A protestánsok törvénytelenégeit senki sem panasolta, ezeknek joguk volt megszegni a törvényt. Sőt mi több, a dolgok úgy fejlődtek, hogy a törvényellenes protestáns praxis törvénybe iktattatott. Az 1791-iki 26. t. c. a protestánsok javára s a kath. hitelvek rovására az 1844. évben módosított.

A III. t. c. 1. §-a azt rendeli, hogy azok akik 18 éves korukig az evangelika vallásban neveltettek, sem maguk sem maradékaik valláskérdés alá ne vonassanak. Vagyis akiket a törvénytisztelő protestánsok eddig a törvény ellenére elneveltek, azok elnevelve maradjanak!

A 2. §. szerint azon vegyes házasságok, melyek ezentúl az *evangélikus lelkész előtt köttetnek*, törvényesek. Ez a protestánsok fő vívmánya. Most már nem törődnek a reversalisokkal, lesz alkalmuk azok megtagadásával is boldogulni. Ez a §, csak úgy jöhetett létre, hogy Lonovics József csanádi püspök, a magyar egyház állapotát nagyon is feketén festve XVI. Gergely pápa előtt, ettől dispensatiót eszközölt ki (1841.) a forma tridentina alul. Ez a concessio később az ötvenes években már sok volt a püspököknek, s midőn látták, hogy a concessiók hova viszik a kath. ügyet, azt kérték Rómában, hogy a pápa a dispensatiót vonja

vissza; mert ezentúl az 1791. évi 1868-ig érvényben maradt törvény ellenére a protestánsok azon vegyes házasságból származó gyermekeket is elnevelték, még pedig büntetlenül, ahol az apa katolikus volt, s így a gyermekeknek kivétel nélkül katolikusoknak kellett volna lenniök.

A 3. §. szerint azon házasságok, melyek 1839. marc. 15. napjától 1844. nov. 10-ig evangélikus lelkész által adattak össze, törvényesítetteknek nyilváníthatnak. Íme a protestáns törvénytelenések legalizálása!

A reversalisokról, s a vegyes házasságból származó gyermekek hovatarozandóságáról az 1844. évi országgyűlés nem intézkedett, mert a protestánsok tudván azt, hogy most már az előidézett elvi változásnál fogva e pontok tárgyaltalanok, az intézkedést nem is sürgették.

Az 1848-iki XX. tc. kimondta a vallások egyenlőségének és viszonyosságának elvét; s ennek alapján a protestánsok ha az apa protestáns volt, jogot formáltak arra, hogy minden gyermek protestáns vallásban neveltessék.

A praxis az lett, hogy a szülők abban a vallásban nevelték gyermekeiket, melyben kedvök tartá, s a lelkészek híveikkel s egymás közt békében éltek.

4. §. 1868-iki vegyes házassági törvényeink.

Következett az alkotmányos aera Magyarországon. Az elmúlt századokban a jóságos királyi resolúciók segítettek minden bajon, ha az egyház megszorult. Az alkotmányos király ezt már nem teheti, mert a törvény által kötve van.

Az alkotmányos király azt felelheti az egyház sérelmeire: küldjétek nekem a valláshoz, egyházhoz hű kath. képviselőket a parlamentbe, s orvosolva lesz sérelmetek. Nincs jogotok panaszkodni, hisz ti külditek a katolikusellenes képviselőket az országházba, kik a hitelveitekbe ütköző s lelkiismereteket kízó törvényeket hozzák!

A katholicizmus sorsa az egész Európában a parlamentek kezébe van letéve. Ebből következik, hogy a papság és a katolikus hívek beszéljenek és ami még szükségesebb, *tegyenek* a választások idején. Ha ekkor *kényelmesen* nézik a világ folyását, vagy horrendum dictu, még tolják is a hitellenes jelöltek szekerét, akkor... egyék meg, amit főztek és ne panaszkodjanak, mert hisz úgy megy minden, amint ők... akarták!

Az elkeresztelési kérdéssel járó bajaink forrását 1868-ban nyitotta meg a magyar törvényhozás. Hol voltak ekkor a kath. szavazók? (szégyenlem kérdeni: hol a kath. képviselők?) Nagyrészt a Deák-párton. S e Deák-párt hozta még a 11. §-t és pedig a vallási szabadságnak és szülői jognak inkább kedvező Eötvös-féle törvényjavaslat elvetésével s az állami kényszert involváló szövegezéssel.

Báró Eötvös kultuszminiszter törvényjavaslatának 13. §-a így volt formulázva: „Vegyes házasságban élő keresztény házastársak egyező s akár írásban, akár hiteles tanú előtt élő szóval nyilvánított akarattal, mindkét nembeli gyermekeik vallásos nevelése iránt *szabadon rendelkeznek*. A szülők (14. §.) szabad rendelkezését korlátozni, vagy annak akaratjuk ellenére érvényesítését követelni, sem a világi hatóságok, sem a hitfelekezeti egyházak jogosítva nincsenek. Ennek folytán a gyermekek vallási neveléséről kiadott térítvények vagy a szülők az iránti szabad rendelkezését korlátozó bármily okmányok érvénytelenek. A szülők (15. §.) ezen szabad rendelkezési joga a 7-ik évet meg nem haladott mindkét nembeli gyermekeiket illetőleg azon esetre is kiterjed, ha mindketten, vagy egyikök más vallásra térne át, mint amelyet előbb követett.”

16. §. „Ha mindkét szülő vagy azok egyike előbb meghalna, mielőtt gyermekeik vallásos neveltetése iránt közakarattal rendelkeztek volna, vagy ha az életben levő szülők e részben bármily oknál fogva nem rendelkeznenek: ezen esetekben a vegyes házasságokban született gyermekek – a fiúk atyjoknak, a leányok anyjoknak vallását követik. A szülők bármelyikének

halála a gyermekek vallásos nevelésén nem változtat semmit, valamint a házasságnak jogérvényes felbontása sem.”

17. §. „Ha a szülők valamelyike más vallásra tért át, mint amelyet előbb követett, a 7-ik évet még be nem töltött gyermekek nemök szerint követhetik az áttértet.”

A központi bizottság által benyújtott s a ház által elfogadott szöveg idevonatkozó része pedig így van formulázva: 11. §. Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők. 12. §. *A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyjuknak s a leányok anyjoknak vallását követik.* A törvénnyel ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés ezentúl is érvénytelen és semmi esetben nem bírhat jogerővel.”

Noha B. Eötvös törvényjavaslata sem felel meg a kath. álláspontnak, mégis tűrhető lett volna, mert a kath. szülőket nem akadályozza hitelveik követésében s az egyház parancsainak teljesítésében, de az 53. t. c. 12. §-a *tűrhetetlen*, s nemcsak a kath. férfiaknak, kik azt megszavazták, de a magyar törvényhozásnak egyáltalán örök szégyenére válik.

A modern műveltség két elvet mint kétségbenvonhatlan igazságot hirdet: a vallási jogegyenlőséget és a *lelkiismereti szabadságot*. A liberalizmus e két axiómájának a szabadelvűek között nem volna szabad ellenségének lennie.

És íme a 12. §. arcul veri a lelkiismereti szabadságot, s hangosan hirdeti, hogy a liberalizmus hazugság, vagyis nem szabadság, hanem zsarnokság. Ezt a törvényt azok hozták, s azok tartják fenn, kik liberalizmusukkal még kérkedni is mernek. Hallják csak mit mond a liberális, Rotteck: *Dass von der Staatsregierung abhängt, in welcher Religion die Kinder in den gemischten Ehen sollen erzogen werden, kann unmöglich behauptet werden ohne die Regierung zur unbedingten Herrin des Glaubens und des Gewissens aller Rechtsangehörigen zu machen.* (Lexicon).

Deák Ferenc, kit a haza bölcsének mondunk, 1868. okt. 20-án tartott beszédében ezeket mondja: „A vallások egyenlőségét szent és sérthetetlen elvnek tartom én is, s ha azt az 1848. törvény ki nem mondta volna, nem szünnék meg annak kimondását sürgetni. De a szabad egyház eszméje s a vallások egyenlősége azt kívánják, hogy a hon minden polgára bármely hitfelekezethez tartozzék is, *szabadon élhessen saját vallásának szabályai szerint*, ha azok az állam céljával nem ellenkeznek és mások hasonló jogát nem sértik.”

Ezeket mondta Deák, kinek szava tán még bír súllyal e hazában. Hogyan lehet tehát fenntartani oly törvényt, mely a katolikusokat, az ország lakosságának többségét, nem engedi szabadon élni vallásuk szabályai szerint?

Avagy tán az állam céljával ellenkeznek hitünk szabályai? Nem-e inkább akkor volt államunk legerősebb, leggazdagabb, legboldogabb, legdicsőbb, midőn szent vallásunk szabályai szerint éltek szent és nagy királyaink, győzhetlen hadvezéreink, bölcs államférfiaink is, s nemcsak az a szegény jó magyar népünk? Az persze nem ellenkezik az állam céljával, az emeli az állami tekintélyt a nép előtt, ha ez látja saját lelkiatyját, nevelőjét, papját büntettetni az állam által, mivel hű ahhoz a szt. hithez, melyet a népnek prédikál!

De talán „mások hasonló joga sértetik,” ha nekünk megadatik vallásunk szabályai szerint élni? Igaz, ha mi a kath. álláspontnak a vegyes házasságból származó gyermekek vallási nevelését illetőleg, teljes és parancsoló kifejezését követelnők törvénybe iktattatni, akkor az akatholikusok hasonló joga (különben mi a tévely jogát el nem ismerjük) sértetnék, – de hisz mi ugyanazt a jogot más vallásúaknak is meghagyjuk!

Erre, tudom, azt replikálják a protestánsok: a gyengébb fél védelmére hozatott e törvény. Ha az állam kötelessége a protestantizmust fenntartani, terjeszteni, neki törvény útján lelkiismereti kényszerrel híveket dekretálni, akkor nincs mit felelnem, akkor helyeselnem kell a 12. §-t; –de ha a gyengébb fél védelmére úgy hozatott a törvény, hogy azt *igazságtalan* támadó ellen *jogaiban* megvédje, akkor e törvény túlmegy a határon. Valakinek a kezét levágni, mert vele valakit megtámadhat, furcsa egy justitia. Volt idő, midőn a protestánsok gyengébbek voltak mint most, s akkor mégis a természetjogra hivatkoztak.

A vallási jogegyenlőség akkor is teljes kifejezést nyer, ha a szülőknek megengedtetik gyermekeik nevelésében szabadon követni lelkiismeretük szavát, sőt akkor lenne csak igazi jogegyenlőség, holott most *egyenlő jogfosztottság*, egyenlő elnyomás, fityeg a törvényben.

Ha ezen egyenlő elnyomás mellett a protestánsok jól érzik magukat, ennek nem a törvény az oka, hanem az, hogy a praxisban az elnyomás nem egyenlő, hogy tényleg csak mi katolikusok szenvedünk, mert mi nem denunciólunk, tehát a protestánsok tehetnek s tettek is a törvény ellen amit akartak, őket senki perbe nem fogta. Ők tehát a törvénynek csak előnyeit élvezik, mi meg csak hátrányait szenvedjük.

S ez új érv a törvény ellen. A gyakorlat mutatja, hogy az csak a kath. félt sújtja! A protestáns oldalon tényleg végrehajtásáról gondoskodva nincs. No ez már csak nem jogegyenlőség! Íme az erősebb fél hogy támadja, üldözi minden fórumon végig azt a szegény védtelen protestantizmust!

De bármint van a dolog, bizonyos az, hogy a 12. §. amint magyaráztatik és végrehajtatik, hitelveinkbe ütközik, mert olyasmit parancsol, amit hitünk tilt, s olyasmit tilt, mit hitünk parancsol. A katolikus szülőnek e 12. §. parancsolja, hogy gyermekeit nevelje vagy neveltesse nem abban a vallásban, melyet ő egyedül igaznak és az üdvösségre szükségesnek tart, hanem abban, melyet mint tévelyt kárhoztat.

No már mi katolikusok azt csak követelhetjük, hogy mint katolikusok élhessünk!

Mivel tehát az 1868. 53. tc. 12. §-a a lelkiismereti szabadságba ütközik: azt vagy törölni, módosítani kell, vagy végrehajtásától el kell állani.

Végrehajtani úgy sem lehet! Nem lehet protestáns részen, mert mint a gyakorlat mutatja, nincs ki őket denunciólja vagy hivatalból perbe fogja; nem lehet katolikus részről, mert a kath. szülő vétkeznék a természet és Isten törvénye ellen, a kath. plébános emellett szent hivatala ellen, ha végrehajtaná azt.

Továbbá azért is törölnödő a 12. §., mert illetéktelenül és hátrányosan belenyúl a családi szentélybe.

Ugyanazon egy család gyermekeit a szülői jog ellenére két vallási táborra osztja, s így a kapcsolatot a családtagok közt lazítja, a harmóniát zavarja, a lelki egységet megbontja, a vallási közönyt ápolja s így az utat a hitetlenségbe egyengeti, s ez által az állam valláserkölcsei alapját rombolja.

A 12. §. a *szülők elidegeníthetlen jogát* az állam részére foglalja le. A gyermeknevelés a szülők joga. E jog szent és sérthetetlen.

A gyermek nevelése épp úgy, mint testi ápolása a szülőknek azért joga, mert *kötelességek*. E kötelességet a szülőknek teljesíteniök kell még az állammal szemben is. Annak sem engedhetik meg, hogy gyermekeiket szellemileg megmételtyezze, megrontsa.

A gyermek a szülőké, nem az államé.

A 12. §. a szocializmusra vezet. Ha a liberalizmus jogot ad az államnak a gyermek lelkére, ennek képzésére, nincs ok, miért ne legyen joga a gyermek testére és testi ápolására is, vagyis hogy a gyermeket állami tulajdonnak ne deklarálja.

A szocialisták itt is következetesek. Ők is az állami kényszer-oktatás és nevelés mellett vannak, de elvállalják a gyermek testi ápolásának kötelezettségét is; mert ők családot nem ismernek el s így a család jogait sem.

Tehát ha nem akarunk szocialisták lenni, ki kell mondanunk, hogy a gyermeknevelési jog a szülőké. Már pedig a valláserkölcsei momentum a nevelés leglényegesebb része, quint-essentiája, mely nélkül nevelés nem is képzelhető. Ergo.

A 12. §. nincs összhangzásban egyéb törvényeinkkel. Az állami törvények bevett vallásokról beszélnek. Mit jelent ez? Azt, hogy minden polgára e hazának ezek bármelyikét követheti, ezek bármelyikében nevelheti gyermekeit; s íme, ha a vegyes házasságban élő szülő e törvények alkalmazásához fog, a 12. §. azt dörögi feléje: ebben a bevett vallásban nevelheted gyermekedet, de amabban nem.

Aki a kitett gyermeket felfogadja, a 18. §. szerint nevelheti a maga vallásában, de a kath. szülőnek a 12. §. nem engedi ezt meg, midőn saját magzatjáról van szó, ámbár a prot. házasfélnek nem volna ez ellen kifogása! Ha valaki lelencházat tart fenn, egész idegen gyermekereget nevelhet a maga vallásában, a kath. szülőnek saját gyermekére nincs ily hatalma!!

Ugyanazon évi XXXVIII. tc. 6. §. megengedi a szülőknek, hogy gyermekeiket bármily vallásfelekezet iskolájába járathassák. Hogyan függ ez össze a 12. §-sal?

A kiskorú gyermekek minden ügyökben vagy szülőiktől vagy gyámjuktól függenek törvényeink szerint és helyesen, – s a legkényesebb s legfontosabb ügyben a 12. §. megköti kezeiket!

Ha a szülő más vallásra tér át, a 7-ik éven aluli gyermekek nemők szerint követik az áttértet. Tehát áttérés által hatalmában van a szülőnek gyermekeit más vallásba terelni, de ha nem tér át, ezen hatalma megszűnik. Hol van itt a logika?

Nagyon hamarosan, jelentéktelen vita mellett hajtották keresztül az alsó és felső házban az oly nagy horderejű 12. §-t, nem csoda, hogy oly kevés van benne az államkormányzási bölcseségből.

A felső ház hármass bizottmánya a szülőknek gyermekeik nevelése fölötti elidegeníthetetlen, természetadta jogát épségben akarta tartani; azért a 12. §. ellen módosítványt nyújtott be, de a többség az eredeti szöveget fogadta el.

A püspöki karból Haynald Lajos és Simor. János hercegprímás szólaltak fel a módosítvány mellett.

Előbbi talpraesetten cáfolta meg br. Vay Miklóst, aki azzal érvelt a módosítvány ellen, hogy az a gyermekekből, a házasság legdrágább kötelékéből (melyet az állam a szülőktől elragad) Eris-almát akar képezni. Haynald erre így felelt: „Felhozzák (a szülők joga ellen) hogy ha a gyermekek vallását a törvény ki nem szabja, tág tér nyílik a proselytizmusnak. A proselytizmust nemtelen eszközökkel (pl. légy protestáns: új feleséget vehetsz) ő is kárhozhatja, de más részről kijelenti, hogy míg tudományos, vallásos és politikai meggyőződés lesz, tudományos, vallási és politikai proselytizmussal fogunk találkozni.” Ehhez hozzá adhatjuk, hogy a lelkészek versengése e törvény dacára fenáll, csak hogy sokkal gyűlöletesebb és szenvedélyesebb alakban, mint ha a 12. §. nem léteznék. Különösen a nemkath. lelkészek viselkedése nem valami nemes proselytizmusról tanúskodik, mert oly cselekmény miatt jelentgetik fel a kath. papokat, melyet maguk is elkövettek.

Simor János hercegprímás pedig azt monda „hogy a jogviszonosság nem jelentheti azt, hogy egyik vallásfelekezet hitelvek dolgában a másikhoz alkalmazkodják; a jogviszonosság egyedül abban állhat, hogy minden vallásfelekezetű polgár saját hitelveinek alapján, saját egyházának törvényei szerint élhessen. Ha a 12. §-ot elfogadnók, a vegyes házasságban élő kath. fél egyháza parancsát (lex naturae et divina) lelkiismeretének sugallatát s kötelességét nem teljesíthetné. A kath. egyház ugyanis azt parancsolja (szükségképpen és visszavonhatlanul) hogy a vegyes házasságból származott gyermekek a kath. vallásban neveltessenek!”

A szülői gyermeknevelési jogot konfiskáló ilyen törvény mint ami 12. §-unk nem létezik a művelt nyugaton sehol! A porosz polgári törvény (Landrecht Theil 2. Titel 2. §. 76.) tett ugyan a mienkhez hasonló intézkedést a vegyes házasságból származó gyermekek vallásos nevelésére nézve, de csak azon esetre, ha a szülők közt egyenetlenség forog fenn. 76. §. „Sind die Eltern verschiedenen Glaubensbekenntnisses so müssen bis zum zurückgelegten vierzehnten Jahre die Söhne in der Religion des Vaters, die Töchter aber in der Religion der Mutter unterrichtet werden.” §. 78. „Solange jedoch Eltern über den ihren Kindern zu ertheilenden Religionsunterricht einig sind, hat kein dritter ein Recht ihnen darin zu widersprechen.”

Egész Németországban, a protestantizmus ezen bölcsőjében, el van ismerve a szülői jog a gyermekek vallási nevelése felett; legfőleg Szászországban intézkedik a törvény feltétlenül, de nem ám a vegyes házasságból, hanem egyvallású szülőktől származott gyermekek neveléséről és a néhai Nassau hercegségben. „Kein einziges der im Gebiete des deutschen Reiches heute bestehenden Landesgesetze geht so weit, für alle Kinder die Confession dergestalt vorzuschreiben, dass den Eltern jedes Bestimmungsrecht entzogen ist. Wohl aber besteht eine derartige Gesetzesvorschrift in Königreich Sachsen für Kinder aus *ungemischten* Ehen, dagegen im Gebiete des vormaligen Herzogthums Nassau für Kinder aus gemischten Ehen und für uneheliche Kinder.” írja dr. Schmidt Károly, die Confession der Kinder című műve 461. lapján. – –

Térjünk most át egy más 1868-iki vegyes házassági törvényre, a XLVIII. tc.-re, mely a vegyes házassági peres ügyek törvénykezési elintézésére vonatkozik. Ennek ez az 1. §-a: „A vegyes házassági válóperek, amennyiben a házassági kötelék érvényességét és az ideiglenes elválást vagy a végképpeni fölbontást (protestáns értelemben) tárgyazzák, az alperes illetékes bírósága előtt indítandók meg és miután az alperes felett kimondott ítélet jogerőre emelkedett, a per legfőlegb harminc nap alatt hivatalból átteendő a felperes illetékes bíróságához, mely viszont a felperes felett hoz ítéletet. Mindenik félre nézve egyedül saját illetékes bíróságának az *illető fél saját hitelvei* alapján hozott jogerejű ítélete kötelező.”

A második §-a elősorolja az illetékes törvényszékeket.

Itt, hogy a kép még szebb legyen, álljon az 1868. LIII. tc. 8-ik §-a is, azután kiegészítésképpen elmondjuk mily abszurdá, a katholicizmusra mily sérelmessé, a közérkölcsiségre mily vészthozóvá nőtte ki magát e törvényből a bírói praxis.

A 8-ik §. szövege ez: „Az áttértnek áttérése utáni minden cselekményei azon egyház tanai szerint ítélandók meg, melybe áttért, s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.”

E törvényekkel kapcsolatos bírói praxis abszurdumai ezek:

a) ha a kath. szentszék ugyanazt a vegyes házasságot érvényesnek, a polgári törvényszék érvénytelennek mondja ki, mindkét ítélet áll!

b) ha az alperes törvényszéke felbonthatlannak, a felperesé felbontottnak mondja a vegyes házasságot, mindkét ítélet áll!

c) ha az alperes törvényszéke ágy és asztaltól elválasztandóknak mondja ki a feleket, mindkét ítélet áll, egymástól függetlenül!

A katholicizmusra háramló sérelem abban áll, hogy a katolikus fél felbonthatlan házasságot kötött a protestáns féllal, s ha dispensatióval kötötte, az egyház csak felbonthatlan házasságkötésre adott dispensatiót, s ennek dacára a kath. szentség degradálásával, a kath. fél sérelmével a bíróság felbontja a házasságot.

A közérkölcsiségre különösen a 8-ik §. téves magyarázata alapján hoznak vészthozó ítéleteket a polgári bíróságok. Ha két kath. házastárs egyike ráun a másikra és apostatál, a bíróság megszabadítja élettársától s másnak karjaiba segíti. Ez valóságos csábítás földi érdek szempontjából való, tehát nemtelen hittagadásra.

Igaz, hogy a törvény szerint az áttértnek minden cselekményei azon egyház tanai szerint ítélandók meg, melybe áttért: de a törvényben az nincs meg, vajon áttérése előtti vagy utáni cselekményekről van-e szó, annál kevésbé van benn a törvényben az, hogy az áttértnek azon kötelezettségei, melyeket áttérése előtt más egyénnel szemben elvállalt, megszűnnek. Pedig az apostata házastárs katholicus értelemben vett házassági szerződést kötött és *sírig tartó hűséget esküdött*, a másik házastársnak. A már *megkötött szerződés természetét* az áttérés nem változtathatja meg, nem is érinti.

Az meg már állami törvényeinknek megsértése, midőn protestánssá lett kath. házastársnak vagy apostata papnak s barátának *katholicus nővel* kötött házassága is érvényesnek mondatik ki; mert a kath. félt egyháza kánonjai kötik, s ez csak oly házasságra

léphet, melyre bontó akadály nincs. Igaz, hogy a 8. §. szerint az apostata pap nősülhet, de nem igaz, hogy elvehet bárkit, hogy elvehet kath. nőt is.

Íme mily botrányos, az erkölcsök mily süllyedésével járó a protestantizmus terjeszkedése, mily sérelmes a katolicizmusra és katolikusokra amannak hegemoniája!

Hogyan helyezkedett bele a kath. papság a 12-ik §. által teremtett új vegyes házassági viszonyokba?

A püspöki kar 1868. dec. 30-án közös instrukciót adott a papságnak, melyben előírja a passiva assistentiát, s megtagadja az ünnepélyes áldást a vegyes házasságoktól. A sasszemű és gyengéd lelkiismeretű Roskoványi nyitrai püspök hamar belátta, hogy nem jól van így, hogy ez kárára lesz az egyháznak, azért Rómához fordult tanácsért; ugyanezt tette utána a püspöki kar. 1870. jan. 16-án a sz. Officium Congregatiója a házasulandók komoly ígérete esetén, hogy gyermekeiket kath. vallásban fogják nevelni, megengedte a vegyes házasság megáldását.

A kath. praxis, hála legyen Roskoványinak és Rómának, a 12. §. után is az maradt, ami volt azelőtt; mert a kath. papság nem hitte, hogy a törvény még azon esetre is szól, mikor a szülők a gyermek kath. nevelésére nézve egy akaraton voltak. Folyt tehát dispensatióval az esketés, keresztelés, anyakönyvelés az előbbi szokás szerint.

A protestáns lelkészek és superintendensek a hetvenes években ismételve följelentették a kath. papokat a kultuszminiszternél, hogy a törvény ellen reversalist kérnek és *elkeresztelnek*, noha az atyafiak épp úgy elkereszteltek, ha módjukban állott. A reversalist pedig a törvény nem tiltja, csak jogerejétől fosztja meg, magánjellegű becsületszó értékével bíró ígéretre szállítja le.

A miniszter a kath. papok ellen az elkeresztelés miatt sem tehetett semmit, mert erről a törvényben nincs szó s a törvénynek nem volt szankciója. Megszületett tehát az az úgynevezett „csapda törvény!” Ezt néhai Czékus püspök (?) keresztelte meg.

5. §. A büntető törvény.

(1879. XL. tc. 53. §.)

E törvényhez a javaslatot Pauler Tivadar miniszter nyújtotta be. Ha javaslata elfogadtatik, vége szakadt volna a protestáns lelkészek türelmetlen áskálódásainak. De nem úgy történt. Valamint 1868-ban Eötvösnek, úgy most Paulernek javaslata módosított a polgári személyes szabadságok megszorításával.

Pauler javaslatának szövege ez: „Aki életkorának 18-ik évét még be nem töltött egyént törvényes képviselőjének beleegyezése nélkül más vallásfelekezetbe fölvesz, két hónapig terjedhető elzárással és 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”

A rendőri kihágásokról szóló 40-ik t.-cikkbe beiktatott 53. §. pedig így hangzik: „Aki életkorának 18-ik évét még be nem töltött kiskorú egyént az 1868. 53. tc. rendelkezése ellenére más vallásfelekezetbe fölvesz: két hónapig terjedhető elzárással és 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”

E törvény is a kath. törvényhozók egyik részének részvétlensége, a másik részének bűnös részvéte mellett keletkezett; s így az 1868. 53. tc. sanctiót is nyert.

Nagy baj előtt látszott most állani a kath. klérus. A püspöki kar most is a koncessziók talaján keresé az üdvöt. Rómához fordult azon teljesíthetlen kérelemmel, hogy a hitelvekbe epidenter ütköző állami törvények megtartása mellett is lehessen dispensálni a vegyes házasságokban, azon esetben, midőn a szülők ugyan késznek nyilatkoznak a gyermekeket otthon kath. vallásban nevelni, de a keresztvízre nem a kath. paphoz viszik s nem is tesznek olyasmit, ami egyenlő volna a kath. egyházba való fölvétellel.

A szt. Officium Kongregációja 1880-ban azt felelte, hogy ilyesmit nemcsak megengedni, de tűrni sem lehet: *remedium propositum tale visum est Emint. Patribus, ut ab eadem S. Sede nedum permitti sed neque tolerari unquam possit.*

A. magyar klérus eljutott tehát a lehetőség végső pontjáiig az engedékenységekben.

Róma meghagyta, hogy keresztelni kell: *ne aliquem respuant (parochi) sive a baptismo sive a catholica educatione sive a caeteris sacramentis.* Ezt Simor primás circularéja is előírja, mert a törvény nem azokat bünteti, kik a gyermeket kath. vallásban nevelik, hanem kik az egyházba „felveszik.”

S így a lelkészkedő papság börtön elé jutott nem gaztettek, hanem papi szent hivatásával járó egyházi ténykedés, keresztelés miatt!

Szerencsére az elhamarkodott 53. §-t senki sem értette, amint nem is lehet érteni: s így a bíróságok is egy ideig ingadoztak alkalmazásában.

Egyik része a bíróságoknak az elkeresztelés miatt a kath. papok ellen (mindig csak ezek ültek a vádlottak padján) emelt vádat elutasította azon indokolással, hogy az 53. §-ban kihágásnak minősített cselekmény az 1868. 53. tc. 2. és 6. §§-aira, hol az áttérésnek szükséges kellékeiről van szó, vonatkozik; mert a 2. §-ban történik említés a betöltött 18-ik évről, a 6. §-ban más vallásfelekezethez való *fölvételről*, melyet a törvény csak az előírt formások megtartása után enged meg. És ez a valószínűbb magyarázata a törvénynek.

A bíróságok másik része elismerte, hogy az 53. §. szankcióját képezi a 12. §-nak is, de itt ismét megoszlott a felfogás a „felvesz” szó értelme felett. Voltak bírák, kik a „felvesz” szót a keresztelésre nem alkalmazták, mások, (mint a csabai kir. járásbíró) az 53. §. alapján a keresztelést büntetendő cselekménynek minősítették.

A kir. Curia a megfélebbezett elmarasztaló ítéleteket feloldotta, mert ő is elfogadta azt az elvet, hogy a keresztség nem képez fölvételt meghatározott vallásfelekezethez.

Hogy a keresztség nem képez fölvételt a kath. egyházba, hanem csak valami általános kereszténységbe, ez ugyan nem kath. tan, de expediensnek bevált; a csapda nem fogta meg a kath. papokat.

Az igaz, hogy az a kath. pap, midőn keresztel, nem végez másnemű „felvételt” mint ha a protestáns lelkész keresztelné meg a gyermeket, de ebből nem következik, hogy mindkettő valami általános kereszténységbe veszi fel a kereszteltet, hanem az, hogy mindkettő a kath. egyházba, Jézus Krisztus igaz és egyedüli egyházába veszi fel, mert a keresztség által a gyermek – bárki végzi is a keresztelést, – *tagjává lesz a kath. egyháznak.*

Egyébiránt azt a cselekményt, mely által az egyházba való fölvétel történik, megállapítani, végérvényesen kimondani nem az állami törvényhozás és törvénykezés, hanem az egyház jogkörébe vág.

Az állami részen csakugyan merő tapogatózás van e dologban: az elkeresztelés után rámentek az anyakönyvelésre, onnan tán átcsapnak a gyónásra, áldozásra, bérmlásra stb. A bérmlás protestáns felfogás szerint, mely legtöbbször szokott útmutatóul szolgálni, legtöbb támpontot fog adni a „fölvész” szó értelmének megállapítására, mert a protestánsoknál a konfirmáció a fölvétel a telivér ekkleziába.

Ha az elkeresztelési ügy fejlődésében idáig jut, akkor majd az állami omnipotentia már nem fog verebekre ágyukból löni...

6. §. A miniszteri rendeletek.

Mint láttuk, a független bírói karnak nem volt kedve az 53. §-t oly cselekményekre kiterjeszteni, melyekre az tényleg ki nem terjed. Ismét a minisztériumhoz fordultak a protestánsok, hogy adjon nekik *többet*, mint adott a törvény.

A törvények ellenére *hódítani*, s azután a meghódítottat törvényesíteni: ez volt egy század óta a protestánsok politikája.

A protestánsoknak engedni, s ezen engedmény által őket újabb engedmények kicsikarására felbátorítani: ez volt a katolikus államférfiak politikája.

Már nem is élhetünk kath. hitünk szerint! Mi lesz velünk?...

Az alsó és felsőházban, elnöki és miniszteri székekben ott ülnek sziklaszilárdan a protestáns egyházi fő- és al-gondnokok, felügyelők s az ekkleziák más hivatalnokai és oszlopférfiai. Ezek pressiója alul a katolikusok eddig nem tudtak emancipálódni. Liberáliskodás címén az egyházukkal harcban álló felekezetet szolgálják.

Vajha a független katolikus férfiak szemei már egyszer megnyílnának s szívök egyet dobbanna Krisztusért és egyházáért! Vajha szívök a magyar haza ősi nagysága gondolatától szikrát fogna s *tettekre gyulna!*

Az 1884. évi júl. 11-én megjelent 24727, szám alatt a Trefort-féle rendelet a vegyes házasságból származó gyermekek anyakönyvezéséről.

E rendelet a 12. §-ból következteti, „hogy azon esetben, ha valamely lelkész oly gyermeket, ki a törvény szerint más ker. vallásfelekezethez tartozik, bármily okból megkeresztel, azt saját anyakönyvébe be nem vezetheti, hanem köteles az ezen ténykedésről szóló bizonylatot az illetékes lelkészhez hivatalból haladéktalanul áttenni, hogy az az ekként megkeresztelt gyermeknek születését saját anyakönyvében feljegyezhesse: mert a más felekezetbeli lelkész által történt megkeresztelés a gyermeknek vallás tekintetébeni törvényszerű hovatarozandóságán mit sem változtat, (hát az anyakönyvi bejegyzés változtat? ez talán felvételt képez?) az egyes vallásfelekezetek anyakönyveinek hiteles volta (hiteles az, ha nem is adatik ki a kivonat) pedig csak ez úton eszközölhető.”

Az egyházi főhatóságoktól azt kérte a miniszter: „miszerint az alantas papságnak szigorúan meghagyni méltóztassanak, hogy mindannyiszor, valahányszor oly gyermeket, aki a törvény intézkedése szerint más felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztelnek, a keresztelési bizonylatot anyakönyvelés végett az illetékes lelkészhez a ténykedés után, legfeljebb 8 nap alatt és az 1879. évi XL. tc. 53. §-ában megszabott büntetés terhe alatt áttenni el ne mulasszák.”

Trefort miniszter e rendelete nem a szolgabírák, hanem a püspökök útján volt szánva a lelkészkedő papságnak.

E rendelet nem alkot új kihágást, nem minősíti új kihágásnak a bizonylat el nem küldését, hanem az 53. §. értelmezését kiterjeszti az anyakönyvelésre, valamint eddig ki akarták terjeszteni a keresztelésre.

A püspökök kérték a minisztert rendelete visszavonására, melyet egyébként – kettő kivételével – nem is közöltek papságukkal.

E rendeletnek is a bírói függetlenség szegte nyakát, amennyiben a felsőbb bíróságok az anyakönyvi kivonatokra ítéleteikben nem is reflektáltak, s a keresztelő lelkészt felmentették minden büntetés alól, noha a kereszteltet az anyakönyvbe is bevezette, s a kivonatot ki nem adta.

A protestáns vádaskodás, beperlés, följelentés, nyomás ekkor sem ért véget. A szabadvizsgálgatás elvére alapított felekezet sehogysem akarta szabad vizsgálgatással beérni.

A kormány újólag vállalkozott a protestáns törekvések támogatására. Az ország primásának (két levél) óvó intelme dacára kiadatott:

Gróf Csáky Albin kultuszminiszternek 1890. febr. 26-iki 10086. szám ismert rendelete.

E rendelet végrehajtásával már nem a bírói kar, hanem a közigazgatási hatóságok lettek megbízva, végső fórumban pedig a magas kormány maga-magát bízta meg a „szent szabadság oltalmára.”

A rendeletnek tárgyunkra vonatkozó pontjai ezek:

1. „Mindannyiszor, valahányszor a lelkészek bármely okból oly gyermeket megkeresztelnek, ki az 1868. évi 52. tc. 12. §-ának rendelkezése szerint más hitvalláshoz tartozik, minden további megkeresés bevétele nélkül a ténykedés napját közvetlenül követő

nyolc nap leforgása alatt a *keresztelési bizonylatot az illetékes lelkésznek* térti vevény vagy kézbesítési könyv mellett *hivatalból átküldeni tartoznak*, tekintet nélkül minden bármely oldalról jövő intézkedésre vagy kívánatra.

2. Valahányszor bármely lelkész ilyennemű itt körülírt ténykedést saját anyakönyvében följegyzett, a keresztelési bizonylatnak az előző pontban meghatározott átküldése előtt úgy magán a keresztelési bizonylaton, mint a saját anyakönyvében megfelelő helyen a „jegyzet-észrevétel” (observatio) rovatban múlhatlanul fölveendő és soha egyetlen egy esetben el nem hagyandó a következő hozzáadás: „Hivatalból áttétetett az N. N. lelkészi hivatalnak, hely, idő.”

3. „*Anyakönyvi kivonatok kiállítására* akár magán, akár hivatalos használatra, kizárólagosan *azon lelkész illetékes*, kinek hitvallását az illető egyén a törvény értelmében követni tartozik. Azért az előbbi pontban körülírt, észrevétellel ellátott és az illetékes lelkészhez áttett anyakönyvi bejegyzés, – mely bejegyzés az 1868. évi LIII. tc. 12. §-ának rendelkezésén, hogy a gyermek szülőik vallását nemük szerint követni tartoznak, mit sem változtat és semminemű jogi érvénnyel vagy hatállyal nem bír – csupán egyházbelügyi célokra (mily kegyes!) az illető hitvallás belső ügykezelésében használható fel. Ezen anyakönyvi bejegyzésekről sem magán sem hivatalos megkeresésre, sem a statisztikai, népszámlálási, ujoncállítási vagy egyéb hasonló adatok összeállítása, sem végre köz- vagy magánjogi kérdések körül fölmerült, p. o. házassági, örökösödési stb. ügyek érdekében kivonatok kiállítani nem szabad.”

4. „Ha a keresztelő lelkész az előbbi pontokban meghatározott rendelkezéseket vagy tilalmakat megszegi, amennyiben cselekménye vagy mulasztása a törvények szerint (nincs oly törvény!) súlyosabb büntetés alá nem esik (be nagy a bőkezűség!) *kihágást követ el* és 10–50 frtig, ismétlés esetében 100 frtig (ha lesz!) terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”

Ezen miniszteri rendeletről a plébánosok hivatalosan nem egyházi főhatóságaik útján értesültek, hanem szolgabírói hivatalok révén. Ez eddig nem volt szokásban. Egyházi ügyekre vonatkozó miniszteri rendelet a plébánosokra nézve nem létezik, hacsak főpásztoraik azt magukévá nem teszik, s mint ilyent nem közlik.

A püspöki kar ápr. 12-én konferenciára ült össze, hogy tanácskozzék a teendők felett. A miniszteri rendelet új helyzetet teremtett, az alsó papságnak instrukcióra volt szüksége. A püspöki kar nagyon bölcsen elhatározta, hogy Rómától kér tanácsot a nehéz helyzetben. Ennek az lett volna a következménye, hogy míg Rómából a felelet megérkezik, *addig fenntartja a status quo-t*. De fájdalom nem úgy történt, hanem „*mature itaque pensatis et ad trutinam revolutis omnibus circumstantiis ac difficultatibus in eo coalitum fuit, ut de prolibus, de quibus loquitur et agit ministeriale rescriptum, testimonium exaretur et ad locum in ministeriali rescripto designatum transponatur.*”

Kivonat vagy bizonylat az mindegy! – A kivonat is csak bizonyítása a keresztelés stb. tényének.

Az alsó papság, ritka kivétellel, nem engedelmeskedett törvényes főpásztorainak. Szomorú s ritka látvány! Csáky miniszter benső forradalmat konstataált az egyházban. Igazság az, hogy forradalom akkor van, midőn az alattvalók a felsőbbségnek tekintélyét támadják meg. Az alsó papság elismeri törvényes főpásztorainak tekintélyét, s nekik szívből hódol, csak ebben az egy esetben a legnagyobb fájdalmára nem engedelmeskedhetett, mert ezt nem tehette bűn nélkül!

A decemberi, második püspöki konferencia is szálnalmas sikertelenséggel ment szét, miután a kormány a Felsőg belevonásával megakadályozta, hogy a püspöki kar magát a felsőházban a miniszteri vádakkal szemben megvédje s a római leveleket közölje – *felix culpával*.

Róma felelete megjött. Róma döntött. A kivonatot kiadni nem lehet!

Igaz, hogy az apostoli, római felelet forma szerint nincs kihirdetve, de a tan dolgában ez nem szükséges kellék arra nézve, hogy kötelezzen. Erre elég: bizonyossággal értesülni a faktumról. Senkisémondta, hogy a „Magyar Állam”-ban közölt római levelek koholtak. Az „Acta S. Sedis” római folyóiratban is megjelentek, miután a Magyar Állam révén világgá vitettek.

Tehát minden kétséget kizár az, hogy a Csáky-rendelet olyasmit parancsol az alsó papságnak, amit ez legjobb akarata mellett sem teljesíthet, mert lelkiismeretébe ütközik.

Lelkiismeretébe pedig azért ütközik, mert nem nyújthat segédkezetet a prot. lelkészeknek arra nézve, hogy ezek valamely gyermeket felekezetőknek akvirálhassanak.

A Csáky-rendelet *többet* parancsol mint amennyit rendel az 1868. 53. tc. §. vagy az állam érdeke a papságtól kíván.

A bíróságok úgy döntöttek, és a Csáky-rendelet is elismeri, hogy a keresztelek által a kath. pap nem vét az említett 12. §. ellen, sem pedig az 1879. évi 40. tc. 53. §. ellen.

Ha nem büntetendő cselekmény az elkeresztelés, akkor nem az az elanyakönyvelés sem, csak akkor ütköznék a 12. §-ba, ha a kath. lelkész a vegyes házasságból származó gyermeknek a 12. §-ban megállapított *hovatarozandóságát hamisan jegyezné be*. Már pedig, aki a matrikákat ismeri, az tudja, hogy a kath. pap a megkeresztelt gyermeket sem katolikusnak, sem protestánsnak nem írja be, de igenis beírja a szülők vallását s ezzel a gyermeknek a 12. §-ban előirt vallási hovatarozandóságát hitelesen kitünteti.

Tehát az anyakönyvelés nem képez „fölvételt” a törvények ellen. Ha ez nem képez fölvételt, akkor a kivonat *átküldésének elmulasztása* sem képez „fölvételt,” mert ez fölvételt csak annyiban képezne, amennyiben az anyakönyvelés által *fölvett* gyermeket nem akarná a kath. pap kiszolgáltatni illetőleg a fölvételt eredményeiben megsemmisíteni.

Tehát a Csáky-rendelet nem azért bünteti a kath. papot, mivel ez a vegyes házasságból származó gyermeket a törvény ellen saját egyháza kebelébe felveszi, hanem azért, mivel nem segíti a protestáns lelkészt abban, hogy ez a 12. §. szerint saját felekezetéhez tartozó gyermeket a maga felekezetébe fölvehesse!

Bátrak vagyunk kellő tisztelettel kérni a kultuszminisztert, mutasson nekünk oly törvényt, mely a kath. lelkészt kötelezné arra, hogy a nemkath. lelkészt *segítse felekezetébe felvenni* a vegyes házasságból származó s a 12. §. szerint abba a felekezetbe tartozó gyermeket.

A vegyes házasságból származó gyermekek *illetékes vallásfelekezetbe való fölvételéről az 1879. 40. tc. 53. §. törvényileg intézkedett*, s a törvény büntetés terhe alatt tiltja a lelkészeket, hogy, 18-ik életévet még be nem töltött kiskorú egyént az 1868. évi 53. tc. rendelkezése ellenére *saját felekezetébe fölvegyen*. E törvényt a Csáky-rendelet meghamisítja s úgy formulázza: amely lelkész nem segédkezik más felekezeti lelkészének abban, hogy ez a 18-ik életévet még be nem töltött kiskorú egyént 1868. évi 53. tc. 12. §. rendelkezése szerint saját felekezetébe fölvegye stb...

Ha a miniszternek a törvények felett ilyen hatalma van, akkor ti népképviselők csak menjetek haza, – nincs rátok szükség!

Ha miniszter kath. papot kényszeríthet arra, hogy a protestantizmusnak híveket szerezni segítsen, akkor csak egy bevett vallás van: Lutherano-Calviniana religio.

A Csáky-rendelet nem elégszik meg az 1868. évi 53. tc. 12. §-ával és az 1879. 40. tc. 53. §-ával, mely a szülők gyermeknevelési jogát elkobozta, hanem kényszeríti a kath. lelkészeket, hogy ha netalán eszébe jutna a vegyes vallású szülőknek összes gyermekeiket egy és pedig a kath. vallásban nevelni, *ennek útját állják*, s a szülők a protestáns lelkészeknek *denunciálják*, hogy ezek a szabad kutatás és szabad eszmék apostolai majdan zsandárokat küldhessenek a szülők nyakára, (már megtörtént ilyesmi is szabad Magyarországon) kik a gyermeket erőszakkal is elvigyék a heidelbergi kátéból tartandó előadásokra! Ilyesmi az uralkodó vallás érdekében soha sem történt hazánkban!

Hova jutottunk! Ki hát a gyengébb? ki az erősebb? Quousque tandem!?

Nem csoda, ha a kath. papság felzúdult ezen rendelet ellen, s minden egységes vezetés nélkül is, oly mozgalmat indított meg, milyent ritkán látni ez országban, melynek eredménye az lett, hogy 600 esperesi kerület peticionált a magyar törvényhozásnál e rendelet s a 12. §. ellen.

Igaz, hogy a képviselőház többsége úri tempóval ad acta tette a kérvényeket; de ez a tényen nem változtat semmit.

Nemcsak a kath. alsópapság, de a kath. lapirodalom is óriási harcot vívott e rendelet ellen, nemcsak a lelkiismereti szabadság nevében, de az alkotmányos szabadság érdekében is.

A kath. és az ellenzéki napisajtó, valamint dr. Bartha Béla, Liberatore és Világhy röpiratai egész a szembetűnőségig mutatták ki a rendelet törvénytelenességét és pedig két irányban: a) mert az anyakönyvi bizonylat átküldésének elmulasztását törvényes alap nélkül kihágásnak minősíti, b) mert az anyakönyvekről hozott 1827-iki XXIII. tc. 3. §-át és 1878. V. tc. 397. §-át egyenesen megsérti.

És a múlt országgyűlés többsége, Szivák indítványára mégis ki tudta mondani, hogy revisio nem kell, hogy a rendelet törvényes s fenyegetődött a polgári anyakönyvekkel!

Pedig, lássuk csak a dolgot közelebbről.

Az 1879. 40. tc. 1. §. 4-ik pontja szerint a miniszteri rendelet „csupán valamely rendőri tilalomnak vagy rendelkezésnek a megszegését minősítheti kihágásnak”: már pedig az anyakönyvek rendőri tilalom tárgyát nem képezhetik, mert a rendőri hatáskör csakis a polgárokat külsőleg s anyagilag veszélyeztető cselekményekre s mulasztásokra terjed ki, tehát alája a személy és vagyonbiztonság megóvása, a béke és közrend fentartása tartoznak.

Az anyakönyvekről szóló 1827-iki évi törvény XIII. tc. 3. §-a ezt írja elő: „Exstantibus ipsarum Ecclesiarum matricis quilibet cuius interest, *Extractum* earundem postmodum etiam a *concernente animarum curatore* desideret et obtineat iisque solum sublatis, recursus ad *concernentia* Archiva pateat.” Az egyházaknak meglevő anyakönyveiből mindenki (bármilyen a vallási hovatartozandósága) akinek arra szüksége van, kivonatot ezentúl is az illető lelkésztől kérjen és kapjon, s csak ezen anyakönyvek hiányában fordulhassanak az illető (közigazgatási) levéltárakhoz.

Az anyakönyvek közokirati jellegéről szóló 1878. V. tc. 397. §-a pedig így hangzik: „Az anyakönyvek és az azokból kivett hiteles alakú kivonatok és bizonyítványok *közokiratot* képeznek és az azok vezetésével, valamint azokból hiteles kivonatok és bizonyítványok vagy okiratok kiadására jogosított személyek ezen cselekményeikre vonatkozólag közhivatalnokoknak tekintendők.”

Ezen törvények helyébe a Csáky-rendelet új törvényt állít a 3. pontban; mert a keresztelő lelkész anyakönyveit megfosztja közokirati jellegüktől, s tőle magától megvonja a törvény által neki a közokiratok kiállítására adott jogosultságot.

Az igazságügyminiszter, a parlamentben az elkeresztelési nagy vitában az 1827-iki törvénynek e kitételét: „concernens parochus” „illetékes lelkész” szavakkal magyarázta s hatalmas dialektikájával így érvelt: Az 1827-iki törvény szerint mindenki illetékes lelkésztől kérjen s kapjon kivonatot, már pedig az 1868. évi 53. tc. 12. §-a szerint a vegyes házasságból származó gyermekek illetékes lelkésze nem az, aki keresztelte s anyakönyvelte, hanem az, akinek vallását követni tartozik.

Káprázat! A „concernens” nem annyi, mint „competens” illető és illetékes nem mindegy! A *concernens* az, aki keresztelt, s anyakönyvelt: a *competens* az, akinek ahhoz joga volt. A törvény nem azt mondja hát: kérjen s kapjon kivonatot attól a lelkésztől, kinek azt kiadni joga van, hanem attól, ki átkeresztelés stb. tényét végezte, s róla feljegyzése alapján tanúskodhatik.

Akárhogy csúrrjuk-csavarjuk a dolgot: a rendelet törvénytelen.

S ez nem is a fő hibája, hanem az, hogy ha vissza nem vonatik, a legnagyobb zavar áll be az anyakönyvek körül a köz- és magánjogi érdekek érzékeny sérelmével.

Sokszor történt, hogy sem a katolikusok sem a protestánsok a kivonatot át nem küldték egymásnak. (Lásd a Bogisich és Molnár-féle hiteles kimutatást!) A kath. papok nemcsak ki nem adják a kivonatot, de ha a protestáns lelkész a maga részéről meg is küldi, azt saját matrikájukba nem vezetik be, s ami fő, a protestáns lelkészeket sem ők sem az állami tisztviselők nem szorítják e kivonatok kiadására.

Mi lesz ebből? Az, hogy a kérdéses gyermekek kivonata ott ahol meglesz, nem lesz kiadható; mert a miniszteri rendelet hatálytalanná tette, s ott ahol hatálya volna, nem lesz kiadható, mert nincs!

Ebből következik, hogy a rendeletet vissza kell vonni nemcsak a kath. papság zaklatásának megszüntetése végett, de a jogi viszonyokban szükségképpen beálló zavarok miatt is.

De hát nincs valami *modus vivendi*? Hogy a *kath. pap* a nemkath. lelkésznek a kívánt bizonylatot akár közvetlenül, mint a rendelet előírja, akár közvetve bárki útján *kiadja*, az képzelhetlen! Erről le kell mondani. Ez nem a béke útja. Szerezze meg a prot. lelkész a kivonatot kath. *cooperatio* nélkül, teszem két meghitelt prot. vallásu tanúnak bementése alapján.

Az 1868. évi 53. tc. 12. §-ának kényszereszközökkel való végrehajtását a katolikusok s a vallási békére törekvő hazafias polgárok nem tűrhetik!

Mi történjék hát? Legyen-e *revisio*, vagy a törvényt döntse-e meg a kormány és törvényhozás hallgatag beleegyezésével az ellenkező jogszokás?

Valaminek történni kell! Így nem maradhatunk!!

Hisz' a mai gyakorlat szinte nevetséges volna ha oly szomorú nem lenne. A papok a kivonatot ki nem adják, ezért a Csáky-rendelet előírta büntetésekkel, pénzbírsággal sújtatnak az alsóbbfokú hatóságok által, – e büntetést a harmadfokú, belügyminiszteri ítélet is jóváhagyja, de esetről esetre megsemmisíti a szolgabírói s alispáni ítéletnek azt a részét, mely a kivonat kiadását írja elő. A pap fizet, de a rendelet tulajdonképpeni célja még sincs elérve.

Minek hát az ilyen miniszteri rendelet? Azzal ijesztgetik az ellenzéki lapok a kormányt, hogyha rendelete visszavonásával s az 1868. törvény 12. §. *revisiójával* békét hoz a hon polgárai közé: meghátrál Róma és a klérus előtt, s kompromittálja az állami tekintélyt és szuverenitást. Uraim! tegyenek különbséget *állami szuverenitás és állami omnipotentia* között! Ha az állam visszavonul a maga jogkörébe, ahol szuverenitását alattvalói engedelmességgel tiszteljük, sokkal jobban meg lesz óva az állami tekintély és akarat, mintha oly dolgokban követel engedelmességet, hol parancsolni joga nincs: tisztán lelki ügyekben. E téren rendeletet soha semmiféle kormány sem lesz képes végrehajtani. Kár tehát a kormányt gyengeségről vádolni s gonoszság e váddal a papság helyzetét súlyosbítani. Az állam szuverenitását elismerjük, mindenhatóságát nemcsak mint keresztények, de mint személyes és családi elidegeníthetetlen jogokkal bíró polgárok is a szent szabadság nevében s felháborodással visszautasítjuk.

Még egyet! A prot. „Egyházi és Iskolai Lap” egyik legközelebbi számában olvastam, hogy Vaszary Kolos hercegprímás is „az ultramontán álláspontra helyezkedett” az elkeresztelési ügyben.

Ultramontán vagyis katolikus *álláspont* volna oly törvényt követelni, mely a vegyes házasságból származó valamennyi gyermek katolikus neveltetését kötelezőleg előírná. A hercegprímás ezt nem követeli.

Ha *revisio* lesz, ez *olyan* legyen, hogy az állam kötelezőleg semmi vallást elő ne írjon, hanem bízza a gyermeknevelést a szülők lelkiismeretére.

Egyedül ez felel meg az állam érdekének.

Egyedül ez hozza meg az óhajtott *békét*.

(Megjelent: Magyar Sion, 1892, 241–283. oldal, [5567])

Új katolikus napilap?

Mostanában ismét sokat emlegetik azt az alapítandó, új katolikus lapot, melynek várandóságától szinte terhes a közvélemény. A vajúdás már jó sokáig tart; ahol az ember megfordul szinte részvény-kereslettel találkozik s kínálat nincs; az üzlet biztosítottnak látszik s gondolom, hogy a Deutsch-Haas-cég is szívesen vállalkoznék egy kath. lap megindítására, szívesebben tán, mint az oroszok cukorgyárra; az „ultramontán” most legalább úgy fizet, mint az „ultramarin.” Várjuk hát, hogy a kath. intéző körök mikor és miképp nyúlnak bele az önként megnyilatkozó kath. zsebekbe. Csak egy fogástól, mely határozottan balfogás volna, óva intjük: *színtelen* lapot ne akarjanak teremteni, mert abba belebuknak. A színtelenség a fejletlenségnek és az élettelenységnek szignatúrája, s mi ezen az ínséges stádiumon már túl akarnánk lenni; hát ne vonszoljanak bele újra azzal a színtelen katolicitással. Ahol a jellemek s a közállapotok még a határozatlanság álomképeivel küzködnek, – ahol a harcok s a támadások még nem terítették rá a „jó emberekre” a vizes pokrócot, – ahol a színbevallás bujdosói a meggyőződésnek keserű tapasztalatai árán még nem vették észre, hogy hol az ellenség, hol a jóbarát: ott a színtelen lap, ha nem is tisztesség, legalább nem szégyen. De Magyarországon, hol a katolicizmus nyílt és a vak előtt is világos megtámadtatásban részesült, s hol az egy „M. Állam”-ot kivéve az egyházat egy lap sem védte pozitíve, pedig sokan kívántak a világiak közül más téren is érvényesülő lapban oltalmat s ahol következőleg mindezek előtt kiáltó szükséggé lett egy minden tekintetben megfelelő kath. politikai lap alapítása: ott „valláserkölcös”, „pártonkívüli”, s ami még van a vizenyős frazeológiában elmosódott terminusú lapot akarni, önkéntelenül is bámulatra ragad, s az ily kicsinyhitűségre csak azt mondhatjuk: „non sunt de genere virorum illorum, per quos salus facta est in Israel.” „Valláserkölc” nem létezik, az egy elvont terminus; az a holdba való vagy az abstrakciók sárguló lapjaira; hanem létezik katolikus valláserkölc, református, stb. valláserkölc. Hát melyik valláserkölc kell egy megindítandó, kath. lapnak? Az iránt már csak nincs kétség, vagy azt is kell takargatni? Azután meg nyíltan kértem, melyik lap nem írná ki programjában, hogy „valláserkölcös”? Bizonyára a „Pesti Hírlap” is „valláserkölcös.” Ez tehát nem megnyugtató kijelentés.

Tudjuk, hogy azzal altatják el magukat a jó, de kicsinyhitű emberek, hogy nem teszik ki ijesztőnek a kath. elvet; nem mondják ki, hogy kath. érdekeket védenek, kath. elvű politikát csinálnak; de azért benn lesz; az lesz a lapnak lelke. – Azt nem lehet keresztülvinni; mert ha az elvet igazán meg akarják védeni, azt ki kell mondani és erőteljesen és következetesen keresztülvinni; ha ezt megteszik, akkor mindazon határozatlan, fejletlen ember, akit a kath. elvek takargatásával megfogtak részvényesnek vagy olvasónak, úgyis mind otthagyja a lapot s bosszankodik, hogy zsákban macskát vett. Ha ezt a faképnél való otthagytást el akarják kerülni s az ily elv dolgában jött-ment sereget össze akarják tartani, kell a tojások közti táncot nemcsak a programban járni, hanem a lapban is folytatni, így bosszulja meg magát a határozatlanság. Csírájában megmérgezi a lapnak irányát és fejlődését; szolgájává teszi a gyávaságnak és színlelésnek, s erőteljes kifejlést egyáltalában lehetlenné tesz.

Egy kath. lapnak főfeladata mostanában új, egészséges, keresztény elvű párt alakítása volna. Aki ezt zászlajára írja, az a nagy sikerek biztosítékát bírja, mert azt hirdeti, ami közkívánság s annak ad hangot, ami minden szívet feszít s ami alkalmas kifejezést keres. Mi lehetne kelletlenebb, ízetlenebb és csüggesztőbb, mint a „pártonkívüliség” léhasága. Kicsoda az az ember, aki pártonkívüli akar maradni? mikor manapság az elvek harca dönt s az fog érvényesülni, ami párttal bír. A pártonkívüliség a harc eszközeiről való lemondásnak programja. S aki lemond a parlamenti érvényesülés nagy ágyúiról, vajon segít-e azon a nyögés s a sopánkodás? Nem félnek manap pártonkívüli törekvésektől, hiszen ezek holt erek,

lassú tespedésnek hínáros menhelyei. Ne menjünk bele ezekbe; csiboroknak s vizipókoknak valók. Nekünk kath. valláserkölcös s keresztény-elvű párt alakítását célzó, politikai napilap kell. Más program előttünk a régi slendriánnak s a szégyenkező színtelenségnek elrongyolt foszlánya.

(Megjelent: Magyar Sion, 1894, 773–775. oldal, [6199])

Nemzetgazdaság és coelibatus

A világrenden épül föl a jog, a morális, a politika, a világ- és nemzetgazdaság, szóval az emberi élet, amennyiben ebbe az „életbe” ez esetben a pozitív isteni kinyilatkoztatáson alapuló kereszténységet bele nem foglaljuk. Aki a világrendet föl nem ismerte, az az emberi élet rendezésében csak bakokat lóhat; az lehet szemhunyorogató filantróp, – az moralizálhat édeskés nyelvvél, – az rózsás felhők keretébe zárhatja az emberiség kilátásait: de boldogulni s boldogítani nem lesz képes.

Ezt a kikezdést azoknak szántam, kik *morális szempontokból* túlságos könnyűséggel ajánlgatják a házasságot; kik ezt a szent intézményt a szenvedély lerakodási helyéül tekintik; kik a nagy családokat Isten áldásának tartják s hirdetik, hogy akinek Isten gyermeket ad, annak ad hozzá tehénkét is. S mialatt ez édes mámorban ringatóznak, addig eszükbe nem jön, hogy a szegények gyermekei milliósázmra elpusztulnak – s következőleg arra sem vetnek ügyet, hogy azt a nagy kérdést, vajon igazán az Isten akarata-e az emberi nem olyatén elszaporodása, hogy az már megélni nem képes, hogy, mondom, ezt a kérdést a világrendből s nem képzeletes teoriákból kell megítélni.

A népességnek viszonyban kell állani az élelemtermeléssel. Az emberek szaporodása és az élelem termelése közt szoros, szükséges aránynak kell fennállania, melyet megbolygatni büntetlenül nem lehet. Ez tehát *az emberiségnek egyik létbiztosító törvénye*. Honnan ismerhetjük fel e törvényt? az emberek szaporodásának és az élelmiszerek termelésének egymáshoz való viszonyából. Ha e viszony normális, akkor a népesedés is normális; ha e viszony abnormis, akkor a népesedés is vagy elmarad, vagy túlnagy; ez utóbbi esetben túlnépes lesz az ország; az előbbi esetben néptelen.

A normális népesedés lépést tart a produkcióval; a produkció ismét a technikától s a gazdasági viszonyoktól függ; minél jobban lefoglalja s kihasználja az emberi munka a természeti erőket: annál nagyobb haladást tesz a termelés is s vele a népesedési mozgalom. De normális mozgalom csak az lesz, amely a termelésből megélhet. A termelés haladásával haladhat a népesedés; ha a termelés arányait túllépi, – ami csak átmeneti állapot lehet – visszaszoríttatik a természet vasszükségyszerűségével az arányok medrébe. A túlnépesedési mozgalom tehát nem lehet hasznára a népnek s ha valakinek használt, ez a haszon is eltűnik idővel; mert hiába, ami fölös ember van a világon s ugyanazt mondjuk az egyes országokról, az csak a nyomorúságot állandósítja s így az ideiglenes valamiféle előny vagy föllendülés után, melyet a munkás kéz sokasága előidézett, megmarad a nemzedékek nyakán a túlnépeségnek fölöslege, mely a népek létét megmérgezi és megnehezíti, sőt iszonyú katasztrófákba sodorja.

De azt gondolom, hogy e triviális bölcsességnek, mely szerint *nem élhet több ember valahol, mint amennyit a természet s a munka ott eltarthat*, nem akadunk sehol ellenzőjére; azonkívül azt gondolom, hogy senki sem tagadja, hogy *lehetnek túlnépes és népben szegény vagy pedig normális népességgel bíró országok*; s mégis, bár tudom, hogy senki sem tagadhatja ezen egyszerű természettudományos igazságokat, mégis fontos azokat konstatálni, mert hiszen e természettudományi igazságok azt is követelik, hogy a népesedési mozgalmat, tehát egy nagyrészt a szabadakarattól függő funkciót, a világrend arányai és viszonyai szerint kell megítélnünk; az fogja ugyanis eldönteni, vajon normális vagy abnormis-e a népesedési mozgalom s következőleg vajon jogos-e vagy jogtalan-e s végül vajon erkölcsös-e vagy erkölcstelen. Igen, a világrend alapján kell az emberi társadalomnak sarkalatos érdekét, a népesedés normális vagy abnormis voltát megítélnünk s nem elvont teoriák lidércfénye után indulva. A hígvelejű filantrópok, fanatikus hazafiak, szentimentális asszonyok s csinált princípiumokkal és segédhipotezisekkel beérő moralisták természetesen elszörnyűködnek ez

állításon s tán istenkáromlást is sejtenek e szavakban; mert szerintük ez annyi, mint kiragadni Isten kezéből a világkormány gyeplőjét, vagy éppenséggel még több, beleülni a Gondviselés királyi székébe. Az emberek szeretik a gondot átadni másoknak s kívált ha van jól terített asztaluk, elhítetik magukkal, hogy a Gondviselés másoknak is ad „escam in tempore opportuno”; de azt elfelejtik, hogy az Isten az embernek észet adott és szabad rendelkezést s hogy csak akkor fog megélni a földön s lesz mindenkinek kenyere, ha az Isten világrendje szerint igazodik el a földön a társadalom; ha pedig az ember nem használja föl esztét a világrend fölismerésére, akkor az Isten kertjét vadállatok sivatagává változtatja.

Tehát fölismerni a világrendet s e világrendre alapítani jogot, erkölcsöt, nemzetgazdaságot, ... ez az ész első követelménye.

E thesisből kiindulva kérdezzük: *tiltja-e a jog s az erkölcsi törvény az emberek túlszaporodását?* s tétovázás nélkül feleljük: *igen*. A túlnépes társadalomban a nyomorúság s a vele karonfogva járó erkölcstelenség, a bűn és a prostitúció szerencsétlenné teszi s ideiglenes nyomorba s örök kárhozatba dönti a kétes existenciákat; az éhhalál s a szellemi sorvadás áldozataivá avatja föl kimondhatlan kínok és gyötrelmek kíséretében azokat, kiktől a *természet*, s a *társadalmi helyzet* megvonta a fejlődéshez s az egyén kiképeztetéséhez megkívánt eszközöket. Ezen nem segít sem filantrópia, sem sovinizmus, sem a „munka joga.”

Mindakettő szerepelhet a hóhér szerepében – a *természet* is s a *társadalmi helyzet* is; igaz, hogy e kettő közt olyan különbség lehet, mint a jó és rossz, a jog és igazságtalanság közt. A dolog világos; mert a társadalmi helyzet, melyet például a liberalizmus teremt, a bűn s a jogtalanság következménye s az ilyen társadalomban azután még százszor többen mennek tönkre, mint rendezett gazdasági viszonyok közt. Rettentő világosságot áraszt állításomra a modern proletárizmus, mely nevét épp a sok gyerektől nyerte; mintha e névben is a rossz és erkölcstelen gazdasági rendszernek üterére tapintának, arra a mételyre, mely a nyomorult s elevenhalott existenciák töméntelen számában terjeng.

De korántsem találnók el az igazat, ha azt mondanók, hogy a túlnépeség csakis rossz, igazságtalan gazdasági rendszernek következménye; nem; túlnépeség lehet a legigazságosabb oekonomiában; mert a természetes világrend megszabja mindig az arányos népesség számát. Azért a jól berendezett társadalomnak arra is lesz gondja, hogy a népesedési mozgalom a normális arányokat meg ne haladja. Hogy azt azután hogyan, miképp fogja eszközölni, az már más kérdés. Azt mondja tán erre valaki: „az lehetetlenség; azt szabályozni s ellenőrizni nem lehet”; „szép is volna, ha előírnák, hogy a családban hány gyermek legyen s miféle borzalmas és sötét erkölcstelenségbe vezetne az, ha a családok túlterjeszkedése rendőri ellenőrzés alá állíthatnák.”

Ez ijesztő nehézségekre csak az a válaszom: mindenestre világos előttünk; hogy e fontos érdekeket nem a rendőrség, hanem az egyéni belátás és erkölcsiség kezére lehet csak bízni. Hiszen mi azt jól tudjuk, hogy bensőséges, mély vallásosság és fölvilágosult erkölcsi nézetek nélkül a társadalom mindig nyomorult marad. Nézzék Uraim itt a példa! A népesedési mozgalmat szabályozni kell; abnormis népesség mellett semmiféle törvények és rendszerek sem segítenek a társadalmi bajokon; de a népesedési mozgalom egy kiválóan erkölcsi, az egyéni szabadság legrejtettebb szentélyéből kiinduló áram; az életnek folyamát az egyén szabadsága indítja meg erkölcsös vagy erkölcstelen cselekedetével. Lehet-e azt mondani, hogy ez az egyéni elhatározás, melytől egy személynek léte függ, ha a házasság kötelékeiben megy végbe, hogy akkor mindjárt erkölcsös, s ha a házasságon kívül történik, akkor erkölcstelen? Nem, ez nem elég! *Nem minden szaporodás lesz erkölcsös a házasságban sem;* csak az a szaporodás, melyet a világrend s szorosabban az illető társadalom s még tüzetesebben, az illető család helyzete és kilátása megtűr. A proletárok szaporodása a világrend ellen, s következőleg *az Isten akarata ellen van*. Proletárrá tenni egy születendő személyt, – emberi létre való kilátások nélkül létbe hívni elsenyedő s elzüllő existenciákat, ez oly bűn, mint a gyilkolás. De ezt policajjal ellenőrizni nem lehet, ha a legsötétebb

erkölcstelenség s a direkt gyilkoló magzatelhajtás örvényeibe vetemedni nem akarunk. Helyes; ez is épp oly bizonyos; de a következtetés ebből nem az, hogy a praemissa rossz; hanem az, hogy az ember erkölcsös lény, s hogy az erkölcsöt nem szabad kihagynunk a számításból, mikor emberi viszonyok rendezéséről van szó. Okoskodásunk tehát ebben állapodott meg: *hogy a nemzetgazdaságban is a főtényező az ember erkölcse, enélkül egy lépést sem tehetünk.*

A világrendnek s ezzel összhangban a társadalomnak, s legszorosabb körben az illető családnak megfelelő szaporodást tehát az ember fogja intézni, a fölvilágosult, az Isten terveibe behatoló, a szenvedélyeinek parancsolni tudó ember. Nem fog személyeknek létet adni, kik átokra és kárhozatra születnek; nem fogja a társadalmat azon állapotba juttatni, hogy a természet rendje permanenciába helyezze legkegyetlenebb bakóját: az éhhalált. Míg az emberiség az erkölcs s a műveltség *e fokára föl nem jut*: addig kimondhatlan nyomor és szenvedés jelzi útját s nincs az a hatalom, mely segíthetne rajta, mert régi dolog, hogy a nyomor s a bűn láncait csak egy kéz, egyetlenegy hatalom képes megoldani, s ezt az evangélium így mondja: *veritas liberabit vos*; az igazság megszabadít titeket, – az igazság, mely első sorban abban áll, hogy megismerjétek a jót s a rosszat, – hogy tájékoztassátok magatokat érdekeitek iránt, – hogy bepillantatok az Isten törvényeibe, melyeket a természet s a kinyilatkoztatás kódexe elétek ad.

Már most ez a bepillantás a természet törvényeibe az iránt is fölvilágosítja majd az embert, *hogy a legigazságosabb nemzetgazdaság mellett sem boldogulhatunk*, ha a szaporodást nem szabályozzuk, s ez rávezet arra, hogy kimutassam, hogy nemcsak az igazságtalan háztartás, de a *természet, tehát az Isten adta törvény is a hóhér szerepében járhat el s okvetlenül el is fog járni*, ha a szaporodás a világrend arányait túllépi, hogy tehát megint az embernek mint értelmes, ethikai, szenvedélyeit és hajlamait korlátozni tudó úrnak kell a maga főbenjáró érdekeit rendezni, ha nyomorulttá lenni nem akar.

Ennek kimutatása nem nehéz s nota bene, ez nem filozófia, sem okoskodás, hanem természettudományos statisztikus észlelés.

Az észlelés a következő. A népesedés árama minden népnél s minden korban egy oly folyam, melynek partjai és gátjai: a termelés nyújtotta megélhetés. Ha e gátak magasak, a folyam dagad; gátjainak magasságával együtt nő és telik a folyam maga; de törekvése nemcsak az, hogy a gátak által képzett medret kitöltse, hanem hogy azokon túllépjen. Ha katasztrófák lépnek közbe, milyenek háború, dögvész, kolera, a folyam megcsappan; de csakhamar töltekezik s előbbi magas színvonalat éri el. A könnyűség, mellyel az élet dagadó folyama növekszik, a megélhetés könnyűségével tart lépést, s e részben valamennyi nemzetgazdásznak igaza van, hogy a népesedés a termelésnek funkciója; de már a legközelebbi állításuk helytelen, azoknak t. i. állítása, kik azt mondják, hogy a népesedés a termelésnek olyatén funkciója, hogy attól *minden tekintetben* függ; hogy a termelés növekvésével növekszik, de szünetelésével megakad, hanyatlásával hanyatlik. Valami igaz van e fölfogásban, de egészben véve, téves.

Téves pedig egyszerűen azért, mert a természettudomány szerint az emberi speciesnek a szaporodása mértani arányban halad, míg ellenben a termelés csak számtani arányban; vagyis az emberiség szaporodását ez a számsor jelzi: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, míg ellenben a termelés növekvését a következő, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. Azaz, hogy még ez sem; mert ki van mutatva, hogy a termelés növekvése nem tart lépést a számtani haladvánnyal sem. Különben az már keveset változtat a dolgon; elég baj az, ha e két egymással viszonyban álló tényező közt ily aránytalanság uralkodik; mert ha praktikus kifejezést adunk e viszonyoknak, az annyit tesz, hogy egy ország 1.000.000-nyi lakossága 200 év múlva 256 millióra rüg, mialatt az élelmiszerek bősége csak 9 millió ember részére lesz elégséges. Háromszáz év múlva a népesség 4096 millióra emelkedik, s az élelem csak 13 millió embernek futja ki. Az emberiség szapora voltát kimutatja az is, hogy Észak-Amerika lakossága 25 évenként

megduplázódik és pedig nem a bevándorlás révén, hanem közvetlenül a szaporodás által. De ha valaki tagadná is, hogy a mértani és számtani haladvány találó kifejezése az emberiség s az élelmiszerek szaporodásának, s ha azt állítaná, hogy nem 25 év alatt, hanem 50 vagy ha úgy tetszik 100 év alatt kétszereződik meg a népesség száma; azon sehogy sem változtathat, hogy az emberiség szaporodása és a termelés bősége közt tényleg nagy aránytalanság van, s következésképp, hogy az emberiség nem egy lófejjel, hanem mérföldekkel iparkodik a termelést megelőzni s azt messze elhagyni.

Ezt a természettudományos tényt föl kell venni minden jogtudósnak s kivált minden moralistának. Az Isten akarata s az emberiség boldogulása *a helyes arányt* sürgeti a szaporodás s a termelés közt. Ezt a helyes arányt meg kell állapítania s *kiváltképp meg kell valósítania* a morálisnak s a nemzetgazdaságnak; mert ha meg nem valósítja az ember, megvalósítja a természet vasszükségszerűsége a nyomor, az éhhalál, a ragadós betegségek, s végül az elkeseredett proletároknak véres irtó háborúja által azok ellen, kiknek még van valami harapni valójuk. Ezt az irtó háborút a természet egyre folytatja az állat- és növényvilágban; az állat szaporodik ösztöne nyomában s a természetre van bízva az alak fönmaradása; száz meg százezer, millió és millió sejt, csíra, mag és pete megy tönkre a természet háztartásában, hogy az egyensúly fönntartassék.

Növény, állat, e tekintetben egy s ugyanazon megbírálás alá esik; levegőből nem élhet; s aminek nincs megfelelő élelme, az elvész; küzd egy darabig, azután elbukik.

Ha valaki tehát azzal vigasztalná magát, hogy eszerint az emberi társadalomnak sem lehet fölös tagja, mert a természet vasszükségszerűséggel kioltja és kipusztítja; az természetesen a végeredményt illetőleg jól okoskodik; csak hogy ha amily jól okoskodik, oly jól akar beszélni is, akkor ne azt mondja, hogy nem lesz több ember, hanem hogy meg nem élhet több ember, s a többi kipusztul. *Lesz több ember*, nagyon is sok lesz; töméntelenül több lehet, mint amennyi megélhet; de azután ezeknek az élete az eleven halál, a nyomor, a düh, a kétségbeesés s tekintve számukat harc minden ellen, ami él és áll – s győzelmük *a világégés*.

Most azonban az a kérdés ötlük föl előttünk; szabad-e ezen biztos végenyészet felé sietnünk? s miután megismertük a természetes világrendet, nem kell-e azt a világrendet eszünk s erkölcsünk hatalmával biztosítani, nehogy ily korrektívumot zúdítsunk a kultúra s a haladás nyakára? A természet bizonyára megadja a pusztulás korrektívumát, ha az ész s az erény nem gondoskodik elkerülni a bajt.

A felelet e kérdésre csak egy lehet: igen; az emberiségnek kell szabályoznia a maga szaporodását, s egy helyes világgazdászati rendszernek a főfeladata az lesz, hogy ezt a szabályozást kézbe vegye s megvalósítsa. Lehetnek azonban még különböző nézetek, melyek ezt a kérdést vagy nem állítják föl ily élesen, vagy kitérnek előle s a felelet elől.

Ezek a különböző nézetek ilyenek. Malthus és követői azt mondják: a szaporodás és a termelés közt fönnálló aránytalanság permanenciába helyezi a nyomort s az éhhalált. „Emberek, a ti sorsotok rettenetes, de nincs, aki segítsen rajtatok!” Iszonyú etikájuk a következő citációban kulminál: „Annak az embernek, ki a már mások által lefoglalt világba lép, ha családja őt táplálni nem bírja s ha a társadalomnak az ő munkájára szüksége nincs, *semmi joga sincs* az élelmiszerek valamely részére. Az ilyen teljesen fölösleges a világon s a természet nagy vendégségénél számára nincs teríték. A természet ráivalg, hogy takarodjék innen és nem habozik rögtön parancsának végrehajtásához fogni.” E borzasztó expozére az a megjegyzésünk: Mit jelent az, hogy *semmi joga sincs annak az embernek az élelmiszerekhez?* ha van joga az élethez, hogyan ne volna joga az élelemhez? ezt a logikát nem lehet menteni; elítéli magamagát. De azt vetik ellen: nincs neki joga az élelemhez, mert az már le van foglalva s következésképp másnak van rá joga. Íme a legmarkolhatóbb abszurdum: van joga az élethez: a *célhoz*; de nincs joga az *eszközhöz*: az élelemhez! S nem tenne-e akkor a társadalom nagyon jól, ha az ilyen jogtalan embereket agyonbunkózná? oh, azt nem szabad;

mert az direkte rossz. Nos, és akit éhenhalásra ítélnék s mindentől megfosztanak, az nem direkte rossz?

Az ilyen ethika meg nem állhat! Ha valakinek nincs joga az élelemhez, akkor az ilyen meg nem élhet s éhhalálra van kárhozthatva; de existenciákat éhhalálnak kitenni, erkölcstelen dolog, bűntény; következőleg a proletárok szaporítása a házasságban is bűntény. A társadalomnak gondja van rá, hogy az emberek egymást agyba-fejbe ne verjék; bünteti a direkt gyilkolást; kérdem, ne legyen-e gondja az indirekt gyilkolásra? A társadalom védi a személybiztonságot, az embereknek jogát az élethez: vajon nem fogja-e megvédeni a legártatlanabb existenciák életét, melyek valóságos személyek? Nem mondhatnák-e a született proletárok az ilyen velük nem gondoló társadalomnak: „bocsánatot kérek, hogy születni merészelttem; mert eddig más tény nem jellemzi személyemet; az pedig már csak nem bűntény?!”

„Igen, de hát ez nem a társadalom s nem a jogállam gondja; ez a szülők erkölcsi kötelességeinek szférájába tartozik; a jog s az erkölcs nem mindegy”; ezt vetik ellen sokan, kik megijednek a jognak e veszedelmes érdekekre való kiterjesztésétől.

Távol vagyok attól, hogy a jog és erkölcs elkülönített országait összezavarjam, hiszen lehetetlenséget akarnék. Az erkölcs tulajdonképp az emberi élet ütere s azt a joggal helyettesíteni vagy fölcserélni nem lehet; de hiszen ezt nem is akarja senki. Mikor mi a Malthus-féle ethikán elszörnyüködünk, mely az emberi méltóságot tapossa s a személyt mint valami letiporható gazt traktálja: akkor másrészt látjuk, hogy éppen egy helytelen jogrendszer, egy jogtalan közigazgatási rendszer, *a liberalizmus az*, mely a szaporodás megszorításait eltörülte, minden korlátot mellőzött, a gyáripar által a proletárságot s a proletárságban a túlnépesedésnek gátszakadását eszközölte s azután e jogtalan gazdasági alapon állva, tudákosan hangoztatja: „hiába, nem lehet semmit sem tennünk; az emberiség szükségképpen rohan a túlnépeségbe; nyomor és éhhalál regulázza majd a népességi viszonyokat.”

Nem; ez nem regulázza kizárólag; sokkal valószínűbb, hogy a testvérharc s a világégés katasztrófái fognak rendet teremteni a meghibbant egyensúlyba; s már ezért is kötelessége volna a társadalomnak magáról gondoskodni s nem a struccmadár politikáját folytatni. De azután meg az előbb említett oknál fogva is kell a társadalomnak ez ügyben rendezőleg föllépni, azon oknál fogva, hogy rossz gazdasági rendszere nagyban előmozdítja a proletarizmust; változtassa meg tehát legalább ezt a rossz jogrendszert s azután hagyja szabadon működni és segítse mindenütt a társadalmi és erkölcsi faktorokat, melyek az emberek nézeteire és szenvedélyeire korlátoztatólag, mérséklőleg hatnak.

A liberális gazdasági rendszer a proletár tömegeket szüli; a proletár tömeg pedig az emberiség szaporodását a maga teljes erejében, korlát nélkül eszközli. Miért? mert minden tisztességes házas ember a család szaporításában meg van kötve kivált azon gondolat által, hogy eltarthatja-e gyermekeit s azon törekvés által, hogy a családot is az ő előbbi színvonalán fönntartsa s gyermekeinek is megfelelő életsorsot biztosítson. E tekintetek szerint igazodik; ehhez méri hajlamait s korlátozza szenvedélyeit. De a proletárt ilyen tekintetek nem zavarják meg; minden porontyjának az ő teljes atyai méltóságát és vagyoni állapotát biztosítja; neki állása, neki társadalmi nívója nincs; ő minden tekintetben a nívó alatt áll; mélyebbre nem száll gyermeke sem. – Házasságaikban is a féktelenség uralkodik. Mi kell egy proletárnak, hogy megházasodjék? Pénz? Ház? jövedelem? Ő birtokot, vagyont nem szerezhet; jobb sorsra kilátása nincs; a fizikai szükségletet úgy ahogy megszerezi; a katonaságon átesett már; teljesen szabad; házasodik. Mindenki házasodhatik s a sovínisták dörzsölik a kezeiket, hogy a nemzet hogy szaporodik és virágzik. Valósággal pedig hanyatt-homlok rohanunk a túlnépesedés örvényébe s ezzel a *nemzedékek indirekt s később majd direkt gyilkolása, irtó háborúja* felé.

Mikor Malthus azt mondja, hogy a fölös embernek semmi joga sincs az élelemhez, melyet a föltét szerint már más foglalt le, ugyanakkor megengedi és elismeri, hogy az ilyen ember életbeléptetése bűn, tehát a szülő bűne; de azt vitatja, hogy azt megakadályozni csakis az erkölcsiség föladata s nem a jogrendszeré. – Mi azt mondjuk, hogy a modern jogrendszer a liberális gazdaságban zúdíttotta ránk a túlnépesedés áramát s azért első sorban azt kell megváltoztatni; tömjük be legelőszőr ezt a nagy gátszakadást; azután majd átmegyünk a többi segédeszköz alkalmazására. Jól tudjuk mi, hogy az emberi társadalom alapja az ember erkölcsisége s hogy ezt nélkülözni vagy pótolni joggal, jogrendszerrel, törvényekkel nem lehet; de hogy az erkölcs prosperáljon és sikereket arasson, szükséges, hogy a jogrendszer ne növelje a társadalomnak mételyeit.

Mások csak az ember jogaival állnak elő s a következményektől eltekintenek. Hangoztatják, hogy minden embernek van joga a szaporodásra, hogy e jogot tőle senki el nem veheti; hogy ez az egyén joga s hogy ezt a birtoktól függővé tenni nem lehet. Ha ezt a személyes állapotot vagyoni állapottól tennők függővé, akkor a szegényebb sorsúak nyakába varrnók még ezt a terhet, ezt az áldozatot is!

A nehézség nagyon impozáns, de mégis csak látszatával imponál; veleje nincs.

Senki sem tagadhatja, hogy az embernek van joga a szaporodásra; de *nincs joga a korlátlanra*, hanem *a normálisra*. A természettudomány ellen nincs appellata; a természeti viszonyok határozzák meg az ember megélhetését a földön. Ha az emberiség ez arányokat meghaladja, nem boldogulhat s ha még oly tökéletes jogrendet állít föl s ha még úgy fokozza is a termelést, háztartása a világrend ellenére alakult s fönn nem tarthatja magát; mert a jólét egyre veszne, – a középosztályok a szegényedés lejtőjén mind mélyebbre sülyednének, – a szegénységből származó bajok, milyenek az erkölcsi durvaság, a családi élet fölbomlása, a kicsapongás, a prostitúció, a gyűlölet, lázongás, lopás, rablás elárasztanák a legjobban rendezett társadalmat. Legyen bár a társadalom monopolista, liberális vagy szociálista alapokra fektetve, ha a népesedés nem normális, nem lesz életképes; s legmélyebben sülyedne bele a bajokba az a társadalom, mely a szabad szerelemről regél, mely a családot fölbontja s a népesedésnek semminemű gátat nem vet.

Az embernek tehát csak a normális szaporodásra van joga; kérdem már most, melyik az a normális szaporodás? s feleletem ez lesz: az, melyet a megélhetés föltételeivel láthatunk el. A szaporodás s a birtok viszonyban állnak egymáshoz; a vagyon megszerzése bizonyos mérvben függ a mi megfeszülésünktől; aki magára veszi a feladatot, hogy az élet kellékeit többek számára megszerezi: annak más egyébtől eltekintve, joga van ezeknek létet adni. Azt a kifogást, hogy eszerint a szegény emberek elesnének a házasság személyes jogától, elfogadjuk; úgy van; de ez nem bizonyítja a tétel helytelenségét; mondják meg a szíves kifogásolók, miképp akarják a népesedést regulázni? ha találnak más irányítót, szívesen elfogadjuk. Ha nem találnak; akkor a mi reguláló szerünk mellett kell állást foglalnunk.

Olyat kell kitalálni, mely a személyes jogokat nem sérti s kényszer nélkül éri el a célt, – *vágják rá a filantrópok*. Jól van, s melyik az? A belátás, – mondják ők – hogy így a szegénység még nagyobb lesz, – a nyomorúság még tűrhetlenebbé válik, – az egymást gázoló proletárok még olcsóbb bérért dolgoznak s ragadják el egyik a másik szájától a falatot. A népesedés regulázója az a belátás lesz, hogy minél többen leszünk, annál nyomorultabbak leszünk s önmagunk élet-terhét növeljük. A gondok által kiszárítjuk életkedvünket; a családanyákat a legszánalmasabb rabszolgaságra kárhoztatjuk s a nemzedékek erőteljes kifejlődését s azzal az igaz haladást lehetlenné tesszük. Mondom, ez a belátás, s a belátás nyomában eligazodó nemesszívűség, mely szenvedélyeinek parancsol, mely hajlamait korlátozza s a házassággal is teljesen e belátás szerint él: ez lesz az a regulázó szer, mely senkinek jogát nem sérti s kényszer nélkül ér célt!

Tagadhatlan, hogy az erkölcsiség ezen magaslatán álló emberiségnek nem kell majd semmi másnemű korlát; de hol s mennyire vagyunk még e magaslattól?! Hiszen átlag a

posványt tapossuk s nem hogy kifelé, hanem befelé cammogunk. S ebben látni ismét a liberális nemzetgazdaság tönkjét s teljes megrekedését; mert minden intézményével odator, hogy minél kevesebb ember élhessen meg *emberileg*, értem: emberhez méltóan, s a szegénység, mely mindig bővelkedik „proles”-ben, mely tehát mindig *proletariátust* nevel, óriási arányokban terjeszkedjék. A liberális nemzetgazdaság az előbbi társadalmi rend házasodási megszorításait mind eltörülte, – a házasságra jelentkezőktől a megélhetés kimutatását nem követeli, – s azt gondolja, hogy legjobb, ha az emberi szaporodást is a természet kezeire bízva; tudván azt, hogy az nem vesz föl karjaira több ivadékot, mint amennyit el tud tartani. E kegyetlen igazságban megnyugszik; nem kell törődnie vele többé állambölcsességének. – Igen, persze az volna legkönnyebb módja a kérdés rendezésének, ha kinyilvánítjuk, hogy e részben az ember a természet szabad folyására bízta magát, amely majd rendet csinál, föllépteti a nyomort s az éhhalált s helyrehozza az egyensúlyt.

De hiába hivatkoznak a természet folyására ott, ahol a legtermészetellenesebb vagyonszerzés és fölhalmozás által annyit vétkeztek a természet szabad folyása ellen. Először majd a természet tör utat magának s legyőzi a nyakára rákényszerített nyűgöt, a liberális gazdasági rendszert, s ezt a győzelmet majd a proletárok által fogja kivívni! Ezek a szerencsétlenek ugyan elkeseredettségükben s erkölcsi durvaságukban csak arra fognak közreműködni, hogy a liberális jogtalan vagyonszerzést megroppantsák; de majd jön nyomaikban az igazi testvériség és egyenlőség kereszténysége, amely az új, jogos gazdasági rendet nyélbe üti. Így ismétlődik a történelemben a Saturnusi pogány hitrege, hogy az apát tulajdon fia eszik meg. A liberális rendszer fia *a proletárok*, s ez apjukra ütött fiak fölfalják azt a kegyetlen szülőt, ki nekik a halálnál kegyetlenebb létet adott.

Őszintén megvallom, hogy ez egy desperát probléma, mellyel szemben a liberális nemtörődés a strucc madár politikáját űzi, jóllehet az események ugyancsak peckelik a szemét, s rákényszerítik, hogy lásson még álmában is; és ha van bonyolult kérdés, mely a kétszer-kettő-négy evidenciájával bizonyítja, hogy az emberiség erkölcs nélkül, nemesítő, szenvedélyt fékező s a szellemi irányokat előmozdító erkölcs nélkül a vadállatok cape-rape állapotjába süllyed; úgy ez az a probléma, ez az a kérdés, a népesedés kérdése.

Az államnak kell evvel törődni, kell ezt regulázni; de az államnak érdes és mostoha keze ugyancsak nem alkalmas, hogy a szívbe s az erkölcs finom szövédékeibe nyúljon: vigyáznia kell tehát, hogy mélyebben ne nyúljon, mint kellene; hogy sebet ne üssön, mikor gyógyítani készül. Ez alatt azt értem, hogy igen is kell az államnak a házasságokat regulázni; nem szabad neki azokat bárkinek megengedni; kívánni kell, hogy az illető kimutassa megélhetési kilátását; ez kell; de óvakodnia is kell, még pedig a legnagyobb erkölcsi felelősség terhe alatt, hogy a gyermekek számához mérten, fejenként a „gyermekvagyon”, „Kindergut” kimutatását ne követelje; óvakodnia kell, hogy ez által indirekte a gyermekek számát meg ne határozza; mert ebben oly mély és sötét örvénye nyílnék az erkölcstelenségnek, mely a nemzetet magát elnyelné.

E részben tehát csak azt hangoztatom, hogy igen is a szegények s akiknek nincs megélhetési módjuk, azok e részben, hogy t. i. nem házasodhatnak bele a világba, „személyes jogaiknak” úgynevezett megszorítását szenvednék; de azon ne boszankodjanak; mert először is ezt az ő saját érdekük követeli; hiszen könnyebben élnek, ha a proletárok számát nem szaporítják s önmagukat is egy keserves tengődéstől megkímélik; ne bosszankodjanak, mert – másodsor – azt mindenütt látják, hogy fizikai alap nélkül erkölcsi, jogi intézmények fönn nem állhatnak; nincs jogunk arra és ahhoz, amit a fizikai világrend egyáltalában meg nem enged. Nincs jogunk több embernek a világba való léptetésére, mint amennyit a világ elbír.

Erre még ezt lehetne ellentvetni, – bár az előzőekben megadtam már rá a feleletet, – hogy a világrend minden embernek ad megélhetést; csak a vagyont kell igazságosabban fölosztani.

Mondtam már, hogy igenis a vagyont kell igazságosan fölosztani, vagyis egy *igazságos vagyonszerzési rendszert kell behozni* s e részben tessék a liberális gazdasági rendszerhez

fordulni panaszaival annak, ki az embereknek sociális egyenlőségét a tőkének föl nem áldozza; de másrészt kimondtam azt is, hogy bármily igazságos legyen is a vagyonszerzési rendszer, a népesedést kell regulázni, mert a fizikai világrend meg nem engedi a népességnek „természetszerűt” vagyis korlátlan növekvését s mivel ezt meg nem engedi a fizikai világrend, nem engedheti meg azt az erkölcsi rend sem, s e vétóba, a fizikai és morális világrend vétójába a jogrendnek szintén bele kell szólnia, – törvényeivel bele kell nyúlnia, – igaz, hogy nagyon óvatosan, – nagyon, de nagyon óvatosan!

Mi domborodik ki a veszedelem s a tehetetlenség e gombolyagából élesebben s ragyogóbban, mint az a logikai szükséglet, hogy a népesedési mozgalom irányítója elsősorban az *erkölcsi öntudat*, mely nélkül minden rendszabály csupa baklövés és végzetesen rossz rendelkezés léssen?! Uraim! kézzel foghatjuk itt az erkölcsi rendnek nélkülözhetlen szükségességét! A népesedési mozgalom olyan, mint a szárazság, ha mértéken alul van s eo ipso tönkreteszti a népet, melynek folyama elapad, – vagy olyan, mint az árvíz, mely kicsap gáton és töltéseken s mindent romba dönt; de akár apad és elapad ez a folyam, akár dagad és eláraszt hullámaival embert s mezőt, a folyamok sorsa azoktól a csendes erdőktől, azoktól a magas, titokzatos hegyektől függ – s átvive a hasonlatot az erkölcsi térre, a népesedés folyamának apálya és dagálya a tiszta erkölcs ózonos szentélyeiből, a családi élet csendes, egészséges magaslataiból indul ki; azokon fordul meg sorsa, életrevalósága és arányossága. Az erkölcsiségnek van itt döntő szava, – hiszen ez az ő tulajdonképpeni territórium; de az erkölcsi érzék érzéketlenségévé fajulna, ha azt gondolná: eleget teszek, ha a házassági kötelékeken belül szabad folyást engedek szenvedélyeimnek. Valóban ez a nézet fölér az indirekt gyermekgyilkolással! Mindenütt van megszorítás; házasságon belül épp úgy, mint házasságon kívül, – csak hogy ismétlem, ez a megszorítás csakis erkölcsi téren állhat meg, a jogi térre nem léphet másképp, mint a házasodás megszorítása által.

Mielőtt erre nézve a hírneves Marlo-nak véleményét idézném, kiolvasom előbb a szíves olvasónak lelkéből az ide bevágó, triviális ellenvetést: „mit, a házasságokat megszorítani? no azt ugyan ne kezdjék; mi lesz a vége? a végtelenbe sokszorozódnak majd a vadházasságok s az erkölcstelen viszonyok. Jelenleg inkább praemiumokat kellene kifizetni a házasodásra s az erkölcsi fölszint legalább a házasság tisztas megkötetése által kellene emelni.” Ezt a nehézséget mindenki érzi; de az ajánlott eszköz nem segít rajtunk; a proletárizmus önmagában erkölcstelen, mert természetellenes, akár házasságból, akár konkubinátusból származzék; egy bűnt elkerülünk s százat teremtünk; a proletárok házassága az árvíz, – a világnak féktelen kényencsége, mely a házasság kötelékeitől irtózik, a folyam elapadása; tessék választani! E két fenyegető veszedelem közt nyílik a középút: tiszta erkölcs kell! Ez adja a rendes arányokat; de ezt a tiszta erkölcsöt gyámolítaniok kell a jogi rendnek, a gazdasági rendszernek; mert az emberiség egy szervezet s érdekei össze vannak kötve. Ahol a jogrend rossz és laza, – ahol a gazdasági rendszer igazságtalan: ott dugába dől az erkölcs; mert többet bíznak rá, mint amit elviselhet.

Most pedig idejegyzem Marlónak nézeteit, aki széles látókörével s nagy tekintélyével ugyancsak nyomósíthatja azt a meggyőződést, hogy a népesedési mozgalom első sorban erkölcsi funkció, de amelynek érdekein a merő házasság által segítve nincs; „Untersuchung über die Organisation der Arbeit” c. művének IV. kötetében ezeket olvasni: Alig van a morálisnak egy szaka, mely tüzetesebb átdolgozást kívánna, mint a családtyák erkölcsi kötetmeiről szóló rész. Ez átdolgozáshoz azonban kevés reményünk van. A moralisták vagy hallgatnak, ahol beszélniök kellene, vagy, ha beszélnek, veszedelmes tévelyeket eresztenek világgá. Kiváltképp a papokra vonatkozik ez, kik a sok gyermekkel megáldott családokban Isten különös áldását látják s a szülőknek gondolatlan hanyagságát e gyermekek javának előmozdításában, mikor a családot szaporítják anélkül, hogy kilátásuk volna a megélhetésre, Istenbe vetett bizalomnak hívják. Akinek – így szokták mondani – az Isten gyermeket ad, annak ad eleséget is. Hogy pedig a gyermekek az égből várt eleség híjában, milliószámra

elcsenevésznak és elhalnak, az őket cseppet sem zavarja; sőt némelyek annyira vetemednek, hogy a házasságot az érzékiség szabad árterületének tartják. Tudvalevő, hogy e téves nézetek támogatásában néhány félreértett szentírási helyre hivatkoznak, amelyeket épp azért értenek félre, mert nem veszik tekintetbe a természeti rendet. A bibliai áldás, mely azt mondja: sokasodjatok és lepjétek el a földet s hajtsátok uralmatok alá, – nem annyit jelent, hogy tömjétek túl a földet aránytalan túlnépesség által, aminek a vége az lesz, hogy elvesztitek fölötte az uralmat; hanem azt jelenti, hogy borítsátok el a földet annyi emberrel és munkabíró kézzel, amennyi az uralmat biztosítja számotokra. – A hivatkozás a gyermekek iránt való szeretetre egészen céltévesztett szóbeszéd; mert ez a szeretet fordított arányban áll a gyermekek számához; a szeretet ugyanis a bölcs Aristoteles szerint olyan, mint az édes essentia; minél több vizet öntünk rá, annál jobban veszít édességéből s végül ízetlen, fád levét kapunk. –

Az a vakmerő tan, hogy az ember bízta magát Istenre s hárítsa reá gyermekei gondozását, ellenkezik a keresztény s a józan eszű, természetes morálissal; mert fölmenti az embert legszentebb kötelmei alól és pedig oly elvnek alapján, melynek végső konzekvenciája az lesz, hogy a család iránt való kötelmek egyáltalában kiesnek közérzületünkől.

Ami végre azt a nézetet illeti, mely szerint a házasságban féket ereszthet a különben lekötött érzékiség, azt ugyan a keresztény morál nevében hirdetni nem lehet és nem szabad, mert akár házasságról, akár hajadon és garszon életről legyen szó, a kereszténység mindenütt követeli a test alárendelését a lélek alá, követeli a szenvedélynek ésszerű és erkölcsös élet medrébe való leszorítását.

S mind e nézetek szabadon forognak a szellemi élet piacán; az emberek hozzájuk szoktak s sokszor kifogásaikba s mentegetéseikbe belefoglalják; olyasmivel mentegetik magukat, ami éppen súlyos kötelességmulasztással vádolja sokszor őket. Például alamiznaadásra avval akarnak indítani, hogy sok gyermekök van s egyre növekszik családjuk. Ez valóban furcsa mentsége a szegénységnek. Minek házasodnak az oly emberek, kiknek a házasság elviselhetlen s kimondhatlan teher? s minek döntenek nyomorba annyi embert, kiknek jobb lett volna nem születniök? Feleljen az ember a maga tetteiért s ne tegye felelőssé sem az Istent, sem a társadalmat. Tudom, hogy vannak esetek, mikor a kereszt s a szegénység meglepi a legtörekvőbb embert s a derült égről csap le rá az inség villáma; de jelenleg csak oly szegénységről van szó, melyet nem a véletlen, hanem a dolgok rendes folyása teremt. Ezekre a dolgokra az embernek van kihatása s ha nincs is hatalmában azokat megszüntetni vagy megváltoztatni: de igen is hatalmában van s kötelessége neki rajtuk s bennük az erkölcs követelményei szerint eligazodnia s cselekvését hozzájuk szabni.

Ne lazítsuk e részben a kötelességérzetet az isteni gondviselésre való hivatkozással sem. Tudjuk, hogy ez az út különben is sikamlós és veszedelmes; mert hiszen a liberális írók is a természet folyására, mely a gondviselésnek érvényesülése, szeretik e kényes ügyet bízni. Valamint a természet folyása intézi, hogy a pitypang valamennyi léghajózó magva ki ne keljen s a hering-ikrából a kis heringek milliárdjai ki ne bújjanak: úgy szeretnék az emberi nem szaporodásából az intéző s előrelátó intézkedéseket, a jogi s erkölcsi kerítéseket kiküszöbölni, hogy a természet szabadon birkózzék a fölös emberanyaggal. Tudjuk, hogy meg fog vele birkózni s ha birokra kerül, le is győzi; leteper ha kell nem egyet, hanem milliót, mindenkit, aki fölös. De ezt a természet csak ott végzi, ahol nincs ész és intézkedő belátás: a növény- és állatvilágban; az emberiségben a természet ilyenén pusztító föllépésének csak a bűn, az elaljasodás, az állati élet tár kaput; annak tehát nem szabad történnie. A liberális nemzetgazdászok kezdetben nem ismerték a népesedés törvényét s arányait s azért részben megnyugtatták magukat avval, hogy a népesedés is mindig a legalkalmasabban alakul, ha szabad tért nyitunk neki s nem regulázzuk sehogy; miután megismerték a szaporodás törvényeit, hidegen megálltak az örvény párkányánál s nézték, mint ölik a művelt társadalomban a gyermekek s a meglett emberek millióit az indirekt gyilkolás hatalmai: a

túlságos megfeszülés a munkában, – a piszkos, egészségtelen lakások, – a hiányos gondozás, – élelemhiány, – éhség, – betegség, – kicsapongás, – prostitúció, s nem segítettek, mert nem akartak; azt mondták, annak így kell lenni; ez a természet folyása.

Nem csoda; az ember szívesen tér ki a nagy nehézségek elől. Kezdetben biztatja magát valótlan föltevésekkel s így foltozza a systema hiányait. Wallace már 1753-ban megjelenített tanulmányt a népesedés haladásáról és hanyatlásáról a különböző új és antik népeknél, s azon eredményre jutott, hogy a népesség mindig az eleség mennyisége szerint igazodik. Csakhogy ő azzal vigasztalta magát, – s e részben öncsalódásban ringatózott, – hogy a termelés lépést tarthat a népesedési mozgalommal. Baj csak akkor lesz majd, amikor a földnek minden zegéztugát feltörök s bevetik hol búzával, hol krumplival vagy kölessel. Addig tehát nem fenyegeti veszély az emberiséget. Látjuk, hogy ez olcsó vigasz, de Wallace arról még nem tehetett, hogy nem volt igaz.

Wallace kortársa Herdert szintén foglalkozik e tárggyal: „világos, – mondja a többi közt, – hogy az emberek fizikai, politikai és erkölcsi akadályok közbejötté nélkül töméntelenül elszaporodnának, s venni észre, hogy egy ország nem az embereknek a szaporodásra való tehetségük, hanem iparának s intézményeinek előhaladottsága szerint népesedik. Az emberek úgy szaporodnak, mint a föld termékei és mint azon segédeszközök, melyeket nekik a munka nyújt. A tehetős ember fél családjának túlszaporodásától, mihelyt gyermekeinek száma terhessé teszi életét; a szegény ellenben kevésbé becsüli saját életét, semhogy ivadékaival többet törődne; elhanyagolja meg-megöntözni a fiatal csemetét, mert maga is nagyon víz-szükibén van.”

Mások már világosabb belátásra tettek szert; Stewart J. szerint a népesség nemcsak utolérni, hanem meghaladni törekszik a termelést. Ez már egy lépés a valóság felé; hogy aztán ebből miképp lehet lehozni azt a liberális tantételt, hogy egy ország annál gazdagabb, minél több a népessége, azt már nem értem. Mert ha a népesség a termeléssel lépést tartana s azt megelőzni és meghaladni nem akarná; akkor méltán azt mondhatnók, hogy a népesség a gazdagságra enged következtetni?!

Mikor azonban a liberális írónál a belátás növekedett; mikor észrevették, hogy a népesedési mozgalom a termelés nyakára hághat: ijesztő mérvben fokozódott részvégtlenségük és mondhatom szívtelen kegyetlenségük is; ölbe rakták kezeiket s azt mondták: ezen segíteni nem lehet.

A liberális gazdaságtan koryphaeusa Smith A. kutatta azt a befolyást, melyet a népesedés a gazdagodásra s a jövedelem elosztására gyakorol. Nézetei következők: minden állatfaj annyira szaporodik, amennyire azt élelmezhetősége megengedi; egy sem teheti magát túl e korlátokon. A polgári társadalomban csak a legalsó néprétegek érezhetik meg azt a zord szükségét, hogy élelmiszerek hiányában ne szaporodjanak, mikor t. i. termékeny házasságaikból származó gyermekeik egy része inség, betegség és rossz gondozás következtében elvész ... A munkással ugyanis úgy állunk, mint bármely más portékával: a kereslet igazgatja a termelést. A munkáskéz kereslete aszerint amint növekvőben, hanyatlóban vagy nyugalomban van, meghatározza azt is, vajon a népesség növekedjék, szálljon vagy pangjon s eo ipso határoz majd a megélhetés mértékéről is, melyet a munkásnak juttat ... A munkások helyzete oly országban, mely virágzásnak indul, de azt még el nem érte, boldogabb mint ott, ahol az ország fejlődése magaslatán áll.”

De a népesedés s a vagyonfelosztás közt való arányt a legleplezetlenebbül mégis csak Malthus mondotta ki. Malthus az éhhalál apostola; a kommunisták, szociálisták hideg, de radikális ellensége: minden idealizmusnak rideg visszautasítója, aki határozottan kimondja, hogy a világ rohamosan halad a túlnépesedés vízözöne felé, s azért permanenciában látja a népesség fő, és matematikai pontossággal eljáró regulatorát: az éhhalált. De Malthus nagyot téved, mikor a túlnépeséget a természetnek rózza föl hibául; nem a természeté ez a hiba, hanem az embereké. És pedig két okból. Először annyiban, hogy rossz intézményeket

állítanak föl, értem a liberális gazdasági rendszert, mely számtalan embertől elvonja keresetét; másodsor annyiban, hogy az emberek uraik lévén cselekedeteiknek, megfontolatlanul vesznek föl magukra terheket, melyeknek megfelelni képtelenek. A társadalom restaurálásának alapföltétele egy oly kereseti-rendszer, mely az embert sorsának urává teszi; de amely sohasem kacérkodik a korlátlan túlnépesedési hajlamokkal s a féktelen szaporodás könnyelműségével. Azt újra ismétlem: tudjuk, hogy semminemű rendszer nem képes a társadalom egyensúlyát megóvni, ha a népesedési mozgalom nem reguláztatik. Azért ha a filantrópok, s a kommunisták követ dobnak a liberális gazdasági rendszerre, mert az éhhalált permanenciába helyezi, másrészt rosszul tesznek és vélekednek, ha a liberális rendszer helyébe igazságos kereseti rendszert állítván, a szaporodást „vogelfrei”-nak nyilvánítják, mely ki volna véve minden törvény alól.

A héring-ikrák elvesznek; a tenger rideg hatalmai kezelik sorsukat; de az emberiség nemzetségét nem szabad a héring-ikrákkal egy színvonalra helyezni. Az állatot ugyanis letapossa a rideg természeti törvény; de az ember úgy igazítsa el életét, hogy a törvénynek őt ne kelljen eltaposnia; kitér vasmedréből; óvakodik karmai közé esni. Ezt követeli erkölcsi érzékünk és méltóságunk. Ha azután valaki ez örök, fizikai szükséggel mit sem gondolva, helytelen világnézetében a providenciára épít ott, ahol nem kell, vagy ha az embert az éhhaláltátumának kiszolgáltatva hiszi, melynek okvetlenül kell hekatombákat bemutatnia: ám a providencia rajta segíteni nem fog s a hekatombákat bemutatni kényszerül; de csak a maga hibájából, abból a végzetes tévelyből, hogy a természetes világrendet nem vette föl jogi és erkölcsi fogalmi alapjául. Mindkét irány szerencsétlenné teszi a népeket; az egyik a szentírással, a másik a liberális nemzetgazdaságtannal kezében.

Ezek után kiemelem e dolgozat fogandolatait, melyek a következők: a népesedési mozgalom egy oly folyam, mely mindig hajlandó átlépni medrének gátjait; a termelés a népesedéssel lépést nem tarthat; normális népesség egy állam boldogulásának főkelléke; fölületes tévely azt hinni, hogy az államok gazdagsága lakóinak számától függ; nem bármely számtól s kiváltképp nem a minél nagyobb számtól függ, hanem a normális számtól; a normális szám pedig az, melyet az ország jól, emberhez méltóan eltarthat, miután természeti nyers erőit kellőleg hasznosította; a szülői kötelem elseje a gyermek boldogulásának kilátásait emberileg biztosítani azon anyagi substratum megteremtése által, mely a fejlődést s az egyén érvényesülését hordozza; aki ezt tenni nem képes, annak házasodni nem szabad; a házasság oly személyes jog, mely a megélhetés anyagi föltételeitől függ; ha ezek hiányoznak, akkor ezt a személyes jogot érvényesíteni egyszerűen nem lehet.

E gondolatokhoz közel fekvő korollarium gyanánt fűzöm reflexiómat a coelibatusra.

A coelibatus, értem természetesen nem az erkölcstelen garszon-életet, mely csak a köteléktől s a terhektől irtózik, hanem az erény coelibatusát, kezdetben egy erkölcsi jó, idővel mindinkább erkölcsi sőt fizikai szükségességgé válik. Kitűnő nemzetgazdászok ki merik ezt mondani, s már ez a vallomás is becses, kedves előttünk, mert azt az intézményt védi, melynek az egyház annyi előnyt, áldást és győzelmet köszön. Az ő kiindulási pontjuk ugyan más, de a probléma, melyet szolgálunk, ugyanaz, lévén az az erkölcsi téren semmi egyéb, mint a szenvedélyek s a nemi hajlamok megfékezése. Tekintve azt, hogy a nők kiváltképp azért házasodnak, hogy megélhetésük és férjeik révén rangjuk, állásuk legyen a világban; tovább tekintetbe véve azt, hogy a nők, ha a házasság nem helyezi kilátásba szívük igényeinek megvalósítását, szívesen hajadonok maradnának, hacsak tisztességesen megélhetnének; végre tekintetbe véve azt, hogy a nők későbbi férjhez való menetelétől függ első sorban a népesedés haladása s egyszersmind sok házasságnak megakadályozása: arra kellene törekedni, hogy megélhetésüknek tér, egyéniségük érvényesülésére a lehetőség biztosíttassék. Erre nézve azt szokták ajánlani, hogy a keresetrendszer nyisson érvényesülést a nőknek is, különösen a kereset társasmódja által; ajánlják, hogy a nők tömegesebben vonassanak a tanítói pályára; némelyek nő-társ-házakra is gondolnak, hol együttesen élvén,

olcsóbban is s kellemesebben tölthetik napjaikat; hangoztatják, hogy mennyire szükséges a coelibatus ellen való balvélemények s elfogultságok szétoszlatása s más hasonló segédeszközöket ajánlanak.

Meglátszik ezeken a nagy tudós, író urakon, hogy nem nagyon tárgyilagosak ott, hol az élet igényeihez kell szabni a theoretikus terveket, az absztrakt igazságot. Az ajánlott eszközök mindegyike ellen ezer és egy ellenvetésünk van s megtoldhatja azok számát bárki a praktikus élet köréből. Az egyetlen expediens, melyet a valóságban találunk, ami a leányokat és özvegyeket illeti, – ez utóbbiakat ugyan kevésbé – a coelibatusnak az a formája, melyet az egyház az ő virágzó intézményeiben a világ szeméi elé állít s melyet fensőbb, lelki, aszketikus indítókok hatalmával ajánl. Más coelibátusi forma nagyban alig lesz megvalósítható.

Miért voltak s vannak annyian a coelibatus ellen? ha végignézünk érveiken, azt találjuk, hogy sokféle elfogultság játszik bele nézeteikbe. Mint a múlt századból ránk maradt egyházellenesség más egyéb foszlányain, ezen is meglátszik, hogy sokan a coelibátust egyenesen annak aszketikus iránya miatt perhorreszkálják s alighanem a chartreuse-liqueurt s a trappista sajtot is ellenezni fogják aszketikus hajlamú termelési talaja miatt. Ezeknek igazán egy kis fölvilágosodottságot kívánunk; ne legyünk oly falusi ripókók, kiket mumusokkal ijesztgetni lehessen. Mások azt vetik a coelibátusban élőknek szemére, hogy erkölcstelen élvezetek rabjai; ezekkel semmi dolgunk, akik ilyenek; sőt magunk is kárhozzátjuk ezeket a Don Juanokat s a társadalom mételyének tartjuk. Azonban ez a kifogás első sorban a férfiak ellen van emelve s nem a nők ellen, kiket a finomabb érzék s a külső tisztesség is korlátok közt tart. Őszintén kimondjuk, hogy a nehézség jól tapogat, igazán sebes, mételyes bajok körül jár, de az első nézettel ellentétben áll; mert ez a vád és veszedelem átlag azokat fogja érni, kik nem aszketikus szempontból, hanem másféle érdekből adták rá fejüket a coelibátusra. Aki vallásosságból, felsőbb, erkölcsi motívumokból szegődött a szüzes életre: az nem hajhász e lemondásában érzei élvezeteket; hanem keres szellemieket. Aki más érdekből vagy szükségből coelebs, azért egy percig sem állok jót. S ez az, amit én nem értek a nemzetgazdász tudósoknál. Ezek az urak könyves kathedrájukról hirdetik a coelibátust az emberiségnek, nem már mint a vallás tökéletesedés eszközét, hanem mint társadalmi szükségletet: ugyan kérem, kit fognak ez érveikkel, melyek az észre hathatnak, de a szívre hideg, fagyos nyilak, – mondom, kit fognak ez érveikkel ifjúsága virágában, szenvedélyei hevében a coelibátusra indítani? Mélyen meg vagyok győződve, hogy egy árva lelket sem.

Akik oly magas lóhátról persziflálják a coelibátust asketikai iránya miatt; ha körmükre ég ez intézmény ajánlása, ám lássák, hogy hol nevelik majd a szüzesség virágait; hol fakasztanak gyengéd, tiszta, szellemi erkölcsöket, ha a szív s a lélek erkölcseinek s áldozatos szellemének legtermészetesebb melegágyát, a vallási, tiszta, nemes buzdulást ignorálják. Az uraknak kevés a belátásuk és túlsók a hányavetiségük. Tessék megcsinálni s majd meglátjuk, hogy miképp sikerül az önöknek. Nekünk a tapasztalat elég; az világít utainkon; az bevilágítja azokat a nagyszerű sikereket, melyeket az egyház a szüzek győzhetetlen s kifogyhatlan seregével kivívott. Ha még itt is, hol a vallásos buzgalom melege terjeng, a lélek oly sokszor bukik s a test annyiszor győztes lesz: mi lesz ott, hol a filozófiai tisztesség vagy a nemzetgazdasági szükség gyér világossága mérsékli a szívek fagyos éjjelét?! Aki azonban a második helyen említett nehézséget, hogy a coelibatus a testi élvezet bűnös és olcsó takarója, minden coelebsre akarná kiterjeszteni, annak a felfogása s e felfogás állati nívója fölmentenek a protestálástól; hiszen szíve érzelmei s énjének kudarcait tükröztetik e szavak s nincs hozzá érzéke, hogy minket s e tárgyat megértse.

Van még egy harmadik nehézség a coelibátus ellen s ez is igen gyakori s kivált szűk látókörű, sovínista hazafiak fejében ijeszt, kik az ország gazdagságát s boldogságát s avval együtt erejét a lakosság számától teszik függővé. Ezek a családalapítást minden körülmények közt érdemszerző cselekedetnek gondolják, kiváltképp a férfiak részéről, mert házasságuk

által a nőknek is megélhetést biztosítanak. Ez a nézet teljesen helytelen s a természettudományos igazságokkal ellentétben áll. Amint kimutattam, az emberiségnek folytonos tendenciája van a túlnépesedésre; ha az ember nem szaporodnék úgyis a mértéken túl, akkor a házasság önmagában véve érdemszerző volna; de mivel az emberiség túlságos hajlammal a túlnépesedésbe tör, épp a coelibatus az érdemszerző. Igen, ezt kell hangoztatni minden elfogulatlan nemzetgazdásznak azokban az országokban, melyek a normális népesedési fokot már elérték. A népesség akkor normális, mikor a lakosság akár az által, *hogyan számban nő*, akár az által, *hogyan számban csökken*, megrontja az ország gazdasági állapotát; mert mindkét körülményből több hátrány, mint előny hárulhat reá. Egy nép gazdasági állapota akkor legjobb, amikor legkevesebb munkával legtöbb ideális és reális élvezetszert szerez magának. A normális lakosság mértéke két tényezőtől függ: *az ország természeti, nyers erőitől és azoknak földolgozásától*. Tudjuk, hogy mindkét tényező nagyon variál; különbség van a Svájc és Magyarország nyers erői, természetes kincsalapjai közt s éppen úgy különbség van Belgium és Bolgárország közt a nyers, természetes erők kihasználásában; észreveszszük mindjárt, hogy az országok normális lakosságában is fölülte nagy eltérések lesznek; egy szegény ország túlnépes lehet s egy gazdag ország néptelen lehet; s mindkettőnek nincs javára ez az állapot, mert ha az előbbinek fogyna s az utóbbinak növekednék lakossága, több előny hárulna rájuk.

Annak megítélésére, vajon a lakosság normális-e, a legpraktikusabb eligazítást nyújtja a termelés; az a kérdés dönt itt, vajon a lakosság arányában termeltetnek-e a jólétre nélkülözhetetlen élvezetszerek: *a gabona és a húseleség*. Ha egy országban, mint például Auszáliában a normálisnál több a húsproductio (évenként 274 fontot szeretnek számítani egy emberre), akkor az ország népszegény; ha pedig a hústermelés ezt a mértéket meg nem üti, mint Európában mindenfelé, akkor az ország túlnépes. Azonban ehhez is hozzá kell még valamit adni; ha ugyanis megvan valahol az a normális húsmennyiség, abból még nem következik, hogy a lakosság száma is normális; meglehet ugyanis, hogy nagyobb kifejlődésre képes a termelés; ha tehát ez nem történik, ez esetben az ország néptelen volna.

E kitérés után ismét fölveszem reflexióim fonalát a coelibatusról. Ha Magyarországra alkalmazom a normális lakosság mértékét s kivált a hús fogyasztást, meg vagyok győződve, hogy fejenként alig 40–50 fontot számíthatunk egy év alatt; hogy ez mennyire marad el a theoriától, kézzel fogható; de másrészt biztos az is, hogy a lakosság szaporodni fog az előrehaladt kultúrintézmények behatása alatt, ha ugyan az erkölcstelen onanismus végleg meg nem roppantja a nemzet erejét. Az esetben is, ha a lakosság száma növekedik s a termelés is kihasználja iparkodik Magyarország gazdag nyers erőtelepeit: oktalanság volna erővel, hazafias tüzzel hajszolni a népesedést; mert az úgy is megjön. Hanem javítani kell a kereseti rendszert, – kilátást kell nyitni a megélhetésre: akkor aztán a népesedési mozgalom egyre fokozódik s az értelmes hazafiaknak majd nem a szaporodást, hanem a mérsékletet, a coelibatust kell ajánlaniok.

Itt is azt vesszük észre, hogy a hazafiak a frázisok hősei; mert az elvont régiókban mozognak s felhőkön úsznak, ahelyett, hogy az életet az anyagi érdekek biztosítása által emelnék. Ne dobálódzanak kérem nemzeti erővel, a nemzet számával; hanem adjanak a népnek igazságos kereseti rendszert: ezzel többet segítenek a népesség fokozásán, mint valamennyi diatribával s akkor tárgyaltalan lesz a coelibatus ellen beszélni. Mert jómódú népeknél a coelibatust ajánlani kell s nem pellengérré állítani.

Még kell valamit megjegyezni. A fölvetett s itt letárgyalt nehézségben az is mondatott, hogy a férfiak házasságuk által a nőknek megélhetést biztosítanak. Erre nézve csak azt mondom, óvakodjunk segíteni az asszonyokon a túlnépesítés által; mert ez a segítség kegyetlenebb, mint a halál; a túlnépes társadalmakban és családokban ugyanis az asszony, az anya nyögi azt a csendes vértanúságot, melynek mása nincs sehol. Az asszonyok, az anyák sorsa a legkietlenebb s legelnyomottabb a túlnépes társadalmakban; rájuk nehezedik a

kihasznál s kimerített életerő vigasztalansága, – rájuk a nehéz megélhetés gondja, – rájuk az ő s gyermekeik lassú haldoklásának borzasztó sorsa. Ők megköszönik ezt a keserves segítséget, melyet a túlnépességre vezető házasságok nekik nyújtanának: ó mentsenek meg minket e kegyetlen segélynyújtástól! hiszen ez nem pihenő karszék, hanem, kínpad! – azt fogják majd a népboldogítóknak odakiáltani.

Hozzátehetem még azt is, hogy a házasodni vágyók tisztelettel viseltethetnének a coelibatus iránt már csak azért is, mert mások coelibatusa megkönnyíti a házasok s gyermekeiknek megélhetését. Az állam tehát mint valóságos létérdekére, mint szemefényére tekintsen a coelibatusra s törekedjék állását tiszteltté tenni s az oktatásban is erre az erkölcsileg tiszta, coelebs irányra súlyt fektetni! Hogy az állam a házasodási szabadságot is megszorítani tartozik, azt dolgozatom folyamában már említettem s most is csak melleleg érintem; a kereseti rendszer szabályozása szorososan összefügg a házassági joggal. Az ember nemcsak állat, hanem erkölcsi s következőleg társadalmi lény; a fizikai lét követelményei s a szaporodási tehetség fizikája sokszor megvan; de az nem elég; kell meglenniök az erkölcsi követelményeknek is. Mit használ ugyanis a fizikai szaporodás, ha az erkölcsi igényeknek meg nem felelhetünk; ahol ezeknek meg nem felelhetnek, – ismétlem, ott barmok vagy proletárok, de nem emberek szaporodnak. Nézzünk bele az életbe; nézzük ezeknek a fiatal mesterlegénykéknél s a városi nőcselédeknek a házasságait; no ehhez az államnak már csak van beszólása. Követelhetné, hogy aki a mesterségre való képesítésnek tüzetesen meg nem felelt, – akinek nincs semmi rendes foglalkozása, annak házasodni nem szabad; kitűzhetné a házasodáshoz megkövetelhető kort, azon alul csak dispensációval történhetné az egybekelés.

De szorítani, tudom, ezt nagyon nem szabad; mert ez az egész nagy s nehéz probléma első sorban az erkölcsi térre tartozik s csak azután a jogi mechanizmusba. Minden jogi, s egyoldalú állami intézkedés e kérdés rendezésében többet ártana, mint használna; sőt egyszerűen azt mondhatom, hogy monstruosus bűnökbe vezetne. Az én meggyőződésem az, hogy ezt az egész tért az erkölcsi befolyásoknak kell megnyitva tartanunk s hogy a jog, a törvény csak a külső sorompókat igazítsa s az erkölcsi hatalmakat, a vallást s azokat a vallás oltalmában megnyiladozó nemes, erkölcsi irányokat gyámolítsa. A főfeladat a teoriában a moralistákra, – az életben a buzgó, lelkes papságra hármlik. Ismerjék föl e tisztelt férfiak a coelibatus viszonyát a természet rendjéhez, a nemzetgazdasághoz s ne higyjék kérem, hogy a házasság által az erkölcstelenségen a leghatalmasabb sebet ejtették. Nem uraim! esetleg nagyobb bajoknak fészkeit segítették megrakni. Mert nincs nagyobb és sűrűbb ős-erdeje az erkölcstelenségnek, mint a proletariátus!

Ez legyen általános irányítónk! Praktikus lehozásul pedig azt ajánlom, mozdítsuk elő mindenképp az egyházi coelibatust, különösen a női kongregációkat. Higyjék el, nagy szolgálatot tesznek vele nemcsak az egyháznak, hanem a társadalomnak is; szolgálatot nemcsak az inségeseknek és betegeknek, hanem a házasoknak s a tehetős családoknak; szolgálatot tesznek nemcsak az erkölcsi, nemes irányzatnak, hanem a hazai népjólétnek is. Akit lehet ez irány számára meghódítani, hódítsuk meg, természetesen józan, okos körültekintéssel. Minálunk is nagy a szükséglet; a kedves testvérek hódítanak s terjeszkednek; bárcsak volna még egyszer annyi egyénük, amennyi van; biztos, hogy egy év alatt elhelyeznék azokat is. Némely faluból néhány év alatt 20–30 leány állt be a testvérek közé; máshol a haraszt még nem mozog, különösen azért, mert az intézményt nem ismerik. A csalódások és sikertelenségek, a lányos könnyelműségek pedig el ne riasszanak; ezt az erkölcsi világot másképp, mint sok csalódással, mozgatni nem lehet. „Spiritus promptus, caro infirma” különösen az egyszerűbb műveltségű leányoknál; de azért mindenütt találunk oly lelkeket, amelyek alkalmasak az Isten országára. A túlnépésedésnek másféle korlátozása, ha az erkölcsi alapról lelépünk, csak vadházasságokra vezet; *a vadházasságokat pedig megszüntetni kötelességünk; igaz, hogy az összeházasítás által a proletariátuson nem*

segítünk; de ebből csak az következik, hogy ezek a kérdések egyáltalában csakis erkölcsileg tiszta és romlatlan nemzedékben és nemzedék által fejthetők meg. Amely nemzedékben az erkölcsi kötelességtudás az élvezetvágy alá temetkezett, – amely nemzedékek a coelibatus vallásos irányára képtelenek: azok érettek a romlásra. Justitia elevat gentes; miseros facit populos peccatum.

(Megjelent: Magyar Sion, 1895, 270–299. oldal, [6304])

Kell-e mégis csak a coelibatus?

Utolsó dolgozatom ellen, melynek címe „Nemzetgazdaság és Coelibatus”, illetékes helyről oly ellenvetést támasztottak, amely nem maga miatt, hanem a vele összefüggő kérdések miatt megérdemli, hogy szóvá tétessék. A nehézség ugyanis kétségbevonja, hogy az emberi nem szaporodása s a produkció közt oly óriási elmaradás állna be s azt vitatja, hogy *ha több az ember, akkor többet dolgoznak is s így a termelés lépést tarthat a szaporodással.*

Ez a nehézség *a termelésről való helytelen nézeteken épül föl* s bármily konzervatív részről emelkedett is, mégis – természetesen öntudatlanul – a legkifejlettebb liberális industrialismus tükröződik rajta. Föltételezi ugyanis, hogy a termelést föltétlenül és korlátlanul a munka hordozza; nincs tisztában a termelési erők s azok viszonya iránt; s azért jónak láttam e nehézség megoldására s egyszersmind e tárgyban fölötte fontos nézetek tisztázása érdekében a termelési erőkről s azoknak viszonyáról, nemkülönb a két idevágó helytelen systemáról, a fiziokratismus és industrialismusról értekezni. Különb is az a figyelemreméltó buzdulás, mellyel a főtisztelendő papság a sociális tanulmányokat fölkarolta s azoknak a praktikus alkalmazás sziklatámaszát megadni igyekszik, arra buzdítanak, hogy e tanulmányoknak alapfogalmait tüzetesebben tárgyaljam és magasabb szempontból való áttekintésével a haladást könnyítsem s a jó irányt biztosítsam.

Az angolok szeretik az angolkerteket s irataikban is utánozzák az angolkertek ízlését, elandalognak az eszmék világában is a bozótok, csalitok, pagonyok, erdőcskék, tavak, rétek, virágágyas szőnyegek közt, gyönyörködtek a járókelőt s az olvasót illattal, verőfényvel és árnyékkal, de a tekervényes utakon ugyancsak el nem igazodunk; sokat láttunk, jártunk és élveztünk, de nem tudjuk, hogy hol vagyunk. Ez az angolkerti ózls ott terjeng Faber kitűnő asketikus iratain, melyek ellen többször hallottam azt az ellenvetést, hogy nincs bennük rend; – ott ingerkedik az angol fiilozófok és kultur-írók gyönyörködteő lapjain s nem emancipálták magukat alóla az oekonomikus remek-írók sem, milyenek Smith A., Ricards és mások. Azonban a franciák segítettek rajtuk; elhozták nagy kerti ollóikat s falakat vágtek a fantasztikus bokrokba és bozótokba, sorokat teremtettek az erdőbe s mellfűzőkbe szorították a girbe-görbe fákat s a francia ízlésű parkban járó ember már ellát egyik végétől a másikig. Így történt ez a világ- és nemzetgazdaságban is. Say és mások rendszert hoztak Smith A. úttörő gondolataiba s Say a világ-oekonomiát mint rendszert egyszerűen így jellemzi: ez az a tan, melynek a tárgya a javak termelése, elosztása és elhasználása; a productio s a consumtio a két sark s köztük s rajtuk forog a tengely, a javak elosztása.

Valóban, aki a földi élet kiváltképp anyagi oldalának keresztül-kasul bonyolódott problémájában néhány szilárd pontot teremteni kíván, annak tisztába kell jönni ez élet kellékeivel: *a javakkal, ezek termelésével és fölhasználásával.* Utóvégre is az emberi működés, bár kameleon-változatú és száz meg egy formában jelentkezik idők, helyzetek, érdekek szükségletei szerint: mégis csak erre fog mindig irányulni: javakat termelni, fölosztani és fölhasználni, – e körül tűz majd össze ember emberrel, rendszer rendszerrel; korszak korszakkal, – ez teremti meg a társadalmi egyensúlyt, vagy a bomlás romboló processusát.

Midőn itt a javakról akarok átnézetet adni, nincs szándékomban ezt a tárgyat a maga töméntelen bőségében fölkarolni; majd ezt máskor teszem meg. Itt csak a reális javakról szólok. A javak ugyanis vagy eszményiek (ideális), vagy anyagiak (reális). Az ember s a világ ... csupa jó; az ember a személy, a világ a dolog; a javak is személyiek vagy dologiak. De ezenkívül az ember az ész, szív, kedély által kiemelkedik a fizikai lét s az állati élet szféráiból; azért javai ezen két egymásfölött álló viszony szerint is határozatnak meg. Vannak javaink az alsó, vannak a felső szférákban: az alsó szférában mozog a fizikai lét s az

állati élet, egészség, a számtalan kényelem, komfort, tiszta ruha, jó lakás, *csupa produktuma az emberi munkának*; a felső szférában vannak a tulajdonképpeni emberi világ, az ész, a szív, a kedély által átszőtt világ javai. Ezeket *ideális*, – az előbbieket pedig *reális javaknak* hívjuk.

Az anyagi, szellemi, lelki szükségletek körül forog a produktív munka; a suszter cipőt produkál, a tanító tudást, az orvos egészséget, a pap erkölcsöt és lelki életet, s a művész élvezetet; minél több a produktum, annál nagyobb a gazdagság.

Mindezt csak odavetőleg említem; mert az olvasó is észreveszi, hogy mily érdekes, fontos s a társadalmi állások és törekvések kölcsönös megbecsülésére vezető kérdések nyílnak meg e tárgy tüzetes megbeszélésében kivált a *produktív és improduktív munkáról*. Azonban ezt más helyen ex asse tárgyalom.

Térjünk tehát a *termelés erőire*, más szóval a *javak forrásaira*.

Kétféle termelő erő van: a *természetnek nyers erői* és az *ember tehetségei*. A természetnek erői alatt értjük az egész, nem személyes világot; az ember tehetségei alatt pedig személyünk integráns részeit. A természet önmagára hagyatva, emberi munka nélkül nem nyújt nekünk semmit, amit élvezni lehetne; az egyedüli nyers erő, mely emberi munka nélkül is élvezetet nyújt, a nap által földerített, melegített levegő. Minden más természeti erő csak a munka hozzájárulásával válik élvezhetővé. A kezdőnek ez állítás ellen különféle nehézségei támadnak; mert lelke előtt elvonul a természetadta adományok hosszú sora, melyekhez munka nem járult s mégis élvezetünk szereivé lettek; gondol a kristálytiszta vízre, az illatos eperre, a fogoly-pecsenyére, a fogásra és pontyra, a parfümös szénára; de e kedves emlékek meg nem dönthetik az állítást, hogy a természet munka nélkül nem élvezetszer; mert a pecsenyéket előbb halászat, vadászat által kell megszerezni, azután elkészíteni; az epret nagy fáradtsággal kell összeszedni; a szénát a réten gondozni, gereblyézni, kaszálni, szárítani, összegyűjteni kell, a *consumtio* csak ott kezdődik, amikor az ételt magunkhoz vesszük. Az ind kertész, ki Singaporéban az ananászt termeli; a fakír, aki a hajóhoz cipeli; a matrózok, kik ide s tova dobálják; a fűtő, gépész, kormányos, kapitány, kik a hajót Triesztbe eligazítják; a posta, mely az ananászt rendeltetési helyére szállítja; a szolgáló, ki a küldeményt a postáról elhozza: a mindenes, ki azt kicsomagolja s végre az a kegyetlen kéz, mely pikkelyeibe mélyeszi a kést: ezek mind munkát végeznek; ezt a munkát a természet nyers erejével párosítják, ez által az ananász értékét emelik s végre a terményt élvezhetővé teszik. Ez az érték, mellyel a manipuláció folytán az ananász bír, nem a terménynek belső, önmagából való *tárgyi értéke*; hanem a munka, a manipuláció, a ritkaság, a kereslet által meghatározott csereértéke, más szóval *ára*. Világos ebből az is, – hogy ezt is mindjárt itt említsem – hogy a *tárgyi érték* s a *csere-érték* vagyis ár közt nagy különbség lehet. Mi a *tárgyi értéke* például egy tört cserépfazéknak s mily nagy lehet az *ára*, ha valami ősrégi lelet?

A természet nyers erői és erőtelepei közt a főbbek: *a föld*, mely a növény- s állatországot hordja, azt táplálja; a szerves anyagot az anyagcsere bámulatatos áramában szervessé s az által élvezhetővé teszi. Az emberi élet e két országból veszi erejét s termékeikkel földözi földi szükségleteit; második helyen állnak *a vizek*, úgy is, mint hajtó erők és közlekedési utak, úgy is, mint a növényzet s az állatvilág tekintélyes részének életeleme. *A föld méhéből* származnak az ércek, a kőszén és barna szén, a petróleum; a föld színén pedig az ember foglalja le a föld termő erejét, a hegyekről leiramló vizeket, a légmérsékletek különbsége folytán támadó szeleket s a kultúra éppen abban áll, hogy az ember uralkodik a természet fölött, kihasználja erőit s megvalósítja a Genesisnek azon alapvető szavát: *dominamini ...!*

A termelés második forrása: *az emberi munka-erő*. A munka-erő az ember személyes java és birtoka, de amelyet közvetlenül élvezni nem lehet, hanem amely élvezetszerek termelésére szolgál. Hogy e célra alkalmas legyen, össze kell azt kötnünk a természetadta nyers erőtelepekkel. Az emberi munkaerő önmagában véve ugyanis képtelen valamit teremteni. A természet adja a talajt, melyen a földműves gabonát, az erdész fát termel, a bojtár juhok tenyészt; a természet nyújtja mindazt a töméntelen sok anyagot, melyet az ipar földolgoz, s

nélküle a termelés mezején egyetlen egy lépést sem tehetünk s maga ez a mi munka-erőnk is az anyagcserén épül, belőle veszi pótlékait. Az emberi munka-erő úgy fejlődik, mint minden más; csírában, képességképpen megvan, de azután ki kell fejleszteni; ez a fejlesztés nemcsak az eszközökön, hanem a természetadta képességen fordul meg. Magába ebbe a képesítésbe belefolyik a természeti erő s a személyes munka; tanulunk és eszünk; mások szolgálnak nekünk, mialatt kvalifikálódunk; eszerint azután maga az az emberi munka-erő produktuma a nyers erőnek s a személyes munkának. Ha az emberi munka-erőben túlsúlyban van a pszichikus elem, vagyis a tanultság, akkor azt kvalifikált munka-erőnek mondjuk; ha pedig inkább csak az izmok ereje, akkor kvalifikálatlanak hívjuk. Így például más egy műlakatos, technikus gépész képzett és sok tőkét elnyelő munka-ereje; más valami a napszámos, kapás és kubikos képzettsége; ez utóbbiaknál inkább az ember fizikumája érvényesül; az előbbieknél a fizikumban föllép az értelmi elem. Többe is került a műlakatos, a gépész kiképezetése, mint a kapás egész életpályája. Annál fokozottabb mérvben igazul be mindez a szellemi kiképezetésben; mennyi munka, mennyi tőke teheti lehetővé a tudós, az állam-férfit magas értelmi nivóját; az ő emberi munka-ereje produktumát képezi az összehasonlíthatlanul több kiadásnak és iparkodásnak: lelkében le van téve ezekre rúgó tőke, hacsak az iskoláztatást, az utazásokat, a könyveket, az egyetemek, könyvtárak, múzeumok fönntartásának reá eső kvótáját számítjuk. Képzettsége azután fényesen érvényesül s esetleg nagyszerű gyümölcsöket érlel s így ismét produktív szerepet játszik.

Már most összehasonlítom a természeti, nyers erőnek s az emberi személyes munka-erőnek itt nyújtott rövid ismertetését. A *természeti nyers erő* emberi munka hozzájárulása nélkül *nem produktív*; viszont az emberi munka-erő, akár kvalifikált, akár kvalifikálatlan legyen, magában foglalja a természet-nyújtotta s nélkülözhetlen fönntartási kellékeket, melyek benne életerővé válnak; tehát már ezért is mondhatni, hogy a személyes munka-erő önmagában nem produktív, sőt azt is kell mondanunk, hogy maga erejéből fönn sem állhat. De magától való improduktív voltát legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy természetes nyers erő nélkül tevékenységének egyáltalában nincs substratuma; mit dolgozzunk ugyanis bármily kvalifikált erőkkkel, ha nincs kezeink közt semmi. Következésképpen *a személyes munka-erő sem produktív* a természeti erőtelepek nélkül.

Mi lesz az egyedüli produktív hatalom? a természeti, nyers erő s a személyes munka együttvéve. Az élet javainak, az emberiség gazdagságának ez képezi forrását. Egymástól elválasztva ezt a kettőt, semmit sem nyerünk; egynek a kettő közül ítélve oda a produkció kulcsait, helytelen szisztémáknak s végzetes tévedéseknek nyitunk utat.

A két legvégzetesebb tévedést e tárgy körül a physiokraták s az industrialisták taná képezi, melyre mindjárt rátérek. De előbb még egy fontos következtetést sietek levonni a fölállított thézisből, mely a következő.

Mindazt, ami valamit termel, amiből valami élvezetszert lehet nyerni az emberi szükségletek földözésére, azt tőkének hívjuk; már pedig csak ha a természeti és személyes munka-erő együttvéve lép föl, akkor van termelés; tehát tőke alatt a természeti s a személyes munka-erő kombinációját értjük.

Más szóval tőke alatt azt a nyers erő-darabot értjük, melybe munka van befektetve s mely további termelésnek termékeny alapját képezi. A természetet magát – ismétlem – tőkének nem hívhatjuk; hiszen a természet önmagában termel. Termel, t. i., ha kombinálva van a személyes munkával; de a nélkül nem. Ez tehát az egyik elem, mely a tőkét alkotja. Épp úgy a *másik elem* sem maradhat ki eszmélődésünkől, t. i., hogy tőke alatt oly kombinációt értünk, mely *további termelésre alkalmas*, mert ha nem alkalmas, akkor csak kombinációra s nem produkcióra való; így például a föltálat alma-rétes vagy a malacpecsenye szintén a két erőnek, t. i. a természeti s a személyes munkaerőnek produktuma: de azért még nem tőke, mert hiányzik belőle a további termelésre való alkalmasság. Ha ez a második elem is megvan, akkor érvényesül a tőke teljes fogalma.

Fölhozok ezek után néhány példát, hogy mi minden valóságos tőke. A fölszántott és bevetett föld; az ojtott gyümölcsfák; az eke és borona; a kicserzett bőr, sőt a még csak lenyúzott bőr; ezek mind tőkék, mert mihelyt a nyers termékhez hozzájárul valamiféle munka, akkor lesz csak abból a nyers termékből valami, amit föl lehet használni; a téglá, sőt a hegyoldalról lehordott s taligázott agyag, melyet vízzel kevernek és gyúrnak; ez mind tőke, és pedig azért, mert egyrészt a *nyers természet és valamiféle munka produktuma* s másrészt mert *további termelésre alkalmas*.

A bányákban lefejtett kő, mely építésre vagy kövezésre való; az utak és vonatok, a szekerek, a házak; a föld méhéből kiemelt s olvasztott ércek; a pénz, mely tárgyi értéket képvisel, amennyiben arany és ezüst, nikkel vagy réz és forgalmi eszközt, melynek az üzleti világban nagy hasznát venni. A pénz maga ilyen lévén, nagy munkafölhalmozást képvisel s nagy hasznot nyújt a forgalomban; következőleg valóságos tőke; kiváltképp könnyű kezelhetősége s millió formában való alkalmazhatósága fölötte hasznos; ez a hasznosság az ő termelése. Más kombinációi a munkának pl. a szántóföldek és faragott kövek, a kicserzett bőrök és tutajok csak egyik-másik irányban hasznosíthatók, nehezen kezelhetők és szállíthatók; míg ellenben a pénz mindezen hátrányok nélkül, kiváló előnyökkel dicsekszik. Innen van, hogy a pénzt szokták némelyek kizárólag tőke alatt érteni; de fogalmuk alaptalan s tévedésekre szolgáltat alkalmat. Ha valami különböztetést akarnak behozni, jobb a mozgó vagy forgalmi tőke s a fekvő tőke közt különböztetni.

Azonban még valamit kell itt megjegyezni. A tőke definíciója szerint, melyet fönt adtam, a kvalifikálatlan s a kvalifikált személyes munka-erőt is lehetne tőkének mondani; így az énekes hangját, az orvosnak tudományát, a színész előadási ügyességét, a parlamentár debatterei tehetőségét s tény, hogy Smith A., ki e szót „Capital”, a produkció szereire alkalmazza, a kvalifikált s bármiképen kiképzett személyes munka-erőket tőkének hívja. Say J. követi őt s összehasonlításokat eszközöl egyrészt például az ember kiművelésére fordított s másrészt mégint erdőirtásra fölhasznált tőkék közt. Elismerem, hogy a tőke definíciója ráillik a személyes munka-erőre is, de sokkal jobb, ha tőke alatt csakis a természeti nyers erőben kombinált személyes munka-erőt értjük; tehát a *tárgyi dolgok*, azok lesznek a tulajdonképpeni tőkék.

Mivel tőke alatt a természeti s a személyes munkának oly kombinációját értjük, mely további termelésre alkalmas, bizonyára minden tőke hasznos s ezt a hasznot annak hajtja, aki a tőkét termelésre fölhasználja. De ha a tőke önmagától hasznos szolgálatot nyújt a termelőnek, eo ipso a termelés valamely része neki ítélendő oda s ez a rész pénznél a kamat, más tárgyaknál a használati bér.

Most azonban nincs szándékomban azt vitatni, hogy a tőke és pedig a pénztőke önmagában is hasznos, amely hasznot meg kell fizetni s következőleg, hogy a kamat egészen jogos; hanem fölveszem újra a produkció két tényezőjének ismertetését, melyekről azt állítottam, hogy sem a természeti erő, sem a személyes munka-erő nem produktív egyik a másik nélkül, hanem csak együttvéve.

Lám ez is a természetes világrend egyik igazsága s mivel ezt az igazságot félreismerték, töméntelen bűnnek, zsarnokságnak és igazságtalanságnak nyitottak tág kaput; azért oly fontos, hogy a moralisták a természetes világrendet ne ignorálják. E világrend ignorálásából ugyanis két oekonomikus rendszer fejlődött, amelyek közt választani nem lehet; mert hiányozván bennük az igazságosság, mindkettő a fosztogatás s az elnyomatás rendszere. Hívják pedig e kettőt *fiziokratizmusnak és industrializmusnak*.

A fiziokraták azt állították, hogy minden termelésnek forrása, kizárólagos hordozója és egyedüli szülő anyja a *természetes, nyers erő maga*. Szerintük csak egy produktív társadalmi rend létezik s ez a földművelők osztálya, a többi mind improduktív, „sterilis”. A fiziokraták így okoskodnak: az iparos, ki ruhát s mindenféle eszközt készít, – a kereskedő, ki a javakat közvetíti, – a tudós, ki a tudományokat előmozdítja, – a művész, ki a szépet a jóval

egybefűzi; mindezeknek szükségük van életüket fönntartó szerekre, melyeket az anyatermészettől nyernek. Az anyaföld-táplálja mindnyájukat. Munkájukért megkapják élelmüket; de munkájuk nem hoz elő új javakat, – ismétlem, ezt a fiziokraták mondják, – csak a természetnyújtotta termékeket dolgozza föl. Igaz, hogy ez a munka emeli a földolgozott nyers termények értékét, de ez az érték soha sem ad *tiszta* jövedelmet, mert az a plus, v. i. az érték növekvése csak annak munka közben fölhasznált s elfogyasztott élelmi s fönntartási szerek értékeinek felel meg. Így például, ha az asztalos tölgyfából remek oltárt farag, munkája semmivel sem emeli az ország gazdagságát, mert ennek az oltárnak az értéke egyenlő a fölhasznált fa (természeti nyers erő) s a munkaközben elfogyasztott élelmi s fönntartási értékeknek (a föltét szerint alapjában természeti, nyers erőknek) összegével; ha a munka sokáig tartott, az oltár értéke kisebb; de tiszta jövedelmet sohasem produkál, mert a munka közben mindig fölhasználja azt, amit munkájáért adnának. Ő tehát semmivel sem viszi előbbre a nemzet gazdagságát. Úgy állunk a kereskedővel is; hiába igyekszik, hogy külföldi pénzt hozzon be az országba, mert hiszen mindig csak ugyanolyan értéket visz ki az országból külföldre az általa szállított terményekben. Ne is mondja senki, hogy ő drágábban adja azt, amit olcsóbban vesz s következőleg mégis csak pénz jön az országba; mert az a többlet semmi más, mint a fönntartására szükséges termékek, lakás, ruha stb. ára.

Eszerint a munka nem produktív; csak annyit hoz, amennyit megeszik. Az összes gazdagság a föld *tiszta jövedelme*; az ipar, a gyárak, a gépek csak annyiban tesznek szolgálatot az emberiségnek, amennyiben a föld jövedelmét emelik; emelkedvén a föld jövedelme és termése, természetesen több munkája s jobb élete, tehát jobb bére is lesz az emberi, személyes munkának. De más jussa, más kihatása és kilátása nincs! Ez rövidletben a fiziokraták rendszere.

A fiziokraták rendszere a legvilágosabb tévedés és igazságtalan jogfosztás. Fölállítják a tételt, hogy a munka nem produktív s azt abból bizonyítják, mert csak annyit hoz, amennyit megeszik; miért? Honnan tudják azt? ez a legalaptalanabb, légből kapott állítás. A kereskedő éppen csak annyit nyerhet olcsón bevásárolt s jól eladott portékáján, amennyit éppen megeszik? Ez természetesen semmi más, mint maga a tézis új kiadásban, hogy t. i. a munka improduktív. Már pedig ez nem áll; hiszen a munka csak oly produktív, mint a természet maga; annyira produktív, hogy munka nélkül a természet semmit sem ad, ami az életet, tehát az embert fönntartja. Ha pedig a munka az emberi életnek épp oly hordozója s kellékeinek megteremtője, mint a természet, vagy mondjuk úgy, ha munka nélkül a természet nekünk semmire sem jó: miért ne járna akkor a munkának rész a jövedelemből? miért ítélnők oda *az egészszet* a természetnek?! A fiziokraták fölfogásában a földnek azért van tiszta jövedelme, mert a föld nem eszi meg a termést, míg a munka fogyaszt azalatt, mialatt folyik. De először is, honnan veszik azt, hogy a munka *csakis annyit* produkál, amennyit megeszik? másodsor, miért varrják a fogyasztást csakis a munka nyakába s a földébe semmit? hát a föld nem eszik? de hogy nem, a munkát emészti! A kiindulás tehát s a fölosztás igazságtalan, téves, jogfosztó; *a munka a rövidebbet húzza!*

Térjünk most át a másik, szintén hamis rendszerre.

Smith A. a fiziokratákkal ellenkező véleménynek nyitott utat, hogy t. i. az emberi javak a munkából valók *kizárólag*. Ez az industrializmus.

A fiziokraták kizárólag a természetnek tulajdonították azokat; az industrialisták pedig épp az ellenkezőt tartják. Szerintük a javak értéke *nem az anyagon*, hanem a *munkán* fordul meg. Az érték tehát a munkától függ. Egy ország gazdagsága a nép munkájának vagy más nemzetek valamiképp megszerzett munkájának termékeitől függ. Minél többen dolgoznak, s minél szorgalmasabban dolgoznak s hozzá kell még tenni: föltéve, hogy anyagi, közhasználatú, eladásra-megvételre való termékek produkálására irányul munkájuk: annál gazdagabb lesz az illető ország. Ezt a harmadik kelléket, hogy anyagi, közhasználatú, forint és krajcárban kifejezhető termékekről legyen szó, azért kell szerintük fölvennünk; mert ők

termelés alatt, és termelő, produktív munka alatt csak a mérhető s eladható dolgokra irányuló tevékenységet tartják. Szerintük az emberiséget két osztályba kell sorozni: produktív és improduktív osztályba; a produktív osztályokhoz tartoznak: a földművelők, gazdák, iparosok, gyárosok, kereskedők, – az improduktív osztályokba pedig sorozzák a művészeket, papokat, tudósokat, tanítókat, hivatalnokokat, szolgákat és szolgálókat s kivált a katonákat. Ismétlem, igazán becsületmentő és fontos szolgálatot tenne az, aki az emberiség javait inventárba szedné, azokat osztályozná, s a rájuk fordított munkát produktívnak bebizonyítaná; mert valóban furcsa ánglus bölcsesség, azt állítani, hogy a kenyér produktív munkának terméke, de a jellem, az erkölcs improduktív törekvések eredménye. Ezt a kimutatást az erkölcsstan sürgeti.

Folytassuk most az industrialisták eszmemenetét. A munka termékeit kétféleképp használhatjuk; vagy fölemésztjük, vagy további termelésre használjuk föl; amit további termelésre használunk, azt *tőkének* hívjuk. Íme itt visszatér a tőkének már adott definíciója: a tőke az emberi munkának oly terméke, mely további termelésre alkalmas. A tőke által egyre emelkedik és halad az emberi munka; gyorsabb tempóban, hatványozottabb mértékben nő a tőkék által istápolott munkának termelése; mert a tőkékben fölhalmozott, előbbi munka egyesül az ember termelő erőivel. Valakinek annyi fölhalmozott tőkéje lehet, hogy azt saját erejével hasznosítani nem tudja: az ilyen akkor másokat vesz föl, kik tőkéit forgatják s termékenyítik; ezeket *munkásoknak* hívjuk. A munkások tehát nem saját, természetadta vagy munkaszerezte tőkéiket, hanem másoknak tőkéit dolgozzák föl. A dolgok legrendesebb folyása természetesen az volna, ha mindenki a természet nyers erőtől annyit foglalna le, amennyi személyes munkaerőinek fölfegyverzésére és érvényesítésére szükséges. Ha nincs neki nyers anyaga, – legyen az akár föld, akár bőr, fa vagy pénz, – iparkodjék takarékoskodni, hogy legyen; ha nem lehet takarékoskodnia, akkor munkájának nincs semmi jövedelme, s kijelenthetem már itt is, hogy az ilyen munka jogfosztott, el van nyomva.

Ahol tőkék nincsenek, v. i. ahol a természetnek s az emberi munkának oly kombinációi, melyek további termelésre alkalmasak, hiányoznak; ott csak nyomorult népek tengődnek. Tőkék nélkül gazdagság és jólét nem létezik; tőkék nélkül az emberi munka ki nem fejthető; folyton kezdetleges állapotban tenfereg. Példák rá a vadnépek; ami munkájuk van, az a munka-erő csak picike kis részének aktiválása; azután meg nem lévén tőkéik, mindig csak kezdenek és sohasem folytatnak.

A tőke lévén a nemzetgazdaság alapja, helytelen és oktalan dolog, a tőke ellen állást foglalni; oktalan és kegyetlen dolog az emberiséget a primitív, semmit meg nem takarító, mindent megemésztő életmódba visszakivánni, s épp oly lehetetlen törekvés is ez; mert hiszen ez annyi volna, mint a haladást egyáltalában megkötni. A természet minél jobb és kimerítőbb kihasználása a tőkék által lesz lehetségessé; mikor a teremtő azt mondta: dominamini ..., valósággal azt mondta: tőkésítsetek.

A tőkék kihasználására fordított munka gazdagon termel; ezt a termelést föl kell osztani a tőke és munka közt. A munkában része van a *vállalkozónak*, mint rendezőnek, intézőnek, vezetőnek s ami ezért jár, az a vállalkozónak jussa; – része van a *munkásnak*, ki a mechanikus munkát végzi; – s része van a *tőkének*, mely nem dolgozik, mert esetleg egy harmadik emberé, ki Karlsbadban fürdöz; s méltán van része, mert a tőke használata értékes; azt meg kell fizetni. A tőke *használati bére* a tulajdonképpeni kamat, ésszerű és igazságos; az igazságtalanság abban áll, hogy vannak azután más címek, a tőke követelésének lapján, melyek igazságtalanok, milyen a monopol-praemia a tőkének; de erről most nem szólok. Méltán sorozom a tőkéhez a földbirtokot, amint eddig sem választottam el ezt a többi tőkétől; ez a földbirtok most föl van osztva egyesek közt; ha valaki másnak engedi át a maga földjét, átengedett neki egy tőkét s azért használati bért követelhet; ezt a használati bért a föld tiszta jövedelmének (Grundrente) hívjuk. A föld jövedelme a *föld-tőkének* bére, igazságos és ésszerű; de úgy-e, – hogy ezt melleleg említsem – mily nagy a különbség a forgó pénz-

tőkének s az ingatlan föld-tőkének jövedelme közt; látni való, hogy a forgó tőkének nemcsak használati bére van, hanem valami praemia is, mely fölszökkenti a forgó-tőke jövedelmét. Ebben van a bibe.

A munkásokról kurta az industrialisták bölcsessége. A tőkék nevedtével vagy beözönlésével sok a munka, nagy tehát a kereslet a munkások után s épp úgy nagy a munkabér is; de ha a munkabér nagy s a megélhetés könnyű, akkor gyorsan el is szaporodnak a munkások s lenyomják a munkabért az élet szükségleteire okvetlen megkívánt koldusos összegig. Különböztetést már tudjuk, hogy a munkások elszaporodnak s szaporodásuk minden mértéket meghalad, akár jó, akár rossz legyen a bérük; ha jó a bér, akkor Smith A. szerint úgyis elszaporodnak, ha pedig koldusos a bér, akkor is a proletariátusnak szerencsétlen végzete a töméntelen sok gyerek. Sorsuk tehát a liberális rendszerben mindig a nyomorúság és az éhhalál.

Hagyjuk különben a szegény munkásokat, mert azokon ugyan az industrialisták nem segíthetnek, még ha akarnának is. Az industrialismus, mely Smithnél még nem fejlett ki teljesen, Ricards és Mac-Culloch által nyerte bevezetését s ez alakjában kimondja, hogy a javak forrása kizárólag az *emberi munka*. A természeti erő tehát nem hoz jövedelmet s a munkával szövetkezve, tőkét alkot; ebben a tőkében azután a természet hozományát egészen ignorálják s mindent a *munkának* tulajdonítanak: a *fölszökkelő munkának*, mely a kapitálisban rejlik – s a *munkások munkájának*; a haszonnak egy része a tőke jövedelmét képezi, a másik része a munkások bérébe foly.

E fontos tételnek megokolására, mely szerint a természeti erőnek nincs jövedelme, látszatos érvek nem hiányzanak. Locke azt mondja: „Tekintsük csak meg a különbséget, mely jól kiművelt darab szántóföld s éppen oly darab gazdátlan jószág közt van s akkor meggyőződünk arról, hogy mily értéket származtat a jószágba a munka. Az emberi javak *kilenc tizedrészét* bátran tulajdoníthatjuk a munkának; sőt ha tüzetesen szétszedjük a természet s az emberi munka befolyását, bizony sok esetben kilencvenkilenc századrészt juttathatunk a munkának. Állításom helyességét az amerikai néptörzsek helyzete bizonyítja, melyek amily gazdagok földben, épp oly szegények az életmódban. Oly darab föld, mely nálunk 30 frtot jövedelmez, ott néhány fillért hoz ... Természetesen nemcsak a szántóvető fáradságát, nemcsak az aratónak és cséplőnek verejtékét s a péknek munkáját kell itt számításba vennünk; hanem össze kell adnunk mindazt a munkát, melyet az végzett, ki az eke elé fogott ökröt nevelte, aki az ekéhez szükséges vasat és fát megdolgozta, aki a malmot s a sütőkemencét építette, szóval bármit végzett, akinek ahhoz a 17-dik századbéli, Birminghamban elköltött kenyérhez köze van.”

Mac-Culloch Lockeval sincs megelégedve; kifogásolja azt, hogy nézete szerint messzemenő engedményeket tesz a nyers, természeti erő javára; „ha Locke kutatásait tovább folytatja, – írja Mac-Culloch – akkor rájött volna, hogy a természet terményei egyáltalában csak annyi értékkel bírnak, amennyit a munkától nyertek; rájött volna, hogy a víznek annyi az értéke egy emberre nézve, ki a folyó partján ül, amennyi a fáradsága, hogy a vizet merítse ... A természet se nem szűkmarkú, se nem takarékos; nem követel s nem is fogad el semmit adományaiért. Csak a munka az, amelynek az ember minden értéket köszön. A munka az a talizmán, mely az embert a vadságból kiemelte, – mely az erdőt s a vadont termékeny földekké változtatta, – mely a földet városokkal s a tengert hajókkal borította és az élvezet bőségszaruját a nyomor s a barbárság hült helyére kiöntötte.”

Mac-Cullochnak nincs igaza. Amint ő érti ezeket a dicséreteteket, bizony azok helytelenek és hamisak. Minden mondásban ki lehet mutatni, hogy nincs igaza. Így pl. azt mondja, hogy „a természet terményei egyáltalában csak annyi értékkel bírnak, amennyit a munkától nyertek”: dehogy bírnak annyit. Ugyanazon fáradsággal bányásznak Selmeceen és Californiában s mialatt ott hat lat ezüstöt, addig Californiában hat fontot nyernek; ugyanaz a munka s mily értékkülönbség! Termékeny földön veteménymagokat termel valaki s

ugyanazon fáradsággal más valaki silány, sovány földet művel s az egyiknek jövedelme 300 frt s a másiké 3 frt; ugyanaz a munka s mily értékkülönbség. Honnan ez a különbség?! nem a munkától, hanem a természettől.

Locke szerinte „rájött volna, hogy a víznek annyi az értéke egy emberre nézve, ki a folyó partján ül, amennyi a fáradsága, hogy a vizet merítse”; de függ az az érték a víztől is, a folyótól, a forrástól, melyből ugyanolyan fáradsággal méreget; nagy különbség van a közt, vajon a Zambezi mellett, a hegyi patak mellett, vagy a karlsbadi „Sprudel” mellett ül valaki. – „A természet – folytatja Mac-Culloch – se nem szűkmarkú, se nem takarékos”; de hogy nem; bizony néhol nagyon is szűkmarkú, és háromszoros munka kell ugyanazon értéknek termelésére silány, mostoha talajviszonyok mellett, mint máshol, ahol a természet bőségesen nyújtja adományait.

Mivel tehát az érvek nem állják meg helyüket, azt kell mondanunk, hogy a munka nem kizárólagos forrása a termelésnek. Hiszen, ha ez igaz volna, akkor az emberiség nem nyögne annyira a nyomor s a szegénység igája alatt. Mert akkor a termelés sikerét és értékét csak a munka határozná meg s csak dolgoznia kellene az embernek, hogy zsebei megteljenek; akarsz értéket bírni? az érték egyedüli forrása a munka: tehát dolgozzál. Munkád *független s kizárólagos* forrása gazdagságnak; s mivel dacára bármily konkurenciának, dacára bármily versengő kapitálisoknak, munkád a tied marad s nem hátráltathat benne senki: következőleg te a te munkáddal a legnagyobb s legeszeveszettebb konkurenciában is biztosan boldogulsz.

Mily boldog volna az emberiség, ha munkájának sikere független volna mindentől, más szóval, ha a termelésnek kizárólagos forrása csakis a munka volna. Akkor aztán megélhetne annyi ember a földön, amennyinek csak helye volna s amennyien dolgozni akarnának. Nagy baj azonban az, hogy mind e tervezések merő álmok és ábrándok. A munka nem kizárólagos termelési forrás, következőleg nem kizárólagosan döntő tényező; nem mondhatjuk mi azt, hogy minél több ember, annál több termelés; hanem csak azt mondhatjuk, hogy bizonyos nyers természeti erőnek megfelelő emberi kéz kell; de csak annyi, amennyi a nyers termék kihasználására elég. *A nyers természet épp oly döntő tényező e kérdésben, mint a munka. Ahol több ember van, mint amennyi produktíve foglalkozhatik: ott az egyensúly, a gazdasági mérleg s vele a jólét is kilibbent. Már pedig miért nem lehetne valahol több ember, mint amennyi produktíve foglalkozhatik? Ha az éhhalált nem bízunk meg a rendezéssel s a normális viszonyok fönntartásával, akkor nekünk kell a természet rendjében megnyilatkozó isteni akaratot teljesítenünk. S éppen ez volt dolgozatom főgondolatainak egyike, hogy az embernek, az eszes és erkölcsi embernek kell azt a viszonyt a szaporodás s a megélhetés közt szabályoznia és biztosítania.*

Méltán ismétlem ezek után, hogy az a kifogás, mely szerint minél több a munkás kéz, annál több a termelés, nem dönti meg azt a nagy igazságot, hogy a népesség regulázása s normális fokon való fönntartása nélkül semmiféle javítás, semmiféle gazdasági törvényhozás nem segít.

(Megjelent: Magyar Sion, 1895, 345–360. oldal, [6318])

A XX. század szociális irányzata II. rész

A magas fokú szabadság igényeivel karöltve jár a magas fokú műveltségre emelt igény. Mindkettőnek közös forrása s egységes gyökere van: a múlt században öntudatra ébredt ember eszménye. Legyen az ember ember; adjuk meg jogait, melyek neki járnak; éljen emberi életet. E gondolatból vonták le a szabadságra való jogát, s a szabad embert, az embert igazán, kiléptették a történelem színterére. A szabadság ösztönével pedig karonfogva jár az öntudatra ébredő embernek másik ösztöne, a vágy a magasabb műveltség után.

Nem járok ez ösztön modern megnyilatkozásának okai után, bár gondolom, bátran rámutathatunk legmélyebb s leghatalmasabb okára: a tudomány térfoglalására és népszerűsítésére. Hasonlítsuk össze a mai munkást Angliában, Szászországban, a gép- és porcelán-gyárak kvalifikált munkásait a múlt századnak helótaival s azonnal szemünkbe szökik az óriási különbség épp a műveltség, a szellemi képzettség tekintetében. Helyezkedjünk bele abba a strajk-gyűlésbe, melyen a híres Manning kardinális per „Uraim” szólítja meg az egybegyűlteket s azután vakmerő szökéssel teremjünk a muzsikok földjén, ahol a szegény napszámos háromrétben meghajtva kuncsorodik a földesúr előtt. Itt a szellemi sötétség, ott a műveltség, – itt fogalmuk sincs a jó muzsikoknak a világ forgásáról, a munka törvényeiről, saját helyzetükről; ott a londoni dockon újságot olvasnak, népszerű tudományos előadásokat hallgatnak; fölértik helyzetüket; bírják méltányolni a tőke s a munka viszonyait, szóval művelt emberek a munkások. S ugyan – hogy még azt is kérdezzük – hol jobb keresztények?

Íme a modern munkás művelt ember lehet. Ez az a gondolat, mely idegenszerűen érint, mely meglep s épp azért hagyományos fogalmaink s a társadalom múltjának szellemétől eltérő, új viszonyokra mutat. A társadalom régi formája a műveletlen tömegeken épült föl, melyek öntudatlanságukban húzták a jármot s teljesítették az élet munkájának napszámát; az új társadalom, az új társadalmi szervezet a művelt munkást akarja szervezni s ezt az új elemet a társulási érdekekkel megegyeztetni. A nehézség valóban nem kicsiny. Hogy konkrétan beszéljek, egy christianiai ügyvéd szavaival fejezem ki ezt a nehézséget, aki így szólt: Ön ismeri a svéd-norvég iskolának előhaladottságát, melynél fogva az iskolaügy talán sehol sem oly fejlett, mint nálunk; népünk művelt és szolid; de tudja, mi a bajunk, hogy már alig tudunk kapni cselédet, ki a tehénistállóból kihordja a trágyát; a vasvillát az iskolában finomuló ujjai közé fogni röstelli; lábujjhegyen szökdecssel az istálló szemetje s az udvar pocsétái közt.

Íme a műveltség mint fölforgató tényező keveredik bele a szociális életbe s emelgeti támfalait, hogy azokat kifordítsa. Erre a világ megfejlőinek egyik része hamar kész a gyógyító recipével s ajánlja, hogy a népet ne műveljük s a mezőgazdasági országokban ezeknek lesz a legnagyobb pártjuk; visszhangra találnak azok a szolgabírák, kik a paraszt népnek felvilágosításától óvnak, mert a paraszt néppel szerintük csak addig lehet boldogulni, míg buta; visszhangra találnak azok a nagy urak, kik a népnek csak a katekizmust s egy kis írás-olvasást juttatnának; mert különben tarthatatlanok az eddigi állapotok.

S valóban ez uraknak igazuk van. A művelődés amily mértékben emeli az alsóbb néprétegeket, épp oly mértékben fölforgatja az alsóbb néprétegek alacsony műveltségén épülő társadalmi viszonyokat. De minden gondolkozó okvetlenül ezt a dilemmát tartja: bármiképp alakul majd a világ, vagy a mostani társadalmi formákat kell megtartani, s akkor a művelődésnek határt kell szabni, vagy a művelődést nem lehet föltartóztatni, s akkor a termelés mai alakján s az attól függő társadalmi viszonyokon aligha változás nem esik. Mit gondolunk, melyik része e dilemmának érvényesül majd végleg? A két szembenálló tény közül, értem a mai társadalmat s a haladó művelődést, melyik felel meg a természetnek jobban, melyikről lehet lemondani, melyikét fogja a természetes fejlődésnek útja irányul

elfogadni? E kérdésekre senki sem marad adós a felelettel; a dolog természete s a történelmi fejlődésre vetett pillantás until eléggé fölvilágosít az iránt, hogy az emberiség követeli a jobbat, a szebbet; igazságra született, látni-tudni akar s következőleg az egyre terjedő művelődésnek gátat vetnünk nem lehet, de nem is szabad.

De a művelődés forradalmi tényező; mindenesetre; csakhogy forradalom alatt nem kell persze a véres, erőszakos forradalmakra gondolnunk, hanem a gazdasági vagy politikai életben végbemenő s épp az eszmék hatalma által hordozott forradalmakat érthetjük. A tulajdonképpeni forradalmak nem is a népdühből kipattanó verekedések, hanem a megváltozott eszmei világnak tünetei. A fejeket akarják forrongásba és forradalomba sodorni az új gondolatok által; mihelyt ezek tért foglalnak: akkor az eszméknek megfelelő társadalmi alakulások úgy sem maradhatnak el. A modern társadalmi forradalom abban áll, vagyis azt igényli, hogy több jóban és jogban részesüljenek az alsóbb, a munkás osztályok, – hogy munkájuk egyenletesebben osztódjék meg a társadalom vezető és élvező osztályaival, s mily alapon követeli azt? mert jelenleg *több ember* a munkás, mint volt hajdan, politikai szabadságát már kivívta s jelenleg a műveltségnek maga számára való lefoglalása által előkelőbb helyet, nagyobb súlyt vindikálhat magának a társadalomban. Valamint tehát a modern szociális kérdés nehézsége a szabadabb embernek beillesztése a társadalmi keretbe: úgy a második nehézsége s a modern társadalmi mozgalomnak második jellege az, hogy *a művelődő munkással, az értelmi életben súllyal bíró emberrel van jelenleg dolgunk*. Meg vagyok győződve, hogy a társadalom új alakja ez új súlyok szerint fog elhelyezkedni. A társadalom is egy erőrendszer, melynek egyensúlyba kell helyezkednie; ha új erők, új súlyok lépnek föl, akkor az egyensúly megbomlik; de mivel egyensúly nélkül nem lehetünk el, azért megindul az elhelyezkedés s addig mozog, süllyed, emelkedik a rendszer, míg végre tűrhetően elhelyezkednek erői. Ez elhelyezkedés folyik most a társadalomban; az új tényezők: a *szabad, a művelt* ember; előbb ez nem létezett, hanem helyette szerepelt a *sokféle gyámságban vergődő, öntudatlan s műveletlen* ember: napnál világosabb tehát, hogy az új súlyok közbeléptével az eddigi társadalmi egyensúly megzavarodott s új elhelyezkedést követelt.

Ez már nem is sociologia, hanem mechanika; a kép legalább egészen matematikai; de azért el nem vethető, sőt találóan jellemzi a helyzetet.

Föladatom jelenleg az, hogy valamint a múlt füzetben ismertettem a modern szociális mozgalomnak egyik nehezékét: a szabaddá lett embert; ez alkalommal rámutassak a művelődés folytonos emelkedésére, mely a munkás osztályokon észrevehető s kimutassam, hogy oly jellegű művelődési mozgalommal az eddigi történelemben nem találkoztunk, de nem is találkozhattunk. Mi marad akkor más hátra, minthogy levonjuk a következtetést s elismerjük, hogy következőleg a modern szociális kérdés megoldása olyatén alakot ölt majd, amely az eddigi társadalmi alakulásoktól épp úgy üt el, mint ahogy elüt a modern munkásosztály értelmi súly tekintetében az előbbi nemzedékek munkásaitól. Sőt mivel a haladás folytonos, jó lesz, ha megbarátkozunk azzal a sejtelemmel is, mely a társadalom egész súlyát a tágabb értelemben vett munkás társadalomba helyezi át. Minden jel arra mutat, hogy a jövő társadalom csak a polgári munka társadalma lehet; no és ha az lesz? akkor az egész értelmi és erkölcsi súlyt ő képviseli s a társadalmi alakulásban övé lesz az első szerep; a világkoncertben ő lesz a primás.

A fejlődés a társadalom javainak tágabb körökre való kiterjesztésével jár együtt; e javak közt első az értelmi műveltség s a szociális irányzat az értelmi műveltségnek közössé tételét szorgalmazza. Egy század sem hatolt előre ez irányban oly gőzerővel, mint korunk. Tekintsük meg e tünetet először mint tény s kutassuk azután e ténynek mélyen fekvő okát.

A szociális kérdésnek egyik lelkes s rendkívül józan bajnoka, Kalthoff, a modern művelődési mozgalmat a Máté evangélium 11. fejezetének szavaival magyarázza: a vakok látnak, a sánták járnak, a poklosok tisztulnak, a süketek hallanak, a holtak föltámadnak s a

szegényeknek a jó-hír hirdettetik. Az emberiségben az advent valami folytonos; az igazság egyre fejlődik és terjed; a vakok látnak; a műveletlen tömegek a tudatlanság sötét mélyéből kiemelkednek s a szegényeknek a jó-hír hirdettetik. Ha abban áll az időnek messiási jellege, hogy a vakok látnak, stb., akkor mi is messiási korszakban élünk; akkor a század nagy társadalmi vajúdásai az életet a kellő megvilágításba helyezték; föltűntették, hogy mi kell neki; világosság, értelmi műveltség, belátás kell neki; ez hajnala egy jobb, szebb napnak, az emberiség boldogulásának.

A művelődés vágya sok ezer meg ezer embert ragadott meg a társadalom azon rétegében, kik eddig csak a kenyérkereset gondjaival küzdöttek. Bátran mondhatjuk, hogy a modern munkástársadalom nagy súlyt fektet a műveltségre, ég a tanulás vágyától, s a szociáldemokrácia épp úgy, mint az ingyenes, népies előadásokat rendező akadémikus körök arra törekszenek, hogy a műveltség általánossá váljék a munkás osztályban. A tudomány népszerűsítettik; előadások, népkönyvtárak, folyóiratok törekszenek a tudomány vívmányait közkinccsé tenni. A féltudás, mely mindig tudákos és arrogáns, sok embernek el fogja forgatni a fejét; a mai szociáldemokráciának hivatalosan kijelentett felekezetlensége, mely a gyakorlatban izzó gyűlölete a vallásnak s aláásója a hitnek, ezt a népfölvilágosítást helytelen irányokba fogja terelni; ez mind igaz; de ez áramlatot, amennyiben a népfölvilágosítást s a művelődést célozza, lefoglalni nem lehet; csak úgy boldogulhatnánk vele, ha tényleg mi is magunkévá tennők s elfogadnók a népfölvilágosodás jogos igényeit s azokat a helyes irányban kielégíteni sietnénk.

A szociáldemokrácia komolyan veszi e föladatát; alkalmam volt tüzetesen tájékozódni iránya és munkája iránt s mondhatom, hogy a tudományos művelődést tartja evangéliumának. Amit az apostolok a hittel, azt a szociáldemokraták a tudomány erejével érik el. Kivált a természettudományokat tekintik új evangéliumuknak, mert fölületes és vallásellenes kihegyezésükben igen alkalmasak a biblia tekintélyét s azzal az isteni kinyilatkoztatást a járatlanok s rászedett tömegekben csúffá tenni. A természettudományok nimbusában mutatják meg a kiábrándult ember képét, kit a természetfölöttinek miszticizmusából kiemeltek; a leszámazás elméletével ráállították a naturalizmus talajára; a csillagászattal eltagadták mennyországát; léte, föladata, célja itt a földön játszik le; meghagyták neki a kereszténységnek spiritualizált, valóságukból kivetkőztetett igazságait.

Méltán megsiratjuk annyi lélek hitének romlását; fölpanaszolhatjuk a félszeg tudásnak átkos következményeit; rámutathatunk azokra a hatalmakra, melyek boldogságot, békét, áldást hoznak a szívre; de vigyázzunk, hogy a népbutaságnak soha pártját ne fogjuk. Az alázatos, buta muzsikot könnyebb kormányozni, mint a művelt angol munkástársadalmat; de hogy melyik áll közelebb Isten gondolataihoz, az nem szenved kétséget. A népek, az osztályok is élnek csikó-éveket, mikor az életkedv s a féktelen természet, az önteltség s a nyakasság sok hóbortba zavarja s szinte érzéketlenné teszi őket az ideális javak iránt. Az ilyen elkeseredett s törtető mozgalom is, amilyen a modern szociális mozgalom, nagy néprétegek nyomorának kínpadján született, kínban nevelkedett; az uralkodó társadalom részéről szeretetet, kíméletet nem tapasztalt; most azt veszi észre, hogy a tudomány tényleg egy fölforgató, revolucionális hatalom, melynek vívmányai által új világok hajnala hasad ránk a gazdasági életben s mint később említeni fogom, minden téren az emberiség emelkedését s a köznek érvényesülését szolgálja; csoda-e ha evangéliumául a tudományt választja, melyből a végleges fölszabadulást reméli, azon szózat szerint: veritas liberabit vos? Nem is hagyja el ezt a zászlót ezentúl az emberiség s nem is kell, nem is szabad neki azt tennie; de biztos vagyok róla, hogy valamint mindenütt, úgy itt is, a naturalizmus s a realizmus törtetései tisztultabb; ideális fölfogásnak készítik elő útját: elvezetnek az örökkévalóságnak s a végtelenségnek kapujához, melyen csak a hit s a teljes meghódolás mehet be. Miután pedig a modern emberiségnek iránya a tudományos művelődés nemes

céljaiért lelkesül, s érvényesülését most azoktól várja, a társadalmi kérdés oldozgatóinak ebben az irányban kell haladniok s nem szabad azt gáncsolniok.

A holland, német, skandináv, angol társadalomról elhiszem ez irányzat szolidabb jellegét, melyet úgy szokás jellemezni, hogy a munkás osztály nem irigylő a vezető osztályok pénzét, hanem egyenjogúságra s egyenértékre törekszik az értelmi világban. Szellemileg, műveltségben akar testvérünk lenni. Hozzá akar férközni a szellemi javakhoz, melyekből eddig oly kevés jutott neki, hogy ezentúl ne kétféle igazságot mérjenek: egyikét a felső tízezer számára, mely előre néz; másikat, elmaradt, leszerelt véleményeknek mint uraságoktól levetett szellemi ruháknak alakjában a maradi, gondolatrenyhe tömegeknek. Ott a nép igazán művelődik s ember akar lenni. Más országokban azonban, hol az erkölcsi s a szellemi életnek nincs meg az a mélysége, a munkásosztály művelődési ambíciójához sok szó fér. Nálunk igen kis körben s értelmileg fejlett „elvtársakon” veszünk csak ilyesmit észre.

A szociálista lapok egyre sürgetik a munkásoknak ez érdekét; föl akarják bennük kelteni azt a meggyőződést, hogy műveltség nélkül a mozgalomnak társadalomalakítási ereje nincs. Csak művelt osztályok, művelt népek érvényesülnek. A munkás emberek pedig sokkal öntudatosabban látják be a mindenfelől ajánlt műveltségnek szükségességét. Szégyenkeznek elmaradottságuk miatt s nagy tiszteletben részesítik az új világokat alkotó tudományoknak művelőit. Hatalmas munkásoknak tartják azokat, legalább is olyanoknak mint a kézzel dolgozó embert, s ezáltal is utat tör fölfogásukban az emberi munkának teljesebb méltánylása s a kézimunkának nem kizárólagos nagyrabecsülése.

Ha a történelem századain áttekintünk, nem fogunk találni korunkéhoz fogható, általános művelődési mozgalmat. Csakis a renaissance jöhetne itt szóba, mikor a régi görögök s rómaiak szelleme föltámadt sírjából s a természetes szépnek kultuszát terjesztette el ismét a földön. De ez a szobatudósok, az értelmiség elite-jének mozgalma volt; ha akarjuk társadalmi mozgalomnak hívni, megtehetjük; de csak úgy értve azt, hogy a nagy, alvó társadalomnak aránylag apró, kis köreiben zavarta föl a vizet. A népre nézve a renaissance nem létezett; műveltsége pláne teljesen idegenszerű volt, s azért a népnek tágabb rétegeibe nem is hatolt be. Akik a földi jólét aranyos napsugarában sütkéreztek s a florenci, urbinói vagy római márványpaloták nyílt s langyos fuvalmú oszlopcsarnokaiban sétálgattak, azok igen melegen érdeklődtek ez új világnézet iránt; de a munkásrétegek meg se moccantak az új nézetek villamos ütéseitől; ők továbbra is lent a sötétségben tengődtek s azért ez a mozgalom tulajdonképp szociálisnak nem nevezhető. A tudományos és művészi műveltség eddig csak kasztszerű eloszlást követett, a tudósok, a műveltek oly céheket képeztek, mint a sütők, ácsok és cipészek; később a műveltség bizonyos fokára nagy tömegek emeltek igényt s ezek a burzsoák századában az „intelligenciának” addig ismeretlen új tömeg-kasztyát alkották meg. Nálunk is divatos ez a fölosztás: intelligens ember, intelligencia és a nép. De a modern szociális mozgalomban ez az eddig legalsó s az intelligencia tekintetében megkülönböztetett tömeg emelkedőben van s erős aspirációkat mutat az intelligenciának, annak a valamilyenes műveltségnek elsajátítására. Nem akarja túrni a műveltség tekintetében vont határvonalat; ki akarja tölteni az örvényt, mely a munkást a lelki javak élvezetéből kizárja. A szociális mozgalomnak ez a jellege igen is új. Hogy pedig mily tért foglal s mennyi szerencsével dolgozik, azt a német, holland, skandináv és svájci szociáldemokratizmus eléggé föltünteti. Minden állású és műveltségű ember csatlakozik a szociálistához, s maga a szociálista munkásnép valóságos szomjat árul el a szellemi javak mohó elsajátításában. Tudományt és művészetet szomjaz, s ez élvezettől nem túrni a kizáratást. Nagy tömegekben zárandokol el a művészet csarnokaiba; olvas és képzi magát. A műveltség láza nagy városokban megragad mind több munkás embert s még a korcsmáktól is elidegeníti őket. Ők maguk hirdetik, hogy züllött nép nem vívhat ki jogokat, s hogy a legnagyobb jogkivívó hatalom az intelligenciának s a műveltségnek természetes súlya. Épp mert a munkás osztály emelkedőben van, nagy energiát fejt ki az emelkedésnek elsőrendű tényezője körül s mialatt a vezető és uralkodó

osztályokon bizonyos blazirtság verődik ki, mely romlott ízlésével magát a művészetet befolyásolja s azt a dekadenciának szakadó partjára állítja: addig a munkásosztály műveltségi szomja a hozzákötött világmegújítás reményeitől is élesztve, háttérbe szorítja vagy legalább megszegényíti a polgári társadalom lanyhaságát. Tessék olvasni a „Neue Zeit” vagy a német szociáldemokráciának más folyóiratait, hogy fogalmat szerezhessen magának a polgári társadalom arról a szellemi munkáról, mely a politikai szervezkedésen kívül a tudomány s művészet terén szociáldemokratikus irányban folyik.

Ez áramlatnak tulajdoníthatjuk azt is, hogy a *népművelés és iskolán kívül való népnevelés* gondolata egyre tágabb tért foglal.

Vannak társulatok, egyesetek, melyek nyilvános olvasótermeket és közkönyvtárakat állítanak föl, hogy a társadalom minden rétegének tért nyissanak a művelődésre. Anglia tesz e részben legtöbbet, s tapasztalja is ez intézményeknek áldásos kihatását. Közel kilenc millió forintot költenek az angol városok évenként a nyilvános könyvtárakra. A számító angolok ennyi pénzt ki nem adnának, hogy ha tapasztalatból nem ismernék ez intézményeknek praktikus kihatását. Mindenütt, ahol ez intézmények jó karban vannak, csökkentek a szegényügyre fordított kiadások; a rendőri kihágások száma apadt s az alkoholizmus pusztításait ez úton sokkal könnyebben sikerült meggátolni, mint erőszakos, megtorló rendszabályok által. Városi múzeumok és múcsarnokok, sőt még az iskolák sem dicsekedhetnek ily nagy eredményekkel s egy sem kamatoztatja a befektetett tőkét oly busásan, mint az olvasó-termek. Nem kisebb tekintély mint Sir John Lubbock, a híres természettudós száll ki a síkra ez adatok hitelességéért, mint akinek alkalma nyílt különféle köz-hivatalos állásában ez intézményt s áldásait megfigyelni. – Anglia nyomában Németország indult meg, kivált Berlin és Charlottenburg, ahol 1898. év elején állítottak olvasó-termeket. Katholikus részről badeni Freiburgban van nép-könyvtár, s Bonnban és Frankfurtban most terveznek olvasó-termeket. Egyesek saját kezdeményezésükből nagy áldozatokat hoznak e téren, de kielégíteni a városok emelkedő s művelődő rétegeinek olvasási szomját magánkiadások útján nem lehet. Ez már a községi szociálpolitikának föladata. Ha e szomját jó olvasmányokkal ki nem elégítjük, akkor a közönség a házalók rémregényeinek esik neki s a szellemi kútmérgezés tovább terjed.

Íme a legnagyobb emberi javakban való részesedés képezi az emelkedő társadalmi rétegeknek uralkodó vágyát! Aki ezt mint tényt elfogadja, annak aligha lehet ez ellen kifogása. Csak azt kívánhatja, hogy jó irányban haladjon ez a törtetés s hogy legyen a vezető társadalomban elég lelkiismeret, hogy a tudományt ne oktalan hipotézisek zagyva fogalmaival tarkázza s ne adja be ellenszerűl a nép vallásos lelkiületes hagyományos erkölcsisége ellen; az ilyen tudományt ugyancsak megsínlené s az ilyen felvilágosodás valóságos kútmérgezés volna, mely a tömegek műveltségi szomját tekintve, annál vészthetőbb, minél általánosabb bizalommal jár a nép e kutakból meríteni.

Nem kell azt gondolnunk e műveltségi mozgalom láttára, hogy tudósokat és műőzléssel rendelkező műértőket vagy pláne művészeket akarnak a munkásokból csinálni; csak az találja el e mozgalom jellemző vonását, aki megérti, hogy az nem akar mást, mint a műveltség javaiban részesülni, s a szellemi élvezetekből magának is részt kérni. Ily fogalmazásban az ellen senkinek sincs joga tiltakozni, s a filozóf belátja, hogy a társadalmi fejlődés épp a javaknak élvezetében áll. Eszerint a mozgalom a politikai jogokban már részesülvén, a szellemi javakat is igényli, vagyis a *szabad ember mind műveltebb ember lenni* készül. A társadalom nehézkes formái megakadályozhatják a modern munkást e javakhoz való férközésben, de ha a mozgalom terjed s hatalmasabbá válik, akkor természetesen majd megtöri a nehézkes formát s teremt oly alakulást, melynek keretében ez igényt is kielégítheti.

Ennyit a művelődés tényéről s mozgalmáról a munkásosztályban; most már tekintsük meg e mozgalomnak tulajdonképpeni hajtó erejét és éltető forrását.

Mihelyt ily általános mozgalomra akadunk, sejthetjük, hogy gyökereinek az egész szellemi világra kell kiterjeszkedniök, s hogy az irányzatnak az eszmék, a fölfogás világából kell kiindulnia. S valóban mély meggyőződés, hogy ez a mozgalom a modern tudomány vállalain áll; a tudományos világnézet emeli, az avatja győzelmes, hódító hatalommá.

A tudomány haladásával egyre jobban tért foglal a természet szoros összefüggésének s nagyszerű egységének fölismerése. A természet rendszerében minden lény csak rész, egyik a másik nélkül érthetetlen, céltalan és kihatásra képtelen. Már az élettelen természet is ezen a harmónián s egymás föltételezésén épül. A hegycsúcsok és magaslatok önmagukban céltalanok a völgyek és lapályok nélkül; a kezdetleges bámuló ugyan csak impozáns tömegeiket bámulja s a világ bordáit képező síkokat ignorálja, de a földtan, a tudomány kimutatja, hogy az egyik a másik nélkül érthetetlen s csak az összefüggésben bír céllal. Ezen szinte banális közhelyről áttérünk az élet világába, ahol semmi sem állhat s élhet önmagára hagyatva s a büszke fenyő csak oly szereppel bír, mint a szikla moszatja, mely gyökeréhez simul. Ez összefüggés az emberi társadalomban érvényesül leginkább. Egyszerűen kimondhatom, hogy az egyes semmi s az egész minden. Az emberiség összes javait a társadalom hordozza. Minden ember egy már fönnálló világba lép bele; nem ő alkotta; a nemzedékek hosszú sora dolgozott azon. Az ipar, a tudás, az élet összes ügyességeit, módjait, tökéletességeit másoktól nyerjük; azok a társadalmi munkának eredményei. Házunkat, lakásunkat, bútorainkat nem az az X. Y. építő és segédei, nem az az asztalos csinálta; ezen a tökélyen, ezen a formán századok dolgoztak. De a házon és bútoron kívül van valami, ami mérhetlenül közelebb esik hozzánk, az, ami drága én-ünk, jó-magunk. Egyéni rátermettségünk, egészségünk, tehetségünk, jellemünk alapján egy darab örökség, melynek összetevő elemei s azoknak illetősége iránt senki sincs tisztában; senki sem tudja, honnan ragadt rá ez vagy az a jellemvonás, hajlam, a tehetségnek ilyen vagy olyan színezete. „Das Beste in unserm Leben ist eine Schuld, die wir andern verdanken”, ez a szó mély igazságot rejt magában, s az egyént is mint ágat mutatja be a társadalom törzsén s a nemzedékeket mint fölvetődő hullámokat a mulandóság rohamos áramában. Nélkülünk lett mindaz, ami legjobb az életben: az emberiség legfőbb szellemi javait, – a nyelvet, melyet beszélünk, – az énekeket, melyeket éneklünk, – az igazságokat, melyeknek örvendünk, – a világnézetet, mely által eligazodunk, nem mi alkottuk, az ránk maradt, mások munkájának gyümölcse, de senki sem mondhatja: ez az enyém.

Vannak kitűnő tehetségek, de azok is csak növelik a kincset, s a nemzedékek előzetes munkája nélkül nem boldogulnának. Mindannak, amit hosszú korok szenvedtek, aminek örültek; annak a sok felhőnek s ragyogó napnak, mely fölöttük elvonult, nyoma valamiképp rajtunk is megvan, ha nem is elemezhetjük s nem részletezhetjük összetételét.

Évezredekken át épül az emberiség; eszméi, érzelmei, élete változik, halad, fejlődik idővel. A mai ember, a mai társadalom előző, hosszú korok funkciója, örököse s munkájának folytatója. Földünk föltúrt, művelt föld, melyet százados munka forgatott; tégláinkat abból az agyagból gyúrjuk, melyet régi, óriás folyók vagy jégárok raktak le néhai partjaikon; kőszénünket hajdani erdők s langyos vízű lápok adják: épp úgy szellemi életünk s annak minden porcikája, minden rostja, sejtje, szövete, évezredek műve, szekuláris munka. A kultúra teszi az embert, az ad neki gondolatot és érzelmet s ez a kultúra megint régi kulturfokokon áll s mi nem másztuk meg önmunkákkal ezeket a lépcsőket, azt elődeink tették; mi már itt a magaslaton születünk.

Tehát egyediségünk is sok tényezőnek funkciója; szívünk érzelmeinek szálai is századok szövöszékéről valók; eszméink tüzeit millió lélek öszmunkája gyújtotta; mindegyikünknek van történelme; élete visszanyúlik az őskorszakokba. Ilyen a nemzet, ilyen az emberiség élete.

E bámulatos összefüggésbe mélyed bele egyre jobban a modern tudomány; csoda-e, ha szociális szellemet alkot meg a világnézetekben?

Mi legyen az a szociális szellem?

Öntudata az emberek életközösségének; öntudata az emberiség egységének, legmélyebb s legbensőbb összetartozásának. Az egészé minden szellemi és gazdasági jó; az az egész alkot, teremt, mindnyájan kezét fogva. A nagy gondolatokat sem tekintjük kizárólag egyesek termékének; ihletett géniusz is a társadalom ily magasfokú műveltségének fészkeiben született s ezentúl nem annyira az ő teremtő erejében, mint inkább a társadalmi és kultur-élet összességének közreműködésében hiszünk már.

Mi e fölfogásnak eredménye és kihatása?

Az, hogy az egyed impozáns alakja helyett a társadalmi összélet lép elénk. Nem a hegyek égbemeredő koronáit bámuljuk ezentúl, hanem a hegy, völgy, fönnsík, magaslat egybevágó egészét. A héroszokban kevésbé hiszünk, a helyett a nemzeti élet, a társadalmak s az emberiség nagy élete foglalkoztat; föl akarjuk ismerni a szociális élet föltételeit, törvényeit, a töméntelen sok tényezőnek egymásba fonódó tevékenységét, hogy ne kiálló vagy mondjuk kimagasló részeit, hanem az egészet értsük. Onnan van, hogy most már a történetírás szelleme is megváltozik. Senki sem gondolja, hogy a véres, nagy verekedések, melyeket csatáknak hívnak s az ember vad őstőneinek tombolása, melyeket a hadi élet, a vitézség állít elénk, képezik a népek történelmét; ezek csak állatiasságának nyomai; a történelmét szellemi, gazdasági, társadalmi élete adja; a társadalmi élet formái, a jog és erkölcs sajátosságai, a család, a vallás nyújtja az eleven történetet; ez az a talaj, melyen a haladás fája nő. A népélet áll tehát az előtérben, a nagy életközösség s nem a héroszok, császárok, politikusok; a társadalmi élet lett a valóság s nem a háborúk és öldöklések. Nem a nagy férfiak miatt van az emberiség; hiszen ők is csak virágai a népélet hatalmas, terebélyes fájának, melyet tovább kell fejleszteni, hogy tökéletesebb alakokat öltson.

Ez lévén a tudomány mai napszáma, lehetetlen, hogy a közgondolkodásra ki ne hasson; ha pedig kihat, okvetlenül meg kell teremtenie azt, ami a mai társadalmi mozgalmat jellemzi. Minden egyes akar ember lenni. A közösség érzete abban az öntudatban nyilvánul, hogy mindnyájan egyaránt élünk, dolgozunk, számot teszünk; hogy a társadalom összes javait közös munkában teremtjük meg; hogy egyik sem boldogul a másik nélkül; hogy egyik sem nézheti le a másikat, szoríthatja le a másikat, hogy mindnyájan mindent egymásnak köszönünk. Következőleg mindenki akar mint ember élni, mint ember dolgozni és számot tenni s a közösből a maga részét, bizonyára emberi részt, kivenni. Íme az idő szellemének éltető s ébresztő lehelete: az ember érzi magát ... nem mint állat, nem mint mohó szörny, hanem mint a szellemi s gazdasági munkának egyik tényezője, ki magát *mint részt* fölismeri, s következőleg a közjavakban, a társadalmi munkának termékeiben részesülni kíván.

Nem akar tombolni, nem akar zúzni, s jogainak erőszakkal, ököllel érvényt szerezni; dolgozik, bízik a haladásban, s tudja, hogy ölébe hull a közmunka, a közfáradásnak gyümölcse. Onnan azután az a jelenség is, hogy nem egyes nagy emberek felé fordul a közfigyelem, hanem a társadalom közszellemétől várnak mindent. Egyes emberek tehetetlenek, nem ők a teremtők, hanem mindnyájuknak közreműködéséből köszönt majd be az új idő, új kor, mely után epedez az emberiség.

Még egy más jelleget földözünk föl a mai szociális mozgalmon, de amely szintén csak következménye az életközösség öntudatának, s az azt hordozó tudománynak, s ez abban áll, hogy míg az előző korokban a szociális mozgalmak a legalsó, elnyomott néprétegekből indultak ki s a mozgalmak nem álltak egyébben, mint a kínlódó népek kitöréseiben: addig a modern szociális mozgalmat a legmagasabb szellemi műveltség hordozói, kiváló nemzetgazdászok, tudósok, művelt emberek képviselik. Ne zavarjuk össze a szociális mozgalmat a szociáldemokráciával; az csak egy iránya a szociális kérdés oldozgatásának; de a szociális mozgalom mint népmozgalom, mint az alsó néprétegek emelkedési mozgalma korántsem azonosítható a szociáldemokráciával; az egy általános, világtörténeti tünet. Erről a mozgalomról állítom, hogy miután a tudomány leheli a népébredésnek szellemét, épp a

tudomány képviselői foglalkoznak e mozgalommal, még pedig nemcsak úgy, mint megfigyeléseiknek egyik tárgyával, hanem mint akik e fejlődésben tevékeny részt vesznek. Az egész művelt világ, tudomány és művészet, a filozófia s a természettudományok s kivált a szociális élet fiatal, de nagytekintélyű tudománya, a nemzetgazdaság behatóan foglalkoznak e kérdéssel. Mi is volna fontosabb és érdekesebb mint ez a kérdés, mikor annak gyúpontjában ott áll maga az ember. „Was den heutigen Menschen im Geiste packen und festhalten soll, das muss irgend wie von der Lust und der Qual dieser Frage berührt sein, es muss den Widerspruch ahnen lassen, der in dem socialen Probleme des Jahrhunderts sich offenbart, dass der freie, der einzige Mensch mit allen seinen Lebensfasern gebunden ist an das ewige Gesetz der Menschheit und doch zu demselben *seine Stellung noch nicht finden kann*, dass der Mensch, der so stolze Triumphlieder singt von seinen Siegen über die Natur und ihre widerstrebenden Gewalten, noch *so ohnmächtig den Mächten seines eigenen Lebens gegenübersteht*, die ihn schlimmer misshandeln, als alle Vernichtungskräfte der Natur.” (Kalthoff, An der Wende des Jahrhunderts. 19. l.)

Ez aranszavakból újra kiemelem a vezérgondolatot: a szociális kérdés a XX. században abban áll, hogy a szabadságnak s a műveltségnek, mondjuk, a terjedő műveltségnek modern fokán álló ember még nem találta meg helyét; – ez új elemek még el nem helyezkedtek. Szabadsága és műveltsége a gazdasági életnek eddigi alakjaiban vasrekeszeket, korlátgerendákat látnak; szabadságának s műveltségének erejében kinyújtózkodik, de mindenütt csak akadályra talál; beüti fejét a mestergerendába, ha föl akar állni, – szétnyomná a falakat, ha tagbaszakadt testét ki akarja feszíteni. Csoda-e, ha ez óriás alatt s körül ropog, recseg minden?

De van abban az idézetben még más valami is. A mai társadalom formáiban az ember tehetetlenül áll a bensejében megnyilatkozó és érvényesülő hatalmakkal szemben. Mik ezek a hatalmak? első sorban *a szabadság vágya, s a művelődés ösztöne*, melyeket e dolgozatban fejtegettem. Ez ösztönök e század történetében ugyancsak hatalmasan nyilatkoztak meg, s mivel megnyilatkozásuknak ellentáll a társadalom formája, mely a kisebb szabadságú és műveltségű emberhez volt szabva, kinná, gyötrelemmé válik az ösztöneit követő emberben. Azonban a baj nemcsak az, hogy a fokozott szabadsággal és haladó műveltséggel szemben áll a társadalom ránk maradt alakja; hanem az is baj, hogy ez ösztönök egyoldalúan érvényesülni óhajtanak. Az embernek nemcsak szabadság vágya van, hanem van szociális ösztöne is, s éppen úgy, bár a művelődésben érvényesülő közmunkásság a közösséget, az egészet emeli ki, de bizonyára az ember is amellett, mindenik a nagy társadalomban egy különálló „én”. „Decsen Mächten seines eigenen Lebens steht der Mensch ohnmächtig gegenüber”; azokkal a benső hatalmakkal szemben, melyek oly ellentétesek, s folyton egymással küzdenek, azokkal szemben áll az ember tehetetlenül vagy mondjuk inkább, hogy kevés szerencsével járt eddig köztük. Ez ellentéteket is kell a szociális megoldásnak kiegyenlítenie. Nem valami Messiásnak, nem Nietzsche-i „Uebermensch”-nek, nem egy újkori hősnek, hanem a társadalom fejlődésének, mely a népet művelve, emelve, nevelve a szabadság s a szociális összetartozás közt egy időre egyensúlyt teremt. Ez az egyensúly ismét megbomlik majd később, mihelyt a gazdasági fejlődés újabb haladással, az emberiséget magasabb fokra emelte, s így mehet az tovább, míg a társadalom, nem tudom mily alakban, az ösztönök és vágyak, a törekvések és ellentétek ideális és végleges kiegyenlítését és megoldását meg nem adta.

Ez alapon jelöljük ki a szociális mozgalomnak és kérdésnek ésszerű és érthető helyét. Ez alapon jövünk tisztába jelentősége, eredete és természete iránt. Ezt nem csinálják a szociáldemokraták, nem élesztik a munkások; ezt nem tulajdoníthatjuk a szociális-regények mételyező behatásának; a szociális mozgalom a társadalom fejlődésének modern fázisa; ezzel a termelési móddal, a gazdasági életnek ilyenén fejlődése mellett e fázisnak ránk kell hasadnia, akár akarjuk, akár nem. Kezdetben csak mint sejtelem, mint homályos tudat

jelentkezik, később tudományos betekintést enged s általánossá válik. Mivel pedig a fejlődés és haladás sok régi intézménynek megváltoztatását sürgeti: azért a régi formákhoz szokott s azok keretében magukat jól érző elemek ellenszenvvel tekintenek a mozgalomra s mivel zavaros a szemük, helytelenül ítélik meg azt. De az újság iránt érzett ellenszenv nem képezi kritériumát az új eszmék helytelenségének. Krisztus Urunk evangéliumával szemben is éreztek a farizeusok s a hivatalos zsidóság nagy ellenszenvet; bizonyára meg voltak győződve, hogy ez a „népmozgalom” (commovet populum) rossz; a római kultúra is óriási ellenszenvet érzett a kereszténység ellen, Seneca szavai szerint: „consuetudo sceleratissimae gentis” volt a keresztény népmozgalom; valóban kevésbé hízelgő kifejezés: s mégis-mégis megváltozott a föld színe! A mi új, az sokszor rideg és éles; a próféták szavai is azok voltak; az új korszakok énekei is sokaknak kiállhatlanok, mert hiszen megzavarják nyugalmát, megrendítik hatalmát a régiségnek; de majd gyorsabb majd lassúbb térfoglalással elterjednek s kiszorítják a régieket. A szociális mozgalom már a művészetet is hódítgatja s a művészet tőle veszi motívumait; lelkesül a szociális nagy gondolatokért s alakot ad a küzdelemnek, vágnak és szenvedésnek. Ami a népet mozgatja, az kell a művészetnek, ha mindjárt a szalonokban nem is tetszik; az élet árnyoldalait, a világ éjbe fordult felét, a társadalomnak teherhordó rétegeit lépteti föl a művészi alkotásnak színterére s ezáltal ez érdekek felé fordítja a közfigyelmet. A művészet is érzi már az új idők leheletét, a társadalmi élet szívlüktetését s mivel semmi sem termékenyebb, semmi sem mélyebb és tüzesebb, mint új időkről álmodozó, lelkesülő és félrebeszélő világok, azért e kifogyhatatlan forrásból meríti tárgyait. S minél többet és jobbat merít, annál élénkebb a visszhang, melyet millió szívben kelt; az emberek érzik, hogy nem hazudik, hogy nem álarcokkal, hanem élő, érző, szenvedő valóságokkal dolgozik. S ha a művészet nem is oldhatja meg az emberiség problémáit, de súlyt kölcsönöz az enemű törekvéseknek, s idealizálja gondolataikat, idealizálja a valóságos életet s annak fájdalmait, küzdelmeit és reményeit. Hozzájárul, hogy a művészet a szépnek alakjába öltöztetve azt, ami a világon a legcsúnyább, az embertársaitól elnyomított s elhagyott embert, felkölti az élvező s magát jól érző társadalmi köröknek lelkiismeretét, mintha azt kiáltaná, van-e még bennetek szikrányi emberség, hogy ezt a nyomort s igazságtalanságot tűritek? Mily iszonyú hatást keltenek Vereschagin képei, melyeket a csataterokról hoz, hogy a kulturemberiség e szégyenét, a tömeggyilkolást szemére hányja. Hej, nem a naturalista művészet, hanem a társadalmi fanatizmust korholó művészet termékei ezek. Minden kép azt kiáltja: ugy-e botránkozol a színek e rikításain s még is megteszed, sőt történelmedben külön emlegeted ez orgiákat?

A művészet tehát fölcsap prófétának, ki mint régen Izaiás, korholja a népnomorítókat, az igazságtalanságot, az elmaradottság zsarnoki szokásait; szava éles, de igaz.

Azonkívül a művészet most már a sokszorosítás révén is közkinccsé lesz; a sokszorosító és másoló technika, a különféle typiák manapság oly tökélyre emelkedtek, hogy az eredeti olajfestménynek összes művészi szépségeit híven tükröztetik; s ha nem a művészeti érték teljes is bennük, de az eszme ki van fejezve, s e révén a legkitűnőbb műalkotások szerény házakba is elhatolnak s kedvesebbé és nemesebbé teszik az otthont s az életet. A művészet a tudománnyal együtt népszerűbbé lesz s műveli az alacsonyabb társadalmi rétegeket. S ha egyszer csiny és szépészeti érzék lakik egy házban, annak a lakosa is több ember, van benne több lélek s öntudat. Ily apró pszichológiai tényezőkből áll elő a világban a társadalmi emelkedés, melyet tehát nem mesterséges bujtogatásoknak, hanem magának az élet műveltebb s öntudatosabb irányának kell betudnunk.

Ezek után még egyszer összefoglalom tézisemnek szétszórt gondolatait: a szociális kérdés a XX. században is az, ami volt régen t. i. az alsóbb társadalmi rétegeknek emelkedése, melyek részt kérnek a felsőbb rétegek javaiból és jogaiból;

ez a részesedés s az annak nyomában járó megváltoztatása a társadalmi formáknak oly elmaradhatatlan, amilyen valóságos az alsóbb rétegeknek átváltozása;

már pedig az alsóbb rétegek tényleg átváltoznak; nem azok többé, amik régen voltak: tehát a társadalmi szervezet is e tényezőknek arányában fog átváltozni.

Ez az átváltozás meghalad minden egyéb ilyenmű történést a múltban s nagyon a mélybe hat;

arról van ugyanis szó, hogy a munkás szabad ember lett s művelődik, sőt hogy az egész újkori tudomány és a művészet is részben szociális irányúvá válik:

tehát a modern szociális mozgalom minden előbbi szociális mozgalomtól épp e két tényezőre való tekintetből teljesen elüt s a nyomában járó szociális átváltozások és intézmények is radikálisak lesznek.

Mindezt a kérdésnek filozófiai taglalásából merítjük. Azonban amily igaz ez alapvető tézis, épp oly túlhajtottak a különböző szociáldemokratikus agyrémek, melyek a jövőnek szociális államát előre megszerkesztik. A társadalmi osztályok bizonyára emelkedni fognak; az is bizonyos, hogy több jogban és jóban részesülni fognak; de a fejlődést tüzetesebben kipontozni nem vagyunk képesek. A főtanulság reánk nézve abban áll, hogy e szociális vagyis jog- és javak-megosztó irányban haladjunk s az alsó osztályoknak természetes emelkedését, melyet a művelődés hord, megakasztani ne akarjuk.

A modern korban szociális irányzatot követ az, ki az alsó néposztályok gazdasági sorsán és szellemi elmaradottságán segít. Szociális irányzatnak hódol az, ki a népműveltség nagy ügyét fölkarolja; a vakoknak látást, a siketeknek hallást ad s az emberhez méltó lét jó hírét hirdeti.

Karoljuk föl e szociális nagy munkát. Isten az ő műveit emberek által viszi véghez; még pedig úgy, hogy velük és általuk téteti meg, az esetben, ha megértik gondolatait s akaratait ellenére is általuk, szenvedéseik és vergődéseik árán az esetben, ha meg nem értik. Álljunk a tudomány magas álláspontjára, s tekintsük az emberiséget fejlődő egységnek s a modern korban megnyilatkozó vágyát a szellemi javak után, mint szent jogát, melyet teljesítenünk kell. Ne féljünk e mozgalomnak erőszakosságától; a nagy célok mindig alkalmasak nemcsak az akaratot, hanem a szenvedélyt is megmozgatni és fölkaparni; az árvíz mindig zavaros, de mikor medrébe visszatér, megtisztul: a modern szociális mozgalom is ott pezseg, ott habzik, zavarog és tajtékzik a szociáldemokráciában, mely a mozgalomnak szenvedélyességét képviseli; meg lehetünk róla győződve, hogy a szociáldemokrácia is vedlik; demagóg téziseit, ezeket a véres kakastarójokat, egymásután lehányja magáról, traktabilisabbá válik.

Ez áldozatoktól pedig szintén ne féljünk; az igazság s a fejlődés kivasalja azokat rajtunk, akár akarjuk, akár nem; különben is az idők kerekét megkötni nem lehet; csak a tévely s az önzés szokta azt megtenni. Ha Isten gondolatai szerint az emberiség magasabb fokot ér el, ha küzdelmes útjának meredek hágóit gyorsabb s lendületesebb léptekkel megmászsa: annak csak örülünk; hiszen a mi életünk is a fejlettebb emberiség körében szebb, teltebb, boldogabb lesz.

Csak az öreg, fázós, maradi emberek, azok a szellemi idétlenségek reszketnek az új időktől, kik belegémberedve az eddigi állapotokba, valami új, jobb világot elképzelni képtelenek. Ezeknek a bajuk a sötét kapitoliumból ered; újat nem tanulnak, elfogultan régiségek körül kuncsorodnak. Hagyjuk őket; elnézésre méltók, de szavuk nincs. Mi ellenben a fejlődés emberei vagyunk; a mozgalmas, nyugtalan idők gyermekei; ha gondolataink néha merészeknek, szavaink éleseknek látszanak, gondoljuk meg, hogy a próféták énekei is kellemetlenek voltak, s az Isten nyelvezete is erős és éles. Az igazság öltözete is rideg, s betevő falatja sincs sokszor; bókokat nem tanult s farizeusokat tisztelni nem tud; de nemde Keresztelő sz. János öltözete is rideg, szava éles volt, s mégis neki volt igaza s nem a jeruzsálemi hautevolée-nak, melynek a teveszöröltözet épp oly kevésbé tetszett, mint sz. János ebédje, no meg legkevésbé az új rend, melyet hirdetett, pedig ez volt a „regnum Dei.”

(Megjelent: Magyar Sion, 1899, 901–921. oldal, [7256])

Függelék

Az alábbiakban közöljük azt a tanulmányt, melyet *A Magyar Sion és az Új Magyar Sion (1863–1904) Repertórium*a (szerk. Saliga Irén) nem rendelt Prohászka Ottokár nevéhez, de Busa Margit irodalomtörténész, sajtóbibliográfus szerint Prohászka írta. A tanulmány szerzője dr. π.

1903	T	XIII. Leo – X. Pius	dr. π	7901		561	588	28
------	---	---------------------	-------	------	--	-----	-----	----

XIII. Leo – X. Pius

A pápaság maga a koncentrált katolikus egyház. Mint a nagyító lencse a napnak szétszórt sugarait összegyűjti s ragyogó pompával, gyűjtő meleggel sugározhatja vissza, úgy a pápaság az egész egyházra szórt földöntúli isteni jelleget magában összpontosítva ragyogó pompával s gyűjtő meleggel sugározhatja vissza, úgy hogy az extraneus is, kit az elszórt apró sugarak nem illetnek meg, megdöbbenve áll meg ennyi szellemi világosság láttára s földi ideálokhoz törődött lelke emelkedni kezd azon határokig, hol az ideális a természetfölöttivel érintkezik.

A természetfölötti fény, az isteni erő előtör a pápa emberi alakján és tettein, még ha méltatlan vagy törpe szellemű is a legnagyobb földi méltóságához képest. Hát még midőn a sok gratia gratis data, mely a pápai hivatalhoz van kötve, oly temperamentumos, oly gazdag természeti adományokkal felruházott, kimagasló egyéniségeket talál, minők korunk pápái! Lehet mondani: napjainkban a pápaválasztás világfontosságú aktusa elérte ideális szabadságát. Ment a sok középkori pápaválasztást elhomályosító családi klikk-politikától, ment a nepotismustól, ment az újkorban csaknem végzetes és örökös veszedelemmé vált átkos állami beavatkozástól, mely képes lett volna az egyházat a legkitűnőbb pápáktól megfosztani s a konklávékat a végtelenbe nyújtani. A legutóbbi pápaválasztásoknál – az egész világ megvallja ezt – tisztán az érdem és szellemi kiválóság, s az egyház legfőbb s törvényes tanácsának: a bíbornokok kollégiumának tiszta meggyőződése döntött. Elfalazzák valósággal a konklavét a világtól s annak minden befolyásától, hogy teljesen szabad legyen. Nem a garancia-törvények áldása ez – cum hoc non propter hoc – bármennyire kérkednek vele az olaszok, hanem a pápaságnak XIII. Leo alatt hihetetlen fokra emelkedett népszerűsége, mely láthatatlan módon, de erős kézzel védte meg a Vatikánt minden illetéktelen beavatkozástól. Háromszáz millió katolikus, sőt hozzá még 200 millió protestáns és orthodox keresztény szeme örködött a jelenlegi pápaválasztás szabadsága felett, kik mind módfelett érdeklődtek a pápaválasztás iránt azért, mert szabad!

S mivel a legújabb kor konklávéinál csak arról van szó: hogy a több jó és kiváló közül melyiket választja a Szentlélek a „sors”, azaz a bíbornokoknak kiszámíthatlan sok indok és szempont által vezérelt s végelemzésben Isten kezében levő szavazata által, azért a pápaság mostani képviselői méltólag képviselik a katolikus egyházat, személyükről, életükről, tanításukból az egész világ kiolvashatja Krisztus igaz üdvözítő tanát, szemtől-szembe láthatja az egyház isteni jellegét és tulajdonságait.

Egyházunk életében ily történelmi fontosságú mesgyére érkezvén a lefolyt hónapban: a pápaváltozás napjait élvén, tekintsünk csak röviden vissza és előre e válponton. A napilapok közölték az elhunyt nagy pápa gazdag, világraterjedő életmunkájának adatait, vezércikkeikben fel is emelkedtek XIII. Leonak mint szellemóriásnak, mint nagy embernek s

diplomatának bámulatáig. XIII. Leo így is oly lelket gyönyörködtető, elmét, szívet emelő jelenség, hogy lehet mondani, az egész világ sajtója három hétig csak XIII. Leóval volt tele, hívő és hitetlen egyaránt elsősorban az ő élete és magasztos halálának mozzanatai iránt érdeklődött. Hát ha még leszállunk XIII. Leo életének *természetfeletti pszichológiájába*, fáradságot nem ismerő munkásságának *legtitkosabb rugóihoz*, akkor ismerjük meg csak igazán az *első keresztényt, Krisztus hű vikáriusát és kép mását*, a szent Péter szerepét folytató *apostolt*.

Kimondhatatlan gyász érzete szállotta meg az igaz keresztény szívét, ki Róma, Budapest vagy Esztergom összes harangjait egyszerre hallotta zúgni, s képzeletben elgondolta az egész világ gyászát a legnagyobb, a legrágább halott felett! De ha valamely, úgy e gyászt enyhítették a halhatatlanság remény sugarai; mert a trón, mely elárvult, romba nem dőlhet. Ha valamely, úgy e gyász érzelmeit emelték a hála érzelmei; a harangok zúgásába mintha a Te Deum hangjai vegyültek volna, mint nagy művek befejezténél szokott lenni. Hisz a jóságos Ég a legvérmesebb reményeket felülmúlva 25 1/2 esztendeig tartotta meg nekünk a *legmunkásabb pápa* drága életét friss erőben s egészségben; megengedte, hogy elérje az emberi életkor határait, hogy így egy negyedszázadig árássa természetfeletti munkájának áldásait az emberiségre. Többet Leo sem kívánt már, többet mi sem kívánhattunk Istentől. A Hakodate-i trappisták a japánok nagy ámulására jajveszéklés nélkül nézték virágzó missiótelepük füstölgő romjait a pusztító tűzvész után. Nem is kell ily hősies keresztény rezignáció nekünk, kik Leo ravatalánál állottunk, hogy Isten legfelsőbb akaratának végzésébe belenyugodjunk, mert ami történt, a természet rendje szerint történt, nem váratlanul, nem hirtelen; de Leo nem halt meg, hanem megdicsőült, elérkezett az időpont, midőn a mogorva halálszó helyett Krisztussal az égderűs búcsú-szót mondhatta: vado ad Patrem!

XIII. Leo uralkodásának azon ritka körülményében, hogy negyedszázadig tartott, gondviselészerű körülményt látunk. XIII. Leóval lépett a pápaság egyik legválságosabb korszakába. Az egész világ, különösen az ellenség, kíváncsian leste, mint boldogul a pápaság a Vatikán küszöbén belül, miféle abbé-hatalommá zsugorodik össze a világ e pontocskáján (mely azonban annak központja!) a pápai hatalom, hogy azután lassan-lassan egészen elaludjék. A szabadkőművesek istentelen vakmerőséggel hitték, hogy XIII. Leo az utolsó, vagy utolsóelőtti pápa lesz! XIII. Leo pápa szorongatott helyzete a katakombák pápáinak helyzetétől csak abban különbözött, hogy az első pápákat életük elvesztése fenyegette; XIII. Leót pedig *történelmileg utolsó támpontjának elvesztésének veszélye környékezte folyton*. Nem egyszer kísértett a 25 év alatt a Vatikán megadóztatásának sőt elrablásának s a pápa kiűzésének terve a lázasfejű, éhes és hűtlen olasz politikusok fejében.

XIII. Leónak tehát, mint elsőnek, ki pápaságát fogsággal kezdte, *az a hivatása volt, hogy a pápaságnak tekintélyét a teljesen hatalom nélküli állapotban megalapítsa, s a Vatikánt, az utolsó menedékhelyet, érinthetlenné tegye*. S ez csak hosszú uralkodás mellett volt lehetséges, hogy ideje legyen a legellenségesebb hatalmakhoz (Németország, Anglia és Oroszország) eleinte hidegen visszautasított, megaláztatással járó közeledést a kitüntető barátság s teljes diplomáciai összeköttetés kötelékeivé fűzni. Csak ily hosszú uralkodás mellett koronázhatta szeretettel hívő pásztori szavait, mellyel a keleti szakadárokat s a nyugati disszidenseket csalogatta, az unio azon hatalmas mozgalma, mely Angliában, Amerikában és Egyiptomban támadt. Csak ily hosszú uralkodás alatt láthatta megérni: Rerum novarum kezdetű enciklikájának gyümölcsét: a ker. szociálistmust. Mert arról fogalmuk sincs azoknak, kik a pápa előszobájába audiencia idején be nem pillantottak: minő fáradhatlansággal ápolta XIII. Leo nagy eszméit, minő energiával hajszolta világgraszoló terveit azok által, kik nemcsak az. előkelő hívők, hanem az ellenséges táborból is (egy lord Halifax, gróf Tolstoj stb.) zsámolyánál ültek, s hazatérve a nagy pápa eszméinek apostolaivá váltak. Nem annyira a katolikus uralkodók passzív magatartása, mint az akatholikus államfők, II. Vilmos, VI. Edvárd, II. Miklós, Rosewelt stb. hódolatteljes tisztelete, tüntető barátsága, de meg azután a

nagy pápa tróntermében megfordult minden nemzetbeli mágnások, tudósok, művészek és államférfiak s az egész világ sajtójának elragadtatással párosult tisztelete emelte a fogoly pápában a pápaság tekintélyét nem remélt magaslatra. Nem mi mondjuk, hanem a liberális újságok: hogy XIII. Leo alatt a pápaság tekintélye III. Ince óta nem látott, sőt *az egész történelemben párját ritkító erkölcsi hatalommá növekedett*. S a közvélemény ez óriási súlyának engedett a gyerekes olasz állam, midőn újabban a Vatikánt *valósággal exterritorialis területnek kezdi tekinteni*, s vele szemben az udvariasság normáit igyekszik megtartani. *Ez mind XIII. Leo hosszú uralkodásának gyümölcse.*

Ellenséges részről kicsinyelték, katolikus részről nem eléggé méltányolták XIII. Leo életének ama súlyos terhű áldozatát: hogy *a nagy pápa 25 és fél évig a szó szoros értelemben rab és fogoly volt!* Azt hiszik némelyek, hogy a Vatikán 11,000 szobája kárpótolhatja az embernek természetadta madár-szabadságát. A német császárnénak asszonyi szellemeskedéssel mondott megjegyzését is szokták idézni: „ily fényes palotában én is szívesen volnék fogoly!” De főképp a híres vatikáni kertről van a legtöbbszörnek gigantikus képzelme, míg azt körül nem járta s meg nem győződött róla, hogy az nincs nagyobb egy négyszög kilométernél, 45–50 holdnál!

Nos, az élethossziglan tartó fogságra ítélt rabot sem tartják mindig cellájában, ki szabad mennie a börtön udvarára sétálni, sőt kiviszik a mezőre kapálni s a határba vesszőt vágatni vele, de azért senki sem fogja az ilyen helyhez kötött s aránylag szűk határok közé szorított életet szabadságnak csúfolni. Elgondolni is szörnyű: egy negyedszázadig nem látta a pápa Rómát, a pápák városát, csak madártávlatból! sírba szállott Leo anélkül, hogy a szent helyeket, a katakombákat, a restaurált lateránt és sz. Pál-bazilikát, püspöki jubileumára ajándéku épült sz. Joakim-templomot stb. csak egyszer is láthatta volna ezen idő alatt!

S midőn a forró itáliai nap július–augusztus hóban a Vatikánra tűz s a mocsaras Campagna miazmaí megelevenülnek, aki csak teheti, menekül a hegyekbe. A pápáknak is van a tündéries Albán hegyekben egy-két várkastélyuk: Rocca di Papa, Castel Gandolfo. De a szegény pápának, XIII. Leónak be kellett érnie a vatikáni kert gyér árnyékában épített nyaraló-kunyhóval. Korunk fejedelmei utaznak, látogatják egymást, de az utolsó hivatalnokocska is megengedheti magának, a passziót, hogy egyik vagy másik világvárosba szabadsága idején ellátogat. A katolikus egyház fejének is hivatalával járna a keresztény világgal való érintkezés, melyet egy-két nevezetesebb látogatás pecsételne meg; de XIII. Leo 25 1/2 évig ismételhette sz. Pálnak a mamertini börtönből a keresztény világnak küldött sóhaját: ego Leo, vincit Christus saluto vos in Domino!

Valóban a műkincsekben gazdag Vatikán a pápák szomorú fogságának idején úgy tűnik fel, mint egy díszes nagy sírbolt, melyben a pápák megválasztásukkor elevenen betemetkeznek! S igaz, amit a „Vera Roma” néhány év előtt írt: „Az első századok pápái a katakombák mélyén rejtőztek; XIII. Leo beletemetkezett sz. Péter sírboltjába!”

Eme jogos szemrehányásoknak élet nem vehetik a pápaság ellenségei azzal, hogy „a XIII. Leo fogsága önkéntes volt!” Így a martyrok fogságát is önkéntesnek nevezhetné valaki s azt mondhatná farizeusi gúnnyal: nem zsarnokaik, hanem ők maguk börtönözték be magukat. Vértanúinknak is mondogatták így kínzóik: nem mi akarunk téged karóba húzni; szabad vagy azonnal, csak akarjad! De a „csak akarjad!” annyit jelent, mint „áruld el Istened, vagy egyházad érdekeit!”

Nem kell ide Chamberlain pszichológiai éleslátása annak belátására, hogy midőn valaki ily kemény szenvedésnek veti alá magát, anélkül, hogy szenvedéseinek gyümölcset maga remélhetné valaha élvezni, legfeljebb csak második-harmadik utódja számára remélheti ezt – valami nagy érdekért s tisztán hitbeli, természetfeletti motívumokért kell, hogy cselekedjék. Nem magánérdekből, nem „hatalmi aspirációkért”, hanem *az egész érdekeinek megmentéséért szenvedte XIII. Leo a negyedszázadig tartott súlyos fogságot!* Nyílt titok, hogy a római kúria lemondott azon reményről, hogy a mostani olasz politikai viszonyok közt

az egész egykori egyházi államot visszanyerje; *egy minimális földterület visszaszerzése iránt is hajlandó lett volna az alkudozásokat megindítani*, mely szuverenitását s a keresztény világgal való közlekedést biztosítaná. Csak a Transtevere egy részéről, a Leonináról volt szó, továbbá egy keskeny földszalagról Ostiáig: csak mintegy középszerű földbirtokra valót adna vissza az olasz állam a pápának jogos birtokából. Kevésnek kevés: *de ennyit sem helyezett kilátásba egy előzetes félhivatalos tárgyaláson az olasz szabadkőművesség*, mert ez dirigálja az új Itáliát. Megmaradt Garibaldi jelszavánál: *Roma o morte!* Miért? Mert azon örült reményben bizakodnak a pokol kapui, hogy Róma okkupációjával a kath. egyház gyökerére tették fejszéküket. „Rómába jöttünk, mondá egy volt olasz államférfiú, hogy azt a 19 százados vén fát kivágjuk, melynek katolicizmus a neve!”

XIII. Leo merev tiltakozása s következőképp *fogsága volt az egyház függetlenségének a lefolyt 25 év alatt egyedüli s végső menedéke*. Ha átlépi Leo a Vatikán küszöbét, az egyház régi birtokához és territoriális függetlenségéhez való minden jogát kockáztatta volna. Ha így értelemmel tekintünk a vatikáni börtön mélyébe, valóban *az apostoli szentszék függetlenségéért viaskodó konfesszornak, sőt azért csendben szenvedő vértanúnak aureolájával látjuk tündökölni a megdicsőült pápát*, kinek fogsága idején szenvedett minden újabb insultusnál jelszava volt: *parati sumus et acerbiora pati!*

Annyit egy keresztény sem tett, de annyit nem is szenvedett egyhamar egy sem a katolikus egyházért a 25 év alatt, mint XIII. Leo pápa!!

XIII. Leo politikájával is sokat foglalkozott életében a sajtó. Különösen emlegették: hogy a hármasszövetség ellensége, hogy francia-barát és filozófus politikát követett.

Az efféle nézetek mind Leo működésének természetfeletti pszichológiáját figyelmen kívül hagyják, nem ismerik. A Vatikánnak tulajdonképpen nincs is szó szorosabb értelemben vett „politikája.” Valamikor, midőn még a pápa egy ország fejedelme volt, ő is szövetkezett, háborúskodott, noha az európai politikában akkor is inkább erkölcsi tekintélyével, semmint világi fejedelem nyomott a latba. De főképp mai helyzetében a pápaság teljesen távol tartja magát az országok territoriális-alakulásainak ügyeitől, bámulatos finomsággal tér ki a nemzetiségi aspirációk dolgában való állásfoglalás elől, sőt még az államforma tekintetében is semlegesség álláspontjára helyezkedik, pedig ezek alkotják a tulajdonképpeni politikát. XIII. Leo is mindentől távol tartotta magát, hogy se fent se alant ne offendáljon, hogy semmiféle nemzetet vagy nemzetiséget el ne idegenítsen, hanem mint minden népek atyja, egyedül a keresztény vallás érdekeiért, a lelkek üdvéért dolgozhasson. Mivel azonban az egyház érdekeit csak az államfők és az államférfiakkal való diplomatikai ügye érintkezés útján lehet előmozdítani, XIII. Leo messze kiterjedt diplomatikát űzött; ha ezt nevezi valaki politikának, ám legyen.

S ezen a téren a Vatikán politikája a legkomplikáltabb, a legmesszebb menő! A Vatikán mintegy csillagvizsgáló-torony, honnan az egész világra széjjel lehet tekinteni. Megfigyelik innen s számításba veszik az egyes országok összes politikai bonyodalmaikat, annak minden egyes szálát, hogy ezek között a kath. egyház javát a lehetőség szerint mentül jobban előmozdíthassák. S azért egy-két újságcikk-próba senkit sem képesít arra, hogy a „Vatikán politikájáról” végérvényes ítéletet hozzon!

„A hármasszövetség ellensége volt” írták XIII. Leóról, még kath. lapok is, szajkózva a liberális sajtót. Pozitív argumentumuk persze nincsen. De még negatív argumentumnak sem válik be az, amire hivatkoznak, t. i. hogy a pápa egész működése alatt nagy előszeretettel karolta fel a franciákat és szlávokat! A hármasszövetség kedvéért nagyon természetesen XIII. Leo nem szűnhetett meg a szlávok és franciák pápája is lenni, tehát ezek ügyeit gondoznia nem csak szabad, hanem ez kötelessége is volt. S ha tekintetbe vesszük, hogy a franciák és a szláv népek szorultak leginkább a római pápa legkörültekintőbb gondosságára, pásztori és apostoli buzgóságára, az előbbieket, hogy a kath. hitben megmaradjanak, az utóbbiak, hogy arra visszatérjenek, akkor nagyon természetesnek találjuk azt, hogy XIII. Leo oly sűrűn

foglalkozott a „nobilissima Gallorum gens”-el és „Slavorum gentes”-el. Non valentes et bene se habentes, sed aegroti indigent medico!

Egyébiránt a pástör különös gondossága inkább a „fájdalmas szeretetet” dokumentálja, semmint a szimpatia és nagybecsülés szeretetét. Ha ez utóbbiról volna szó, jobban kimutatta azt Németország, Magyarország sőt még a hálátlan Olaszország iránt. Tehát, ha Leo politikájáról lehet szó, az „ellenséges”, vagy „ellenszenves” kifejezés semmiképp sem felel meg a történelmi hűségnek, hanem egyedül a „béke és szeretet politikája” kifejezés. Ezt az ékesszóló bizonyítványt állította ki Leo emlékének gróf Apponyi Albert, a magyar képviselőház elnöke 1903. július 21-iki elnöki emlékbeszédében. „Sehol és soha rajta nem múlt, hogy a béke az ellentétes áramlatok találkozása közben meg ne óvassék, vagy ha megbontatott, helyre ne állhasson. A sikerek, melyeket e téren elért, az a befolyás, melyet magának és egyházának ez úton biztosított, *a múlt század legnagyobb államférfiai közé sorolják őt!*”

Nem hagyhatom szó nélkül a szállóigét, mely szerint XIII. Leo csaknem kissé liberális pápa volt, vagy mint enyhébben fejezik ki némelyek magukat: modern pápa, a béke pápája volt! Hát hiszen e szavaknak: „modern”, „béke”, „liberális” igen tág értelme van. Eredeti jelentésük, igazi tartalmuk igen nemes s a katolikus hittel semmiképp sem áll ellentétben, de amit a frázisokhoz szokott sajtó és sajtóból tanuló publikum belemagyaráz, az nem szükségképpen tulajdonsága annak, kit e jelzőkkel „megtisztelnek.” Az igazi liberalizmus az evangéliumból fakadt, az álliberálizmus ellenben a pseudo-reformációból. A *sum cuique tribue*, az ember természetjogainak tisztelete, s a nyájasság, szelídség másnézetűekkel, tévedőkkel szemben – ebben áll az igazi liberalizmus: ez XIII. Leónak nagy mértékben volt tulajdona. Ha egy zsidó, vagy protestáns katolikus lelkésszel találkozik, el van készülve rá, hogy lenéző, gyűlöletes nyilatkozatokat hall szájából vallása, faja ellen; amint gyakran történik is. Mint ámul ellenben, ha e helyett kíméletes, sokban elismerő, s mindenek fölött emberbaráti, nyájas bánásmódban részesül a kath. lelkész részéről. Ilyenkor az illetőt meg szokta ajándékozni a „humánus”, „liberális” jelzőkkel, az ő szájukban legnagyobb elismeréssel. Az egyház az erőszakos térítést vagy másvallásúak erőszakos elnyomását ha valamikor, úgy manapság nem hangoztatja. Sőt kimondja a tolerancia politika elvét, nevezetesen XIII. Leo „Immortale Dei” kezdetű körlevelében: „az egyház nem ítéli el azon államfőket, kik valami nagy jó elérése, vagy nagy baj elkerülése végett, a különféle pozitív vallás-kultuszoknak szabadságot adnak az államban.” S e tolerancia átviendő a társadalmi érintkezésre is, melynek nyájasság, jóakarátúnak kell lenni másvallásúakkal szemben is, a nélkül, hogy tolerancia religiosa-, vagy *communicatio in sacris*-ba szabadna átmennie. Hány másvallású ült XIII. Leo trónjának zsámolyánál, s talált ott a legkíméletebb atyai bánásmódra. Ha ez liberális eljárás, úgy ugyanennek szabad nevezni az Üdvözítő eljárását, midőn a vámosok és farizeusok asztalához ült. Oceányi távolra esik ettől az álliberálizmus, azaz az emberi szellem féktelen gögje, mely az emberi értelmet és akaratot minden isteni törvény és tekintély alól fel akarja oldani, s melyet a szabadkőművesség és az álliberálizmus ellen írt encyklikákban XIII. Leo oly határozottan és részletesen kárhoztatott. Olyan értelemben sem volt „békeszerető” XIII. Leo, mintha a radikális pártárnyalatok felforgató munkáját ölbetett kézzel nézte volna; ellenkezőleg, leveleiben s beszédeiben egyaránt mindig hangsúlyozta, hogy a katolikusoknak egyik lelkiismeretbeli kötelességük az, hogy a népképviselőre teljes erővel befolyjanak, s parlamentekben a keresztény vallás és társadalom érdekeinek kellő védelmet biztosítsanak.

XIII. Leo munkásságának sikerei közé számítandó a szentszék diplomáciai pozíciójának biztosításán kívül: a keresztény filozófia újraélesztése, a keresztény szociálizmus megteremtése, az anglikánok visszatérési mozgalmának megindítása, és a kelet uniójának megmozgatása. E téren oly eredményeket ért el, hogy utódjainak csak folytatni kell a megkezdett munkát, s az egyház szép jövőnek néz elébe.

„Aeterni Patris” kezdetű körlevelével (1879. aug. 4.) XIII. Leo valósággal újra talpra állította a skolasztikus bölcsezetet; nemcsak, hanem csíráját vetette a korunk magaslatán álló modern keresztény filozófiának. Sokan nem is sejtik minő gondviselészerű intézkedése volt ez a nagy pápának azon időben, midőn a profán tudományok mintegy összebeszélve minden oldalról megrohanták és ostromolni kezdték a hittudományt, s ez azon veszi észre magát, hogy nincs felszerelve a támadások visszaverésére szükséges modern fegyverekkel, melyek csak a bölcseletből menthetők. Az egész világon 25 év előtt a római és innsbrucki egyetemet kivéve tisztán pozitív alapon állott a theologia, spekulatív theológiának hírért sem ismerték. Pedig a hitnek alapja a tudás, a theológiának egyedül szilárd alapja a filozófia! „*Csak a filozófia által nyeri a theologia, a tudomány természetét és jellegét; a bölcselet a hit bástyájául s a vallásnak erődéül tekintendő!*”

1880 óta a theologia tanítása a világnak csaknem összes theologiai fakultásain s hittudományi főiskoláin lényeges átalakuláson ment át. A skolasztikus filozófia rendes tantárggyá vált s a dogmatika római mintára spekulatív alapokra lőn fektetve. Áldásos gyümölcsei ez intézkedésnek úgy magára a theologiai tanulmányokra, mint az életre számosabbak, mintsem azokat ezúttal elsorolhatnám.

Mint minden jó mozgalomnál, itt sem hiányoztak a félreértések s túlhajtások! „Vissza szent Tamáshoz!” volt a Szentatya jelszava. S bár ugyanabban az encyklikában Leo világosan kimondja, hogy „a régi rendszert a tudomány által felajánlott különféle segédeszközökkel tökéletesíteni kell!”, mégis a könnyű felfogású de felületes olaszok a pápa reformját úgy vélték keresztül vihetni, hogy egyszerű kivonatokat készítettek sz. Tamásból, vagy kommentárokat műveihez tankönyvekül. A dominikánusok pláne az angyali tudor eredeti artikulusait adják a modern természettudomány kutatásainak eredményeitől elzárkózva. Ez azonban óriási elmaradottság! Annyit tenne, mint a keresztény filozófiát, mely fejlődésképes, visszavinni hétszáz év előtti stádiumába, melyben a modern hitetlen tudósokkal a harcot felvenni teljesen képtelen volna.

Örökértékű sz. Tamás logikája és kritikája, mely minden bölcselet alapja. Ezt Kant és a modern filozófusok az örülségig bonyolulttá és képtelenséggé tették. Épp úgy megfizethetlen a skolasztikusok dialektikája, mely nem tűr homályt és szétver minden tévelyt éles distinkcióival. Ellenben a középkori természettudomány állapotjának megfelelően gyarló sz. Tamás kozmológiája, úgyszintén szegényes nála a maihoz képest a psychologia és a theodicaea. Ezekben tehát az axióma álljon irányításképp: a régi igazságokat de új fegyverzetben!

Sokat írtak már a „Rerum novarum” encyklikának tartalmáról, sokat lehetne most írni reális eredményeiről. Mindaddig azt hitte a világ jórésze, hogy a szociális kérdés megoldására az egyház illetéktelen, s a munkás az egyháznak csak mostoha fia. Ezen 1891. május 15-én kelt körlevéllel XIII. Leo kimutatta, hogy az állam csak az egyházzal karöltve oldhatja meg a szociális kérdést, és pedig csakis a keresztény szellemben. Kijelöli a körlevél a munkabér kulcsától kezdve a szövetkezeti az összes szociális reformokat. Ezen körlevél nyomán haladtak a centrum szociálpolitikusai, midőn a munkások biztosításának és nyugdíjának törvényeit a birodalmi gyűlésben kivívták. Ezen körlevél áldásaihoz tartozik a keresztény munkás-egyletek alakulása, valamint a keresztény-szociális politika szervezkedése.

Örökké szépek maradnak a drága elhunytak 1894- és 1896-ban az egyház egységéről írt körlevelei, melyek általában a dissidensekhez voltak intézve, de különösen a keleti szakadároknak szóltak; továbbá külön az anglikánokhoz intézett hívő szózatai „Ad Anglos” (1895) és „Apostolicae curae” (1896) Az unio eszméje ezentúl XIII. Leo kedvenc eszméje volt, melynek sok szép gyümölcset látta még életében. Kezdték az örmény szakadárak a visszatérést mindjárt 1894-ben. 1895-ben egy egész szakadár egyház: az egyiptomi koptok egyesültek Rómával. Maga Leo dotálta püspökségeiket s papnevelőjüket. Még csak 25 ezren vannak az egyesültek, de csak paphiányon s a templomok és iskolák építéséhez szükséges

pénz hiányán múlik, hogy számuk százezrekre szaporodjék. Az angolok visszatérési mozgalma minden várakozást felülmúl, évenként 10–15 ezerre rúg. 1897-ben létesült Rómában a Beda Venerabilis-ről nevezett kollégium, melyben állandóan 40–50 idősebb anglikán pap tanulja a kath. teológiát s készül a szent rendek felvételére.

XIII. Leo életírója bizonyára több fejezetet fog szentelni a nagy pápa életmódjának, kiemelve rendszeretét, mértékletességét, éberségét, de kiváltképpen példátlan és fáradalmat nem ismerő munkakedvét. Reggel 6-tól este 10–11-ig mindig talpon lenni és örökké foglalatostkodni – bizony kevés uralkodónak, vagy főpapnak életében olvashatunk ilyent. Sohasem hallgatott e téren az orvosok intelmeire, kik váltig tartóztatni akarták a sok munkától, különösen az 5–6 órára terjedő napi audienciáktól.

S amilyen hitbuzgó és munkás volt élete, épp oly épületes, szent volt halála. A lassan de biztosan romboló mellbajban múlt ki, mely nem rabolja meg az embert eszméletétől, s teljes öntudattal engedi készülni a nagy útra.

Az egész világ meghatottsággal nézte a nagy pápának haláltusáját s élénken megszívlelte utolsó mondásait, melyeket a halálos ágyról még egyszer utoljára hangoztatott. Érdemesnek találjuk XIII. Leo utolsó szavait a napi sajtó elhanyagoló hasábjairól a hosszabbéletű folyóirat lapjaira átvinni s megörökíteni. Valóságos oraculumok azok, s drágák nekünk hasonlólag Krisztus utolsó hét szavához, melyet a keresztfán, halálos ágyán mondott.

„Közeledik a pillanat, melyben el kell tőletek válnom. Közel vagyok az örökkévalósághoz! Átlépek az örökkévalóságba!” Miként a szentek, világosan felismerte utolsó órájának elközelgését, s az első keresztényhez méltóan klasszikus nevével nevezi a halált; mely nem más, mint átköltözés az örökkévalóságba.

„Szeretek valamennyiteket – mondá környezetéhez – de már fáradt vagyok és örömmel búcsúzom el a világtól.” XIII. Leo költő volt, de költőiesebben már nem fejezhette ki búcsúzó atyai szeretetét környezetére, másrészt ama keresztény melancholiát, mely a világot végtére csak száműzetés helyének tekinti, s vágyódik az égi haza után, hol egyedül vár igaz boldogság az emberre.

Hasonló gondolatokat szólaltatnak meg következő fenséges szavai: „Már érzem magamban a halál nyugalmát s a jövő élet közeledtét. Ránk nézve már megszűnnek a gondok!” A legelső ember élete is csak gond és küzködés itt a földön. Tanuljuk meg ezt a haldokló Leo pápától!

„Nem tudom, jó volt-e minden, amit tettem, de mindenesetre mindig lelkiismeretem szavainak s hitemnek engedelmeskedtem.” Itt megszólal a pápának lelkiismerete! A legnagyobb méltóság kétségkívül a legnagyobb felelősséggel is jár. Ezt érzi Leo, s ez alázatosságra indítja, de vigasztalja a tudat, hogy mindig legjobb meggyőződése szerint járt el terhes hivatalában.

Azon gyávasággal és nyugtalansággal szemben, mellyel hitetlen s rossz lelkiismeretű emberek szoktak kimúlni a világból, fenséges példáját adja Leo a keresztény hitnek és bátorságnak is, mely szembenéz a halálnak is: „Tudom, hogy végóráim közel van, de emelt fővel akarok meghalni!”

Végül a pápaság- és az egyház maradátságáról mondott mély hitet kifejező ihletett szavai, melyek nem egy hitetlen embernek is szöveget üthetett fejében: „Az öreg Pecci meghal, de a pápaság nem hal meg! Az én időm betelt, de az egyház örökké élni fog.”

S itt már könnyek futják el az ember szemét, midőn a pápa legutolsó szavához ér, mellyel a bíbornok-dekánnak különösen, de sőt minden befolyásosabb tényezőnek gondjaiba ajánlja az egyházat, az ő nyáját, országát! „Gondjaikba ajánlom az egyházat!” Bár XIII. Leo intését megszívlelte minden hívő, de főleg minden egyházi férfiú az egyházzal törődnék első sorban, annak érdekét és becsületét viselné szívében!

Álljon itt a pápa végszavainak záradékaul finom lelkének költői hatyúdala:

Nocturna ingemiscentis animae meditatio.

Fatalis ruit hora, Leo, iam tempus abire est,
 Pro meritisque viam carpere perpetuam.
 Quae te sors manet? Coelum sperare iubebant
 Largus contulerat quae tibi dona Deus;
 At summas claves, immenso pondere munus
 Tot tibi gestum annos – haec meditare gemens.
 Qui namque in populis excelso praestat honore,
 Hei misero! poenas acrius inde luet.
 Haec inter trepido dulcis succurit imago
 Dulcior atque animo vox sonat alloqui:
 Quid te tanta premit formido? aevique peracti
 Quid seriem repetens tristia corde foves?
 Christus adest miserans, humili roganti veniamque
 Erratum – ah! fidus – eluet omne tibi!

Amily ünnepelt férfiú volt XIII. Leo pápa életében, épp úgy gyászolták őt a nemzetek halálakor. Nemcsak a katolikus egyház gyászolt mindenütt, nagy városokban éppúgy, mint a legutolsó faluban, hanem a szó szoros értelmében *világ-gyász volt Leo halálakor*. A történetíró bátran felírhatja, hogy ily általánosan még egy pápát sem gyászoltak. Kilenc álló napig lengtek a gyászlobogók a templomokon, köz- és magán-épületeken. Három napon át szóltak fél-fél órát délelőtt és délután a világ összes harangjai. A világ összes katolikus templomaiban gyászszerartásokat tartottak, melyre a polgári és katonai hatóságok hivatalosak voltak. Még az olasz kormány is rendeletileg utasította a hatóságokat, hogy a gyászszerartáson résztvegyenek. Az olasz király elhalasztotta franciaországi utazását. Rómában a színházak szüneteltek, az üzletek zárva voltak.

Lehet, hogy a modern közlekedési és hírközlési eszközöknek tulajdonítandó egyrészt, hogy a meghalt pápáért való gyász oly impozáns és oly általános volt. A távíró, telefon és a napisajtó mintegy ugyanabban az órában értesíti az egész világot a nagy eseményekről, s az egész világot úgyszólván az esemény színhelyére varázsolja, annak szemlélőjévé teszi. De az is bizonyos, hogy a népszerűség azon fokán, melyen XIII. Leo állott, még kevés pápa állott, s hogy *a keresztény középkor sem látott impozánsabb világgyászt, mint aminőt XIII. Leo halálakor tanúsított a mostan élő nemzedék*, melynek annyira szívéhez nőtt a nagy pápa.

Legyen áldás és béke XIII. Leo örök emlékezetén! Ecce sic moritur justus! et erit in pace memoria eius.

* * *

Pecci Joachim meghalt, de a pápaság nem halt meg! A fundamentum nem veszhet el, míg a háznak állnia kell. Krisztus szavai szerint pedig a pápaság azon fundamentum, melyen az egyház áll: „Te Péter, azaz kőszikla vagy, s ezen kősziklára építem az én anyaszentegyházamat.” Az anyaszentegyház pedig relatív értelemben örök, azaz az idők végéig fenn fog maradni. Tizenöt nappal tehát Leo halála után utódot támasztott neki az Úr szent Péter trónján: del Sarto József bíbornok, velencei pátriárka személyében, ki a Velencében választott VII. Pius emlékére *X. Pius* nevet vett fel.

Del Sarto bíbornok az úgynevezett „másodjelöltek” közt volt a hírlapírók nyelvén szólva, s azért megválasztatása némi meglepetést, de annál nagyobb és általánosabb meglepedést keltett. Maga nem is álmodott arról, hogy Velencét legalább egyhamar viszont nem fogja látni. Tour-retour jegyet váltott a vonaton, s még elutazása előtt mondogatta: „minő szánandó

ember lesz az, kire a pápai méltóság nagy keresztjét rakják; nem szeretnék helyében lenni!” Az olasz püspökök szemében azonban eleve elsőrendű jelölt volt.

Elsőrendű jelöltek: Rampolla, Vanutelli, Gotti és Agliardi, római kardinálisok voltak a közhiedelem szerint; ezekkel reggelizett még tavasszal a diplomatikailag bizonyára jól értesült II. Vilmos német császár. A négy közül ismét legtöbb sanca volt Rampolla bíbornoknak, aki emberi becslés szerint a legkimagaslóbb alakja volt a szent kollégiumnak. Kétségkívül több kiváló tulajdonság kívántatik meg a pápában, melynek egyike jobban meg volt az egyikben, másika pedig a másikban. Gotti tudománya által tűnik ki, Agliardi világlátott misszionárius férfiú, Rampolla a világnak tán első diplomatája, Sarto szentéletű lelkipásztor. A római bíbornokokat, kik 24-en voltak, kik mind végzett diplomaták, a diplomáciai szempont szokta vezérelni, az olasz bíboros püspököket, kik 20-an voltak, inkább a lelkipásztorság szempontja vezérli, szinte idegenkednek a sok diplomatáskodástól, s különösen ezúttal a valóban szomorú állapotban levő Olaszország érdekelte őket. A külföldi bíbornokok, kik együttvéve szintén 20-t tesznek, rendesen azon bíbornokok érdeklik, kiket országukhoz valami kötelék fűzi.

A római bíbornokok, élükön Steinhuber jezsuita kardinálissal, Rampollát óhajtották; pártjuk erősbödött a 9 francia bíborossal, kik szintén nem akartak tágítani Rampollától, mert szerintök „francia-barát.” Az olasz provinciális bíbornok-püspökök a velencei pátriárkát akarták, részint életszentsége és tisztán lelkipásztori, tapasztalatokban gazdag életpályája miatt, részint, mert sürgősen óhajtják a római kérdés megoldását, a kiegyezést Olaszországgal, mert a jelen állapot a katolikus népnek óriási hit- és erkölcsbeli romlásával jár. A külföldiek másik része végül Vanutelli mellett foglalt állást, mint aki Németországban és Ausztria-Magyarországban töltötte diplomáciai pályafutásának jórészét. Néhány szavazat azután még egy-két jelölt közt elforgácsolódott.

Rampollának eleinte 30 szavazata volt, tehát legtöbb kilátása volt a megválasztásra. A három párt önmagához hűen nem akart engedni, és ha Rampolla le nem mond a jelöltségről, vagy párthíveit rá nem beszéli, hogy a velencei pátriárkára adja szavazatát, két hónapig is elhúzódhatott volna a konkláve. De a kherub-lelkű főpap úgy látszik meghozta az áldozatot, s a megválasztás reményéről lemondva átvitte párthíveit del Sarto táborába. Innen származhatott az a mendemonda, hogy Gruscha vagy Puzyna bíbornok bejelentette volna az osztrák-magyar monarchia exclusióját Rampolla ellen. Nem hisszük, hogy találkozna olyan kormánykreatura a bíbornokok között, ki annyira megfélemedne a purpura szentségéről, hogy az egyház jogainak árulójává válnék! A konklávéról kiszivárgott hírek szerint így jutott győzelemre X. Pius pápa. Győzelemre? A világ felfogása szerint győzelemre. Maga del Sarto ellenben könnyezve kérte a szent kollégiumot, kíméljék meg őt a félelmetes méltóságtól! S midőn már nem térhetett ki előle, az emlékezetes szavakat mondotta: „Si non potest transire calix iste a me, fiat voluntas Tua!”

Ez a konkláve lefolyása s eredménye történelmi s emberi szemmel nézve. Már ez is meglepéssel tölt el bennünket. Hátha még a pápaválasztást az isteni gondviselés egyik legkiválóbb gonddal vezetett aktusának tekintjük: akkor még több okunk van örövendeni, mert azt látjuk, hogy a konklávéban nem csak nem érvényesülhetett semmiféle illetéktelen állami befolyás, hanem *szinte magának a választó bíbornokok többségének akarata sem teljesült, hanem egyedül és tisztán Isten akarata*. Nem sok szavazat hiányzott már Rampollának, s még sem ő lett, kit az emberi becslés tartott legalkalmasabbnak, hanem az, ki szerénységében legkevésbé gondolt arra, *kit azonban a Szentlélek Úristen a jelen körülmények közt legalkalmasabbnak talált*.

X. Pius pápának tehát gondviselésszerű már megválasztása is. Adja Isten, hogy gondviselésszerű legyen egész pápai működése!

Az újságok már elnevezték őt „*polgár-pápának*” polgári származása miatt. Mi „*plébános-pápának*” volnánk hajlandók X. Piust nevezni! Végigment a lelkipásztorkodás

körébe tartozó összes hivatalokon. Volt káplán, plébános, esperes, lelkiigazgató, vikárius, püspök. S hozzá az igazi lelkipásztorhoz méltó apostoli vonások észlelhetők rajta. Még bibornok korában is beírta az egyszerű nikkell-órával. Püspöki gyűrűjét is számtalanszor zálogba adta, hogy a szegényen segítsen. A nép anyagi és erkölcsi javát előmozdító szövetkezeti- s egyleti ügynek buzgó szervezője volt. Mint püspök s pátriárka úgyszólván minden vásár- és ünnepnap maga celebrált és prédikált székesegyházában. Rendkívül szelíd, szeretetreméltó és vidám kedélyű temperamentum.

Mivel az új pápa tetteiről még nem írhatnak, „teendőiről” írnak sokat a lapok.

Még liberális lapok is várják tőle a római kérdés megoldását és pedig oly értelemben, hogy nemcsak Olaszország egysége veszélyezve ne legyen, hanem a pápa területiális függetlensége is biztosítottassék!

Az egyház ez égető kérdésének megoldását valóban van okunk remélni X. Pius pápától! Remélhetjük t. i. hogy több szerencséje lesz e téren, mint XIII. Leónak. X. Pius ugyanis személyes jó viszonyban állott eddig az olasz királyi házzal, mint olasz alattvaló. S tudjuk, mit tesz manapság a személyes jó barátság, midőn az emberek nem szoktak a jog és igazság elvei szerint eljárni. XIII. Leónál a személyes ismeretség az akkor még Rómában idegen Savoya-házzal teljesen hiányzott. Annyiban is szerencsésebb X. Pius, hogy elődjének keserű ellenállásából származó hasznok már javára szolgálhatnak: a Quirinált is megpuhította már egy kissé a Vatikán ellenállása. Mert ha a Vatikánt megviselte a harag, a Quirinált megalázta! Egyetlen katolikus uralkodó sem tett még látogatást Rómában az olasz uralkodónál, sőt a másvallású államfők sem hajtathattak a Quirinálból a Vatikánhoz, hanem csak exterritorialis követségük palotájából. III. Viktor Emánuel is nem egy kosarat kapott e miatt, midőn trónörökös korában háztűznézőben járt az európai udvaroknál.

Nem tudjuk, mennyi engedékenységre lesz hajlandó az olasz király és kormánya. Megadja-e Rómából azt a kis városrészt, és a Tiberis partján azt a keskeny földszalagot, mely a pápaság világgraszoló positiójához a szükséges területiális függetlenséget nemzetközi szerződés alapján biztosítaná?! Az egész világ hangosan követeli ezt. Hogy a régi egyházi államot visszakapja a pápa, nem is remélhető, nem is volna tán hasznos. Egyrészt, mert ismét csak forradalmak vulkánja volna, másrészt mert alkotmányos államból manapság az uralkodónak úgy sincs több haszna a civilliszta néhány milliójánál annyi gondért.

De bármint dőljön el e kérdés, ha az olasz szabaddóművesség továbbra is a Vatikán szűk határai közé szorítaná a pápát, az „expedit”-et, azt hisszük, meg kellene adni az olasz katolikusoknak, hogy a politikai választás urnáihoz siessenek, keresztény pártot alakítsanak a parlamentben, s a forradalom okozta rombolásból legalább a kötelező vallásoktatást visszaállítsák. Különben Olaszország, a katolikus hit tűzhelye maholnap kihűl, s túltesz Franciaországon hitetlenség s erkölcstelenség dolgában. Ezt sajtó szívvel látják az olasz bíboros püspökök, s Sarto megválasztásánál ezen szempont is vezérelte őket.

A reformkatholicizmus és az amerikanizmus megoldását is, persze a maguk szája íze szerint, kötelességévé teszik az új pápának a lapok. Pláne ilyen hülyeségek alakjában, minőket a B. H., különben a pápa-napokban épületes hasábjai közé ékelve találhatunk: „X. Pius tiszta, rendkívül szigorú erkölcsű ember, ki vallási morál és reform dolgában azokhoz hajlik, kik Ligouri Alfonz tanaiban és a Madonna-kultuszban az egyház kiforgatását látják!” És másutt: „Néhány esztendeje annak, hogy megkülönböztetik a vallási katholicizmust a politikaitól. Kifogásolják, hogy ez a politikai katholicizmus a hatalomra tör, a parlamentarizmus modern eszközeivel igyekszik azt hatalmába keríteni. A vallásos katholicizmus hívei tehát azt követelik, hogy a római szentszék hagyjon fel a politizálással, inkább a sok lélekölő külsőségeket nyesegeesse a katholicizmus megjelenéséből stb.” Biztosíthatjuk a liberális sajtót, hogy mennél modernebb a pápa, annál jobban tudja, hogy az ember politikai ténykedéseit nem lehet a lelkiismeret és a hit főnhatósága alól emancipálni, annál jobban tudja, hogy a katolikusnak mindenütt hitének és egyházának érdekeit is szem

előtt kell tartani, azokat oltalmazni, leginkább ott, ahol manapság a legnagyobb veszély fenyegeti: a választóurnánál és a parlamentben. Ezen tudat szerint járva el a pápa, nem politizál, hanem a katolikus erkölcs tan egyik praktikus alkalmazását hirdeti csak, mint az több katekizmusban ki is van már fejezve.

„Jobb francia politikát kövessen” X. Pius, mint XIII. Leo?! Politikát korunk pápái nem szoktak űzni a szó szoros értelmében, mint már fentebb kifejtettük. XIII. Leo sem avatkozott szigorúan véve Franciaország politikájába. Francia politikát űzött volna, ha vagy a létező kormányforma ellen izgatott volna, vagy a letűnt kormányforma mellett keltett volna propagandát. XIII. Leo azonban egyiket sem tette a kettő közül, hanem csak kimondotta a filozófiai morális azon tételét, mely szerint úgy a monarchikus, mint a köztársasági kormányforma per se egyformán jó. S buzdította a franciákat, hogy félretéve a royalizmus és republikánizmus közti halálos küzdelmet, egyesüljenek egy konzervatív katolikus pártban a mindent fölforgató szabadkőművesség ellen. Sokan Leónak ezen lépését is hibáztatják, mert szerintök ezzel a már örvendetesen erősödő royalizmust fejlődésében visszavetette. Lehet! Igazságos bíró ebben csak a jövő lehet. Mert még mindig nincs kizárva, hogy a francia katholicizmus kulturharcából, mely még mindig nem oly pusztító, mint volt a németországi, megifjodva s győztesen fog kikerülni.

Itt nem a politika, hanem a püspökök kinevezési jogának megreformálása, valami autonómiaféle segítene, kerüljön ez bár a konkordátum felbontásába s az egyház és állam különválasztásába.

Ott, hol a püspöki kinevezések a káptalanoktól, vagy pláne a római szentszéktől függenek, jöhetnek kulturharcok, eretnokségek, az egyház mindig csak megerősödve és meggyarapodva kerül ki a harcból. Ellenben, hol az illetéktelen állami beavatkozások napirenden az egyházi élet legvitálisabb kérdésébe, a személyi kérdésbe, ott minden alszik; ott az egyház sorsa már nem önerejére van bízva, hanem ellenségeinek szeszélyére. A római szentszéknek tehát a legnagyobb éberséget és erélyt kell kifejteni, hogy a katolikus nemzetek apostoli lelkű főpapokat kapjanak. Ezt várják tőle a katolikus népek, nem „a reformkatholicizmus vagy az amerikanizmus megoldását.” Mert a kormány-patronatussá vedlett fejedelmi patronátusok már-már tönkre teszik az egyházat egyes országokban.

Adja a Mindenható, hogy miként XIII. Leo alatt a „lumen”, a hit világossága terjedt az elmékben, úgy X. Pius alatt az „ignis”, az isteni szeretet tüze növekedjék a szívekben.

(Megjelent: Magyar Sion, 1903, 561–588, [7901])